

JELLENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- ESTERHÁZY PÉTER: Egyszerű történet vessző száz oldal (– a Márk-változat –) 489
BAGI ZSOLT – PÁLFY ESZTER – TAKÁTS JÓZSEF: Bonyolult történet (Vilmos Eszter beszélgetése) 495
ALICE MUNRO: A tóra nézve (novella) 503
BILLY COLLINS versei 511
JAN WAGNER versei 515
G. ISTVÁN LÁSZLÓ versei 518
LÁZÁR JÚLIA versei 522
KÚRTI LÁSZLÓ versei 525
BOGNÁR PÉTER versei 527
PODMANICZKY SZILÁRD: Most élsz II. (próza) 529
NAGY GABRIELLA: Karolina (Appendix) 533
NAGY GABRIELLA: „Minden ilyen írásba kicsit belehaltam...” (Csontos Erika és Tardos Károly beszélgetése) 538
MAJOR KAMILL: „Les grandes et jeunes” – Párizs és az ott élő magyar képzőművészek (Major Kamill visszaemlékezéseit közreadja Pernecky Géza) 544
SÁROSI ISTVÁN: Passió (novella) 560
MISETA ATTILA: Depressziós élesztővel a háború ellen (Sz. Koncz István beszélgetése) 571
Boda Miklós nyolcvanéves
- RITOÓKNÉ SZALAY ÁGNES: „Mandulafád viruló: őrzi örök tavaszod” 578
PAJORIN KLÁRA: Humoros exemplumok erkölcsi tanulsággal: Pier Paolo Vergerio kisprózai jellegű művei 580
SZENTMÁRTONI SZABÓ GÉZA: Mátyás király egykori lovas képe Rómában, a Campo de' Fiori sarkán 583
JANKOVITS LÁSZLÓ: Útban, forrás mellett (Janus Pannonius Feronia-verséről) 591
- *
- PALÓJTAY KINGA: Rossz nevelés (Kőrösi Zoltán: Magyarka) 595
TARJÁN TAMÁS: A visszanyomozott író (Radvánszky Anikó [szerk.]: „Figyeljétek a mesélő embert”. Esszék és tanulmányok Lengyel Péterről) 600
WERNITZER JULIANNA: Irodalmi terep-szemle (Bazsányi Sándor – Wesselényi-Garay Andor: Kettős vakolás. Terek/szövegek) 609
REICHERT GÁBOR: Személyes vonatkozások (Keresztesi József: Anabázis) 613

2014

MAJUS

JELENKOR

LVII. ÉVFOLYAM

5. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

✱

Szerkesztő
GÖRFÖL BALÁZS, SZOLLÁTH DÁVID,
VÁRKONYI GYÖRGY (képzőművészet)

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
PARTI NAGY LAJOS, TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

✱

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség új e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére.
Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszbörítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.
(1008 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
(Tel.: 06 80 444-444; fax: 06 1 303-3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)
valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj félévre 4980,- Ft, egy évre belföldre: 9130,- Ft;
a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.
Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

ÁTÉLTEM EGY ÉVSZÁZADOT. A *Földes Anita* Fejtő Ferencsel készített beszélgetéseit tartalmazó kötetet március 26-án mutatták be a pécsi Művészetek és Irodalom Házában. A szerzőt *Ágoston Zoltán* és *Fekete Vali* kérdezte.

*

A KRITIKAI SZALON estjén Takács Zsuzsa *Tiltott nyelv* című verseskötetéről *Bozsoki Petra*, *Kiss Georgina*, *Mekis D. János* és *Zsembery Borbála* beszélgetett április 9-én a Művészetek és Irodalom Házában.

*

A KÖLTÉSZET NAPJA alkalmából *Lackfi János* irodalmi estjére került sor április 11-

én a Művészetek és Irodalom Házában. A költőt *Ágoston Zoltán* kérdezte, szaxofonon közreműködött *Dresch Mihály*.

*

P. MÜLLER PÉTER *A magyar dráma az ezredfordulón* című könyvének bemutatóját április 15-én tartották meg a Művészetek és Irodalom Házában. A szerzővel *Weiss János* beszélgetett.

*

PINTÉR BÉLA nyerte el az idei Artisjus Irodalmi Nagydíjat. Artisjus Irodalmi Díjat vehetett át *Tompa Andrea*, *Takács Zsuzsa* és *Havasréti József*. Gratulálunk munkatársainknak!

Szerzőink

Esterházy Péter (1950) – író, Budapesten él.

Bagi Zsolt (1975) – filozófiatörténész, kritikus, Pécsen él.

Pálffy Eszter (1989) – a PTE Irodalomtudományi Doktori Iskola PhD-hallgatója, Pécsen él.

Takáts József (1962) – eszmetörténész, kritikus, Pécsen él.

Vilmos Eszter (1992) – a PTE BTK magyar-francia szakos hallgatója, Pécsen él.

Alice Munro (1931) – Nobel-díjas kanadai prózaíró.

Mesterházi Mónika (1967) – költő, műfordító, Budapesten él.

Billy Collins (1941) – amerikai költő.

Kőríz Imre (1970) – költő, műfordító, szerkesztő, Budapesten él.

Jan Wagner (1971) – német költő, műfordító, Berlinben él.

Mohácsi Balázs (1990) – a PTE BTK magyar szakos hallgatója, Pécsen él.

G. István László (1972) – költő, esszéista, tanár, Budapesten él.

Lázár Júlia (1960) – tanár, költő, műfordító, Budapesten él.

Kürti László (1976) – költő, tanár, Mátészalkán él.

Bognár Péter (1982) – költő, az ELTE tudományos segédmunkatársa, Budapesten él.

Podmaniczky Szilárd (1963) – író, költő, Balatonbogláron él.

Nagy Gabriella (1964) – író, a *Litera* szerkesztője, Budapesten él.

Csontos Erika (1965) – kritikus, szerkesztő, Budapesten él.

Tardos Károly (1959) – közgazdász, szociológus, Budapesten él.

Major Kamill (1948) – grafikus, festő, Párizsban él.

Perneczky Géza (1936) – művészettörténész, Kölnben él.

Sárosi István – író, a PTE kardiológusa, Pécsen él.

Miseta Attila (1960) – a klinikai laboratóriumi vizsgálatok szakorvosa, a PTE ÁOK dékánja, Pécsen él.

Sz. Koncz István (1961) – szerkesztő, Görcsönyben él.

Ritoókné Szalay Ágnes (1931) – irodalomtörténész, Budapesten él.

Pajorin Klára (1942) – irodalomtörténész, Budapesten él.

Szentmártoni Szabó Géza (1950) – irodalomtörténész, egyetemi oktató, Budapesten él.

Jankovits László (1964) – irodalomtörténész, a Pécsi Tudományegyetem docense, Pécsen él.

Palojtay Kinga (1984) – esztéta, Budapesten él.

Tarján Tamás (1949) – irodalomtörténész, kritikus, Budapesten él.

Wernitzer Julianna (1959) – irodalomtörténész, Budapesten él.

Reichert Gábor (1987) – szerkesztő, kritikus, Tatabányán él.

KÉPEK

Fotók MAJOR KAMILLRól és műveiről 552, 553

Illusztrációk SZENTMÁRTONI SZABÓ GÉZA írásához 588, 589, 590

*Folyóiratunk a Nemzeti Erőforrás Minisztérium,
a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Város Önkormányzata
és a Szigetvári Takarékszövetkezet
támogatásával jelenik meg.
Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.*

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a
következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7-8. – Pécsi Kulturális Központ Információs
Irodája, Széchenyi tér 1.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina
krt. 34. – Gondolat Könyvesbolt, V. Károlyi
Mihály u. 16. – Írók Boltja, VI., Andrásy út 45.

www.jelenkor.net

830,- Ft

JELENKOR

9 770447 642002 14005

JELENKOR ALAPÍTVÁNY
7621 Pécs, Széchenyi tér 7-8.

Kedves Jelenkor-olvasó!

Köszönetet mondunk mindazoknak, akik 2013-ban személyi jövedelemadójuk 1%-val lapunk működési költségeihez hozzájárultak.

Kérjük, hogy idén is támogassa adójának egy százalékával a Jelenkort. Amennyiben úgy dönt, hogy hozzá kíván járulni a lap fenntartásához, csatolja adóbevallásához a mellékelt „Rendelkező nyilatkozat”-ot a megfelelő módon.

Köszönettel:

A Jelenkor szerkesztői

RENDELKEZŐ NYILATKOZAT
A BEFIZETETT ADÓ EGY SZÁZALÉKÁRÓL

A kedvezményezett adószáma:

1 8 3 0 8 8 8 4 – 2 – 0 2

A kedvezményezett neve:

Ennek kitöltése nem kötelező.

Jelenkor Alapítvány

TUDNIVALÓK

Ezt a nyilatkozatot csak akkor töltse ki, ha valamely társadalmi szervezet, alapítvány vagy külön nevesített intézmény, elkülönített alap javára kíván rendelkezni.

A nyilatkozatot tegye egy olyan postai szabvány méretű borítékba, amely e lap méretét csak annyiban haladja meg, hogy abba a nyilatkozat elhelyezhető legyen.

FONTOS!

A rendelkezése csak akkor érvényes és teljesíthető, ha a nyilatkozaton a kedvezményezett adószámát, a borítékon pedig az ÖN NEVÉT, LAKCÍMÉT ÉS ADÓAZONOSÍTÓ JELET pontosan tünteti fel.

ESTERHÁZY PÉTER

Egyszerű történet vessző száz oldal

– a Márk-változat –

Imádkozni hamarabb tudtam, mint beszélni. De titokban mind a kettőt. Azt nem mondanám, hogy már az anyám hasában is imádkoztam, de még azt sem, hogy rögtön, amint vértől iszamósan megérkeztem az ő vékony, remegő combjai közé, ide, a világba, hogy akkor, akkortól. Költőieskedhetnék, hogy ez az induló lábközi gögicslés volna a legszebb, a leginkább ima, de inkább ne. Amikor Budapestről az ún. „kitelepítés” során egy észak-magyarországi faluba zsuppoltak minket, az egyik legmódosabb helyi nagygazdához, kulákhhoz kényszerszállásoltak be. A „nép ellensége”-besorolást nyertük el, játszva megelőzve a szóba jöhető vetélytársakat, katonatiszteket, gyárosokat, mindenféle elnyomó burzsujokat. Sokáig szerettem volna burzsuj lenni, olyan jó titokzatos szó. Engem kicsit zavart, hogy nem értem, a bátyámat nem zavarta. Szép, mondta, és zsiszsegve ismételtette, zszszs burzsuszssujj. A vége, akár egy jajongás. Egy, igaz, tágas szobába zsúfolódtunk, apám, anyám, a bátyám meg én. Szabályos négyzet alakú volt, ez valamiért mindenkit meglepett. És nyugtalansággal töltött el. Mintha jel vagy jelzés volna. Honnan, mi végre, nem kutakodott senki. 50 x 50 lépés, az én első, totyogós lépéseimmel. Kis ingások, tántorodások, mintha részeg volnék. Noha abból a szobából kizárólag az apám szokott volt részeg lenni.

*

Kevésbé részeg lépésből lett negyven, majd harminc is. Számoltam, és azt gondoltam, akkor tehát lesz húsz is, tíz is, egy is. Nulla is? A hétmérföldes csizma; de többnyire meztélláb voltam. Ha most odamehetnék, ha állna még a ház, nehézkes lépteimből olyan kilenc kellene. – Van ablak, mégis, mintha nem volna. Mintha be volnék zárva. Csak éjszaka érzem úgy, hogy rés nyílik, az ágyamból ferdén

A regény a könyvhétre jelenik meg a Magvető Kiadónál.

föl. De akkor máris a csillagokig. Fölöttem a falon függ a Kisjézus. Hasonlít rám. Pufók, mosolygós, erős. A Kisjézus arca mintha egy ezüstös szentségtartóba lenne fogva, mintha sugarak röppennének széjjel a szinte Napnak tetsző fényes fejcskéből: ez látszik erőnek. Nem anyám bölcső fölé hajló, fáradtan diadalmas arca, nem apámé, ki egy régi fénykép tanúsága szerint csöndes meghatódottsággal figyel valamivel távolabbról, még csak nem is anyám melle, hát az volt az igazán diadalmas, nem ezek az első emlékeim, hanem ez a sugárzó Kisjézus, ki fölöttem függve állandóan jelen van, figyel, mosolyog.

*

A nagymama ritkán mosolyog. Fejéből nem indulnak sugarak. Ellenkezőleg, mintha elnyelte volna a fényt, a ráncai, azok nyelték el. Váratlanul jött, ment. Egyszer csak ott ül az ágyamnál, és Istenről beszél. Úgy, mintha a szomszédról mesélne. Vagy a süketnéma postásról, a Gerzson bácsiról. Meghalt a fia a háborúban, apám öccse. Lelőtték az oroszok. A németek. A partizánok. Eltűnt. Sokáig nem akarta ezt elhinni. Hogy előbb halt meg a fia, mint ő, előbb a gyerek, mint az anyja, hogy ez egyáltalán lehetséges. Arra jutott, hogy akkor az Úristennek kellett megölnie a fiát, másképp ez nem lehetett. Szóval végül is elhitte. Egy egész álló napon át jajveszékelt és zokogott. Senki nem mert hozzászólni. Volt egy pillanat, amikor úgy látta, hogy ha a fia meghalt, nincs, akkor az Úristen is meghalt, nincs, de azután elmúlt ez a pillanat. Amikor elfogytak a könnyei, az erő is elhagyta, és két napig egyfolytában aludt. Mikor fölébredt, az Isten süketnéma lett. Így mesélte, és a homlokomra keresztet rajzolt a bütykös hüvelykujjával. Úgy tud mesélni az Istenről, hogy fölfoghatatlan lesz, hogy az Isten ne volna. Pláne, hogy az Isten meghalt volna. Hogy ennek nincs értelme. Azért mondtam a szomszédot meg a postást, mert azok mindig vannak, látva látjuk. A nagymama történetei az Istenről – szóval volt bennük ez a biztonság, hogy ha már senki sincs, az Isten akkor is van. Bár azt, hogy senki sincs, nehéz elképzelni. A senkit meg a mindent nehéz elképzelni.

*

Senki, minden, a bátyám szereti a komolyat. A komolyságot. Tervei vannak. Tervez. Gondol például a holnapra. Én többnyire csak a mostra. Az is olyan sok! Megalapította a Titkos Kincstárat. Te még kicsi vagy, pöcsös, *éretlen*, de azért beveszlek. Nekem két szavazatom van, neked egy. De nem élek vissza a helyzettemmel, ígérem. A Kincstár a szénapadláson van. Lopni sajnos nem szabad, mert akkor már rég elloptam volna az Ágoston bácsi hajhálóját. Micsoda darab! Kis szakadás van rajta, és bűdös. Savanykásan bűdös. Nagy fogás volna. Én hoztam az eddigi legszebbet, egy léggömböt, egy lufit. Piros, fonnyadt léggömb. Olyan, mint egy arc, vagy inkább álarc, nagy sebhellyel. Apám cigarettájának nyoma. Ivott már, és akkor. Nagyot nevetett. Én sírni kezdtem, nem egészen őszintén, de valahogy mutatnom kellett, hogy most nekünk, gyerekeknek van igazunk. Van gesztenyénk, régi pénzünk, pengő, a traktorról egy fémdarab, biciklinyereg. Meg egy pók, keresztspók. De aztán beszáradt. Kezdetben dögölten is vad és

félelmetes volt. Ijesztő. Aztán az idő kiszívta az ijesztést. Sokszor eszembe jut a levegő, amely a léggömbben volt. Ha én volnék az Isten, mondom a bátyámnak, a lufiba bújnék. Mert akkor volnék is, meg nem is, látszanék is, meg nem is, viszont szállna, aminek szállnia kell. De te nem vagy az Isten, hanem hülye vagy, azzal beledönt a szénába. Pedig akkor már erősebb voltam.

*

Erősebb vagyok, de hagyom. Jó vele birkózni. Átfogja a derekam, mintha táncolnánk. Én is tudom azt gondolni, kis hülye. Azt nem, hogy én volnék az Isten. Azt senki se gondolja. Csak a Lucifer. De ki is lett lökve az Égből. Taszítva. Jogos. Azt viszont gondoltam már, hogy Isten a példaképem. Nem mindenben, például a nagymama másik fiát nem kellett volna megölni. Nem számoltam, de legtöbbször az Istenre gondolok. Többször, mint a szüleimre, többször, mint a játszásra, többször, mint a piros, halott léggömbre. Ki sem mondom, hogy van Isten, olyan izgalmas. Ezeket a nagymamától tanultam, de ugyanezt látom az ágyam fölötti, ezüstösen sugárzó képen. Hogy van valami biztos. Nem biztonság, talán rosszul mondtam az előbb, ennek a „biztos”-nak nincs célja, iránya, nem én vagyok, aki jól jár, de jó tudni ezt, tudnom, hogy ez így van. Hogy láthatóan így van. Ez a kettő vitt az imádkozáshoz: az ezüstkép meg a nagymama. Az imádkozásomhoz nem kellenek szavak, így jól jön a nagymama süketnéma Istene. Titkolom, hogy tudok beszélni, és nem adom jelét, hogy érteném, amit mondanak nekem. De hát nem is mondanak semmit. Gügyögnek, meg szeretnék, ha produkálnám magam. Ezt minek, nem. Anyám aggódik. Nem sajnálom. Semmi hang, se ki, se be, semmi, és a semmivel szemben olyan nevetséges az aggódás.

*

Kora reggel semmi sincsen, csupán a kora reggel. Óvatosan, halálos csöndben öltöznek a szüleim, mint a tolvajok, hiába, mindig fölébredek. Sötétben öltözni, ez milyen nevetséges. A sötétben is lehet látni őket, a sötétnél is sötétebbeket. Nem jó így látni őket, nem akarom. A szobát szagolom, kell is, olyan. A háziak büszkék a meszelés friss szagára, a tisztaságot és az udvariasságukat jelenti számukra. Meszelni tízévente kell, ez a szokás, ők mégis újrameszeltek miattunk. Ektrameszelés, mondta Ágoston bácsi. Mit mond, kérem? Anyám lassan tanult bele az új helyzetébe. De apám azonnal. Nem hallod, *kedvesem*? Ektrameszeltek a kedvünkért. Köszönjük szépen. Anyám dühödten nézi a férjét, halkan sziszegi: Most mondtad az életben először, hogy kedvesem. Apám mosolyog, akár egy színésznő, most vagyunk először a világ végén. Kedvesem. Nem szeretem ezt a szagot. Szobaszag, külön szobaszag, ektra. Mért kellene egy szobának külön szagának lenni?

*

Ez a hátsó szoba az udvarra néz, a kúttal van egy magason az ablak, egy döglött kúttal, így mondják. Inkább így: megdöglött a kút, mintha a kút tevékenyen részt

venne a halálában. Kiszáradt az utcában mind. Elriadt a víz, morogtak a parasz-
tok. Úgy mondják, mintha részint ők is szíves örömet elriadnának, részint a víz
is, ahogy ők, a téeszcsé elől riadna el. Menekülő víz. Arcvíz, van apámnak. Jobb
szagú, mint a szoba. Menekülő arcvíz. Arcvíz is legyen a Kincstárban. Találtunk
egy katonai sisakot, kint a tocsogósnál, azt is föltettük a padlásra. A bátyám a
fejébe húzta, és azonnal, mintha megrémült volna, ledobta. Szívdermesztő va-
gyok benne, vihogott komolyan. Mért kell ilyen szavakat használni?! Hátrébb,
a kert felé áll a budi, inkább dülöngél, sokáig nem mehettem arra. Még a végén
beleesel. Ahogy apám kilép a szürke szobából a szürke konyhába, az Ágoston
kulák így szól: Egy stampedlivel, doktor úr? Évekig ez volt a nap első mondata,
amelyet hallottam. Ez a mondat, amelyet legtöbbször hallottam életemben, egy
stampedlivel, doktor úr? Ez is fog valószínűleg maradni. Vajon hány mondat van
összesen a világon?, ezt szívesen megkérdezném valakitől. Beleértve az Istent is.
Hány mondatot tetszett teremteni? Pedig a mondatot nem is Isten teremti, ha-
nem az ember. Ettől persze még tudhatná. Ha már mindent. Hallom a stamped-
lit, nézem a plafont, nincs valami magas. Vagy az apám túl magas. Túl nagy,
a szoba szinte játékszobának tetszik. Pedig ez az egész nem játék. Ha kiment az
ajtón, erősen meg kellett hajolnia. Az elején, kezdetben, egy ideig nem kért apám
a stampedlikből. Kezdetben vala a nem kért vala a stampedlikből.

*

Kezdetben vala az anyámat is megkínálták, amikor a konyhába lépett. Előtte vé-
gigsimít a ruháján, sóhajt egy nagyot, hallom, mintha színpadra lépne. Most ő a
színész. Színpadra lép, idegenbe, nem valóságosba. Semmi nem valóságos itt.
Ez nem igaz. A bátyám meg én valóságosak vagyunk, a szüleink kevésbé. A budi
is valóságos, a бүдös is. A stampedli is. Az is бүдös. Az elején, kezdetben, egy
ideig nevetve utasította vissza. Ugyan, Ágoston bácsi, hová gondol, naplemente
előtt...? Apám belepirul, mintha ő volna a naplemente.

*

Naplementekor a legszebb az utcánk. A felbetonozott főtérrel indul, maga is be-
tonosan, ami azonban alig néhány métert tart (mint egy félbemaradt levegővétel),
apró huppanással közönséges földút lesz, melybe párhuzamosan futó mélyedé-
seket vájtak a kocsikerekek. A közepén meg valami zöld nőtt, fű meg tyúkparéj.
Gyom. Egy út vagy poros, vagy sáros. Mind a kettő jó. Jó meztélláb, két lábbal
beleugrani a selymes porba, főleg, ha forró, és mintegy fölrobban a talpak mel-
lett, finoman szállong, mint a púder, és szertehullik rajta a ferde esti fény. Mint a
szentképeken. Nagymama imakönyve teli van szentképekkel. Ott ugyanígy esik
a fény, az Istentől indul fentről, és a szentre érkezik le – ferdén. Micsoda giccs,
mondja anyám, mintha megsértették volna. Nem számít, mondja apám sértett
indulattalansággal. A sár is jó, a sárba toccsanás. A sár nehéz, a por könnyű, ez
a különbség. Mi a nehezebb, egy kiló sár vagy egy kiló por?, kérdezi a bátyám.
Egy kiló sár, vágnám ki diadalittasan, de nem szólhatok. Nevetne nagyon. A sár
is szép, például ahogy a lábujjak közt visszacsordul. Van nyári sár és őszi sár. Az

őszi sár már nem vidám. Abba nem lehet úgy kettős lábbal belecuppanni. Az őszi sár inkább az állatoknak való.

*

Este itt terelik be az állatokat a legelőről, a marhákat. Mondja, marha, mért oly bús, ezt mondja anyám minden egyes alkalommal, ha meglát egy tehenet. Valahogy szomorúan mondja. Ha ott van apám, ő rámotyogja, olcsóbb a hal, mint a hús. A világ legszomorúbb verse. Tülekednek a tehenek, előznek, fönnakadnak egymáson, akkor száll csak a por igazán. Mintha elfelhősödött volna a nap. Minden gyerek iszkol ilyenkor befelé. Mint egy megáradt folyó, jön a marhacsorda. Zúdul, mondja a bátyám. Egyszer ott maradtam az út közepén. Csak álltam. Nem tudtam, hogy félni kell. A tehenek szépen kikerültek, mintha vigyáztak volna rám. Csak a szemüket láttam. Szemet nézni érdekes, mintha a nézést nézném. Anyám bénultan sikoltozott a kapuban. Amikor végre üres lett az utca, odaugrott hozzám, mint egy felnőttöz, és két kézzel ütött-csépelt, amíg bírt. Apám szedte le rólam, elég már, dűnnyögte ugyanolyan hangon, mint az olcsóbb a hal, mint a húst. Álltunk az utcában, akár egy rossz színpadon. Mennyi sok színpad. Az utca kifut a falu melletti domb felé, és ott útként folytatódik. Ott megy le a nap, ezért a naplemente olyannak tűnik, mintha kizárólag a mi utcánk világítása volna. Vasgereblye utca a neve. Vas Gereben, javít később a testvérem. Nem látok nagy különbséget. A főtérbbe nagy kanyarral torkollik, ezért a nap nem az utca másik végén kel. Hogy hol, nem tudom. Egyszer csak ott van az égen. Váratlanul? Váratlanul, de mindennap.

*

Mindennap, váratlanul, de mindennap megérkezik a szomszédból a Mári. Se nem Mari, se nem simán Mári, hanem a kettő közt, Maári. Mint a kabaát. Vagy apaád faszaát. Vagy inkább Máori. Apám soha nem mondja a nevét, észre sem veszi. Sok mindent nem vesz észre. Föltűnően sokat. Kellene egy lista, mi az, amit észrevesz. Mit vett apám komolyan? Titkos lista. Máári, anyám hosszú, lassú á-val mondja, ábrándosan. Szomszéd, ki se kell mennie az utcára, átbújik egyszerűen a kerítésen. Két lécz mozog, mozgatható, és máris ott áll az ablakunk előtt. Fényes, barna haja a vállát is takarja. Néha copfba fonja. A nyakán van egy kis vörös folt. Olyan, mint egy fej. Hollandia-alakú, állítja a bátyám. Nem vékony. De szép a nem vékonysága. Szép vastag. Anyám segít neki a tanulásban. Tünetmentesen buta, hallottam lelkes anyámtól. A butaság veszélyes, válaszolta kedélytelenül apám. Hirtelen fölcsattant, hányingert kapok a butaságtól. Mi van magával? Ez egy kislány, akinek kicsit nehéz a feje. Mit kiabál? Cserébe, míg apámék a földeken dolgoznak, Mári vigyáz ránk. Rám. Amikor Mári a füzete fölé hajol, oldalra esik a haja, szabad lesz a nyaka, pucér. Láttam, anyám odatette a remegő kezét egy pillanatra, láttam nemegyszer.

*

Egyszer láttam a mellét, Máriét. Ez már később volt, mielőtt visszakerültünk volna Budapestre. Rózsaszínű.

*

Rózsaszínre festi a reggeli napfény a Kisjézust. Se ólomkatona, se Árgyélus királyfi, a nagymama csakis az Istenről mesél. Elsőre úgy értettem, két, kettő darab Isten van. Egy a Mennyek Országában, gyakorlatilag a felhőkben vagy kicsivel fölötte, ő az Úristen. Az Atya. Az atya az ugyanaz, mint az apa. Csak mintha valamivel szigorúbb volna. Engesztelhetetlen? Hogy ezért kéne folyamatosan engesztelni? És akkor van a fiú. Az meg leszállt közénk a Földre, és Jézus a neve. Vagy Krisztus. Ami a kereszt miatt van, mert fölfeszítették. Még úgy is van, hogy Jézus Krisztus, de ez mind ugyanaz. És Jézus inkább ember. Vagy nem inkább, de úgy van, hogy az Atyáé a Menny, a Fiúé a Föld. A nagy különbség, hogy az Égben örökélet van, itt meg olyan hetven-nyolcvan év. Leszámítva az úgynevezett matuzsálemeket. A bátyámtól hallottam. Nincs köze a Matus bácsihoz, a Mári apjához. A matuzsálem az öreg. Aki matuzsálem, az mindig öreg. Ez egészen biztos, azt hiszem. De az örökélet nem azt jelenti, hogy örökké tart az élet, hanem hogy nincs is ott idő, nem is lehet mérni, vagyis élet sincsen. Akkor mire jó az egész? Arra, hogy viszont végtelen a boldogság. A Földön fordítva van, van idő, van élet, a boldogsággal meg az a helyzet, hogy arra vágyakozik az ember. Minden ember. A vágyakozás is jó. Van, amikor rossz, de többnyire jó. Meg még az is van, hogy a rossz is jó. Fáj, mégis jó. De jobb, ha nem fáj. Szerintem. Vagyis fönt is, lent is van jó. A lenti jót a Siralom Völgyének hívjuk, ami azt mutatja, hogy ne bízzuk el magunkat.

*

A Siralom Völgye azt jelenti, hogy zokogunk a fájdalomtól. Tehát van a jóságos Isten, a jó Isten, ezért is nevezzük Jóistennek, meg van a zokogás a Földön, mert valami fáj. Ez azt jelenti, a jó meg a zokogás, hogy ezt nem lehet megérteni. Ez a titokzatosság az Isten. Vagyis tényleg ne bízzuk el magunkat. Ez a nagymama tanítása. Meg még ez: hogy hiába halunk meg és jutunk a mennyországba, vagyis az Úr látására, vagyis a boldogságba, satöbbi, ezt nem kell most részletezni, hiába, mert ezt a titokzatosságot még így sem fogjuk megérteni. Látni fogjuk színről színre az Urat, de a titok megmarad. Hogy mért is sírtunk annyit a Földön, amikor ő ilyen jó. Végtelenül jó. Mi lehet az a színről színre? Kékről sárgára? Mindegy. Bár nagyon is érdekel. Kérdezném, ha kérdezhetném. Isten titokzatossága nem olyan, mint egy kabát, amelyet fölvesz, levesz. A titok bele van zárva az Istenbe. Még ez se jó. A titok is az Isten. Vagyis titok nélkül nincs Isten. Ideérve mindig megrándul a nagymama arca, tudom, a fiára gondol, és látom a göcsörtös kezét, ahogy ökolbe feszül. Nem szívesen lennék ekkor az Isten helyében.

BONYOLULT TÖRTÉNET

Vilmos Eszter beszélgetése

Vilmos Eszter: Az első kérdésem arra irányul, amibe az *Egyszerű történet...*-ről írt legtöbb elmarasztaló recenzió is kapaszkodni szokott. Lehet-e ezt a művet az Esterházy-életmű kontextusán kívül értelmezni? Például anélkül, hogy elolvastuk volna a főbb műveket, melyekre expliciten is hivatkozik a könyv, többek között lábjegyzetekben. Ilyen a *Harmonia caelestis*, a *Javított kiadás*, a *Termelési-regény*, de hagyom, hogy folytassátok a sort.

Pálffy Eszter: Tényleg több kritika megfogalmazza, hogy az életmű ismerete nélkül nem igazán lehet olvasni ezt a regényt. Ezzel én is egyetértek. Szerintem már csak azért sem lehetséges, mert – miként kritikusai meg is jegyzik – az elbeszélői szólam nagyon hangsúlyosan van jelen a műben, és emiatt úgy tűnik, mintha a regényben minden információ ugyanolyan fontosságú lenne, és ezek között csak akkor lehet felállítani az értelmezéshez elengedhetetlen hierarchiát, és kiválasztani csomópontokat, ha megvannak az olyan kulcsfogalmaink az Esterházy-prózához, amilyen például az *apa*.

Bagi Zsolt: Nekem az első kérdésem az lenne: miért kéne? A második meg, hogy miért ne. Talán meg kéne állnia magában? A világirodalom nagy művei mennyire állnak meg magukban, bármiféle kontextustól mentesen? Elsősorban a 20. század nagy műveire gondolok: az *Ulysses* egyetlen hatalmas intertextus. Szóval, én nem is nagyon értem, milyen alapon elmarasztalható ebben a tekintetben. Másrésztől nem hiszem, hogy ha valaki például a *Termelési-regénnyel* kezdené az Esterházy-olvasást, akkor könnyebb helyzetben lenne. Akkor nem az Esterházy-életmű hiányozna mögüle, hanem egy csomó más kontextus, és tulajdonképpen az sem kevésbé széteső olvasás-élmény, mint az *Egyszerű történet...*

Takáts József: Különböző generációkhoz tartozó olvasók különböző pillanatokban kapcsolódnak be az Esterházy- (és bármilyen más) életmű olvasásába, s nyilván a bekapcsolódás pillanata nem érdektelen. Én annak idején, amennyire utóbb rekonstruálni tudtam, a *Bevezetés a szépirodalomba* című nagy könyv egyik korai darabjával kezdtem: az *Ágnes* cíművel. Tehát a két korai könyv és a *Termelési-regény* után kapcsolódtam be az életmű olvasásába. Ebből következően akkoriban nem nagyon érdekelt, hogy előtte mit írt a szerző. Viszont imádtam a *Bevezetés a szépirodalomba* egymás után következő darabjait – nekem ez az irodalmi anyanyelvem. S mivel ez az „anyanyelvem”, csak nehezen tudnék olyan olvasót elképzelni, aki most találkozik először Esterházyval: nem tudom, hogy az milyen lehet.

V. E.: Én egyébként könnyen el tudok képzelni mondjuk elsőéves magyar szakos hallgatókat, akik most találkoznak vele először. Miért kellett volna már akkor Esterházyt olvasniuk, amikor még meg sem születtek?

Zsolt, említetted a *Termelési-regényt*, és azt, hogy az sem könnyebb olvasmány, és ebben teljesen egyetértünk, viszont ha az *Egyszerű történet...* recepcióját nézzük, akkor tényleg nagyon erős az a szólam, amely azt mondja (és itt lehetne például Radics Viktória vagy

Az Esterházy Péter *Egyszerű történet vessző száz oldal – a kardozös változat* című könyvéről folytatott beszélgetésre 2014. március 5-én került sor a pécsi Művészetek és Irodalom Házában, a Kritikai Szalon sorozat részeként.

Pálffy Eszter kritikáira hivatkozni),¹ hogy ennek a műnek az a legnagyobb hiányossága, hogy nem nyújt újat az eddigiekhez képest. Azt írják, az egész könyv öncélú játék a láb-jegyzetekkel, az ön-hivatkozásokkal, az E. P. szignóval és mindennek a véletekig menő kijátszásával. Mit gondoltok erről?

P. E.: Szerintem ez attól is függ, hogy recenzióról vagy hosszabb kritikáról van-e szó. A kötet első olvasásakor egyértelműen azt éreztem, hogy idegesít, amit Esterházy csinál; végtelesen túlhajtott, túlságosan reflexív. Elképzelhetőnek tartom, hogy Radics Viktória recenziója is efféle első olvasatos hirtelen felindulásból keletkezhetett, még inkább, mint az én kritikám. Amikor viszont most, hónapokkal később olvastam újra a regényt, valahogy azt éreztem, hogy ezeken mégiscsak felül tudok emelkedni. A hosszabb és elemzőbb kritikák, amelyek tudatosan nem benyomásokra támaszkodnak, szerintem felülemelkedtek ezen, vagy legalábbis nem szerepelt a szempontjaik között, hogy idegesítőnek tartják-e az említett poétikai megoldásokat, mint ahogyan Radics Viktória és én azoknak tartottuk őket.

T. J.: Rendkívül kézre álló kritikusai kérdésfeltevés, hogy mond-e újat a mű az eddigiekhez képest – hogy úgy mondjam, az ilyen kritikusai felvetés túl sok újat nem mond az eddigi kritikai felvetésekhez képest. Szerintem tudomásul kell venni, hogy vannak írók, akik kialakítják a maguk szerzői univerzumát, és onnantól kezdve nem nagyon lépnek a határain kívülre. Úgy emlékszem, Krúdy Gyula sem nagyon újult meg az életműve alakítása közben, hanem csak írta a „Krúdy-regényeket” sorra, és Szentkuthy Miklós sem újult meg életműve alakítása közben, hanem mindig „Szentkuthy-regényt” írt. Sőt, lehet, hogy csak kevés példát tudnánk mondani arra, hogy egy nagyszabású szerzői univerzum gazdája egyszer csak nekiállt valami egészen mást csinálni, mint amit addig csinált.

A második kérdés persze az első kérdéssel is összefügg. Ahogy mondtam, nekem Esterházy szövművészete az irodalmi anyanyelvem; én, ha meglátom ezt a csűrös-csavarást, már vigyorgok is. Akik viszont nem ezen nőttek fel, akiknek az irodalmi szocializációja nem ilyen közegben zajlott, azok bizonyára másként reagálnak rá, ez természetes. Sokfélék vagyunk, különböző fajta irodalmakat szeretünk. Semmi baj nincs attól, ha valaki nem szereti azt a típusú irodalmat, amit Esterházy ír; reméljük, Thomas Mann szereti.

B. Zs.: Onnan kezdem, hogy én nem vagyok kritikus, nem így tekintek magamra. A kortárs irodalomról írott szövegeimre sem kritikákként tekintek, ebben az esetben inkább egyszerűen olvasó vagyok. Az olvasásnak pedig különféle kontextusai lehetnek; van személyes kontextusa meg van valamifajta kulturális vagy társadalmi kontextusa. Én azt hiszem, hogy Radics Viktória szövege tulajdonképpen szimptomája az olvasás olyasfajta kulturális megváltozásának, amely elfordul az Esterházy-féle prózától, és elfogadom, hogy ez lehetséges. Az én személyes olvasásom viszont éppen ezzel a regénnyel és az *Estivel* tér vissza Esterházyhoz.

Én remek olvasmányának találtam ezt a könyvet. Már az *Esti* is, de ezt kifejezetten. Nem tudom pontosan, hogy miért, de vannak sejtéseim. Egyrészt azért, mert úgy hiszem, Esterházy igenis mond újat ebben; nem formailag, hanem tartalmilag. Nekem, olvasónak, először is azért tetszik, mert hozzásimul az én Esterházy-olvasatomhoz. Az *Esti* kapcsán azt írtam nemrég, hogy Esterházy a barokk társalgás írója, erre tessék, a következő könyve a barokk korbá visz minket. Ez persze valamilyen módon kielégíti a személyes olvasási elvárásaimat. Másrészről viszont nagyon sok újat mond a barokk mibenlétéről, és számomra ez újdonság az egész Esterházy-prózáat tekintve is.

A szöveg témamegjelölése („Azt szeretném, az a becsvágyam, a hübriszem, hogy beszámoljak apám élete utolsó két évtizedének boldogságáról.” [6]) első pillantásra rend-

1 Radics Viktória: Szétlapított szövegek. Magyar Narancs 2013/30 (07.25.) <http://magyarnarancs.hu/konyv/esterhazy-peter-egyszeru-tortenet-vesszo-szaz-oldal-a-kardozos-valtozat--85802> [Letöltve: 2014. 04. 14.]; Pálffy Eszter: Kis Magyar Retorika. Jelenkor 2013/10, 1065–1069. <http://www.jelenkor.net/archivum/cikk/2823/kis-magyar-retorika> [Letöltve: 2014. 04. 24.]

kívül távol van a regény egészétől. Az apja talán egyetlenegy lábjegyzetben kerül elő; akkor, amikor egy régi ivócimborája azt mondja egy focimeccsen E.P.-nek: „– Azt kérte apád, hogy két dolgot mondjak el nektek. Azt szeretném, mondtá, ha a gyerekeim tudnák, utolsó éveimben boldog voltam. Hogy örüljenek ennek.” (208) „[A]pám élete utolsó két évtizedének boldogsága” (6) – mit is jelent ez? Azt jelenti, hogy apám boldogsága akkor, amikor árulóvá vált, amikor besúgó lett. Hogyan lehet boldog valaki ebben a korban? Nemcsak, hogy hogyan lehet valaki boldog árulóként, hanem: hogy lehet valaki boldog egy tragikus korban? Lucien Goldmann az, aki tragikus kornak nevezi a barokkot, tragikus gondolkodásnak a janzenizmust. Pascal és a janzenizmus mindig is nagyon közel állt Esterházyhoz. Én ezt így olvasom: a kérdés az, hogy egy olyan korban, ahol Isten elhagyta a földet, rejtőzködik, nincsen semmiféle biztosíték a megváltásra, miként lehet boldognak lenni – ez Pascal kérdése. Csak persze itt a barokk kor és a létező szocializmus – az apja árulása – összekeveredik vagy egymásra vetül.

Az én szememben ez a nagy újdonság az *Egyszerű történet...*-ben. A *Javított kiadás* volt a leszámolás a játékos Esterházyval. A *Javított kiadás* szerintem arról szól, hogy nem lehet relativizálni az apja a tettét (nem lehet játszani vele). Addig mindent nagyon szépen tud relativizálni; az egész magyar történelmet, az *ént*, a *mit*, de onnantól kezdve nem. Van valamiféle határ, és ez az, ami igazán tragikussá teszi ezt a kort Esterházy szemében. Én így olvasom ezt a regényt; nem tudom, igazam van-e, de így értelmeztem ezt a mondatát az apjáról. Úgyhogy szerintem egyáltalán nem igaz az, hogy az *Egyszerű történet...* ne lenne újdonság. Ez egy igazi újdonság Esterházynál; az, hogy vannak határai a játékoságnak és a nyelvbevetettségünknek, illetve hogy ennek ellenére is van értelme boldogságról beszélni.

V. E.: Rátértél egy nagyon fontos pontjára a beszélgetés kérdéshalmazának, ami tulajdonképpen az, hogy mi köze ennek a regénynek a 17. századhoz. Zsolt véleményét valójában már hallottuk; elég kimunkált válasz volt erre a még fel nem tett kérdésre. Például Eszter, aki egyébként régi magyar irodalommal foglalkozik, kritikájában a retorikát mint formát, játékot, írói stratégiát választotta a mű esetleges elemzéseként.

P. E.: Igen, én Radics Viktória írásából indultam ki, aki azt mondta, hogy Esterházy kötete kiüresedett, és retorikai mutatvány-könyvvé vált, nem képes többet nyújtani. A 17. századi szerzőktől származó szövegek megítélésénél viszont a retorika ismerete az egyik legfőbb szempont. Tehát minél jobban ismerte egy szerző a retorikát, annál jelentősebbnek lehet(ett) tartani. Ezt próbáltam Esterházyval párhuzamba állítani. Hiszen ő saját maga gyártott egy poétikai-retorikai nyelvet, és aztán ezt alkalmazza az összes művében. Egyébként a 17. századhoz, azon túl, hogy egy Beniczky Péter-verssort idéz, (112) a stílusában nincs sok köze. A történelmi regényt imitálja sok helyen, de az meg nyilván nem 17. századi fejlemény.

T. J.: Szerintem a 17. század a szöveg értelmezésekor több szempontból is fontos. Először is egy Nyáry Pál nevű alak a főszereplő; ilyen nevű ember valóban élt a 17. században, noha nem abban az időszakban, amikor a szétagolt és sokszorosán elcsúsztatott cselekményt játszatja az elbeszélő. Valamivel korábban élt, és az ő családjának a tagja volt Nyáry Krisztina, az Esterházy-família „ősanyja” (Esterházy Miklós felesége). A regény cselekménye tehát az Esterházy-család születése időszakába visz vissza.

Mint mondtam, Nyáry Pál történelmi alakja el van csúsztatva. A történelmi elcsúsztatás/elmozgatás az egyik legfontosabb eljárás a könyvben; rengeteg „tényről” esik szó benne, ami nagyjából helyénvaló – de csak nagyjából, mert egy kicsit odébb van tolva. A legegyszerűbb példát hozom erre: az egyik lábjegyzet megmagyarázza, hogy mire is utal a „több is veszett Mohácsnál” magyar mondás, és zárójelben közli: „*Mohácsi csata, 1525.*” (148) És ahogyan elcsúsztatja egy évvel – s ezzel kimozdítja a helyéről – a mohácsi csatát, ugyanígy mozdit el egy kicsit (vagy nagyon) a szövegben sok minden mást is; a szereplő figurákat is. Nyáry Pál, aki ennek a csak nehezen összerakható, önellentmondásos cse-

lekménynek a főalakja, több szempontból Esterházy Pál (aki, egyebek közt, a *Harmonia caelestis* szerzője volt) életének a motívumait is magán viseli, de szintén elcsúsztatva. Egszóval a szerzőnk személyesen, értsd: családtörténetileg érdekelt a 17. században.

Azután itt van az a kérdés, amire Zsolt már felhívta a figyelmet, és amire a szöveg többször is utal, nem először az életműben, hanem a Csokonai Lili-könyvtől kezdődően vissza-visszatérő módon: hogy az Istenhez beszélés 17. századi nyelve sokkal jobb lehetőségeket nyújt az Úrral való kommunikációra, mint az a nyelv, amit ma beszélünk. A 17. század választásának a személyes (családtörténeti) mellett a másik nyomós oka az, hogy – Határ Győző kifejezését idézve – frissítő *nyelvi fürdőt* biztosít a szerző számára. A műben szereplő sok-sok imádság-imitáció 17. századi fohászkodások nyelvi lenyomatait viseli magán. Néhány éve olvastam Ecsedi Báthory István fohászkodásait, amelyek nyelvi erejükkel engem is elbűvöltek; nagyon megértem azokat, akik számára inspiratív irodalmi kiindulópont ez a nyelvi anyag. Tehát nyelvi oka is van, hogy miért a 17. században játszódik a regény, és ez a nyelvi ok összefüggésben van az Istennel való kommunikáció kérdésével.

B. Zs.: Van egy olyan főszereplőnk, aki semmi mást nem csinál az egész regényben, csak imádkozik.

T. J.: Fohászkodik, egészen pontosan.

B. Zs.: Még a lakás szétverése is lehet imádkozás (vagy fohászkodás).

Nem is azt akartam mondani, hogy először jelenik meg. Azt sem tartom kizártnak, hogy ez Balassa Péter interpretációjából jön, aki először kezdte el komolyan mondani, hogy amit Esterházy csinál, az egyfajta barokkosság. Szerintem ez is indíthatta Esterházynak a Bethlen Kata-imitáció meg a többi barokk téma iránti érdeklődését.

De egy dolog az, amit mondasz, hogy Esterházy azt a nyelvi szituációt alkalmazza, ahonnan egy 17. századi arisztokrata beszél legtöbb esetben Istennel, és egy másik, hogy miféle Istennel is beszél tulajdonképpen. Az egyik lábjegyzet úgy hangzik, hogy „a baj a világgal ott kezdődött, amikor ő ironikus lett. A harag istene minden, csak nem kényelmes, de követhető. A szeretet Istene minden, de nehezen követhető. Az iróniát meg kellett volna hagynia nekünk, a teremtetjeinek. Ez a mindentudással a gond.” (100) Amikor az Isten ironikus lett – ez a barokk Isten. Sok filozófus írt Benjaminszóló Goldmannról arról, hogyan is néz ki a barokk szituáció, a teremtményiség szituációja a barokkban; ez tulajdonképpen az első modern szituáció. Isten léte nem bizonyítható – ez Pascal állítása.

Ami nagyon érdekes, az az, hogy ennek a regénynek mindentudó narrátora van. Olyan narrátora, aki az összes olyan jegyet megsemmisíti, ami arra szokott utalni a regény modernista hagyományában, hogy ki akarjuk küszöbölni a mindentudó narrátort. Például, amit Henry James *showing*-nak nevezett, szemben a *telling*-gel. Itt minden *telling*. Minden el van mondva ahelyett, hogy be lenne mutatva. A mindentudó narrátort mindig az isteni nézőponthoz hasonlítja a narratológia, csak hogy itt egy ironikus Istenről van szó. Ugyanígy a mindentudó narrátorunk is barokk elbeszélővé vagy ironikus elbeszélővé válik. Ez szerintem nem így jelent meg a korábbi regényekben, és ez a formáról is mond valamit. Tehát a formát is értelmezi, és ebben a tekintetben szerintem formailag is újdonság a regény.

V. E.: Szóba került az imádság mint a könyv egyik központi műfaja. A másik központi műfaj az ügynökjelentés, és ez a kettő nagyon sokszor összekapcsolódik. Ráadásul gyakran, ha Istenről vagy a Szentlélekről van szó a regényben, lábjegyzetet találunk, amelyben azt írja a lábjegyzetelő E.P. vagy éppen a narrátor, hogy *apám*, *édesapám* vagy *apámuram*. A [kilencvenedik oldal]-on a legtöbb Istenre (vagy másra, például *édesanyámra*) vonatkozó főnévhez lábjegyzet tartozik, melyben az áll, hogy *apám*, majd a valahányadik lábjegyzet már ezt mondja: „Abbahagyom, csak az ökör következetes. Meg talán már belement az olvasó fülébe: *apám*” (211). Egyrészt az a kérdés, hogy az itt megjelenő *édesapám*-kép miként

kapcsolódik az eddigiekhez, főleg ahhoz, amit a *Javított kiadás* dekonstruált a *Harmonia caelestis*éhez képest, és hogy a besúgójelentés műfaján keresztül miképpen tudjuk értelmezni a regényt.

B. Zs.: Igen, a narrátor néha tartótiszt, ez is benne van a pakliban. Sok esetben olyan megjegyzéseket fűz a szöveghez, hogy „ha nem akar beszélni, verjétek ki belőle!”. Teljesen igaz, amit mondtatok, hogy az egész életmű bele van keverve, nyilván a *Javított kiadás* is, és minden újra fel van dolgozva. Néha szó szerint idéz saját magától. Az első kérdés az volt, hogy ez vajon baj-e, hogy ilyenek vannak benne. Bár nem vagyok kritikus, de ezt például kritikai szempontként is tudnám ajánlani: ha valaki expliciten feldolgozza a saját régebbi életművét, az megint csak az újdonság egy formája vagy lehetősége. Tehát ha valaki belátja, hogy új dolgokat már nem tud kitalálni, akkor ez egy jól kihasználható lehetőség. Miért kéne minden pillanatban megújítani az irodalmat? Én nem látom ezt sekélyességeknek.

Radics Viktóriának egyébként volt egy sokkal határozottabb állítása annál, amit mondtatok; az, hogy ezt a regényt egyedül Esterházy hatalmas egója tartja össze. Szerintem ez az állítás nem igaz. Radics Viktóriával én nagyon sokszor értek egyet kritikai állításaiban, de ezzel egyáltalán nem tudtam egyetérteni; szerintem nem erről van szó. De az is lehet, hogy én egyszerűen ilyen olvasója vagyok a regénynek, a *Semmi művészet* vagy az *Utazás a tizenhatos mélyére* már a címével is feldühített, azoknak olvasóként semmi esélyt sem adtam. Ez meg más, lehet, hogy csak erről van szó.

T. J.: A saját szerzői univerzum újra-földolgozásához szólnék hozzá. A besúgójelentés műfaja szintén messzire nyúlik vissza az életmű történetében, még hozzá egy rendkívül fontos szöveghez, a *Spionnovellához*, amely szerintem először mutatta azt az „Esterházyt” (a szerzőt), akit ismerünk. A *Spionnovella* volt az első elbeszélése, amelyben a nyelv, a szavak szülik a valóságot. Az ilyen irodalomban felszívódik a mindentudó narrátor problémája, amit Zsolt fölvetett. Ha a beszélő nyelve szüli a valóságot, akkor nem érdemes azt a kérdést föltenni, hogy honnan is tudja a narrátor, amit tud. Innen nézve szerintem a mindentudó narrátor felfüggesztése sem új elem, hanem bizonyos értelemben az egész életmű lényege, legfontosabb jellemzője, legalábbis a *Spionnovellától* kezdődően.

Esterházyra mindig is jellemző volt, hogy szerzői univerzumot is épít, nem csak egyes műveket ír. Ez természetesen sok más íróra is jellemző. Ugyanakkor az *Egyszerű történet*... esetében szerintem más a helyzet. Eddig mintha egyszerűen csak kedvét lelte volna abban, hogy újra felhasználja a saját életművét. Most talán többről van szó; noha bizonytalanul mondom ezt. Ebben a műben mintha tudatosabban csinálná; mintha az életművének szinte valamennyi darabjára, valamennyi jellegzetes eljárására akarna utalni, amitől némiképp összefoglalás-jellege van a regényének.

Kitérnék a címre is, erre az első hangzásra viccesnek tűnő, de nem túl ütős címre: *Egyszerű történet vessző száz oldal – a kardozós változat*. Ha jól értem, ez azt jelenti, hogy lesz még néhány egyszerű történet, és fogunk még nem kardozós változatokat is olvasni. Azaz egy kicsit úgy kezdődik a dolog, mint a *Bevezetés a szépirodalomba* idején kezdődött, ahol ott volt a főcím: *Bevezetés a szépirodalomba*, aztán pedig a rendes műcím. Azt gyanítom, hogy ez a mű egy sorozat első darabja, és arra számítok, hogy egészen másfajta darabjai is lesznek majd az *Egyszerű történet* című sorozatnak, amelyek talán mind az apa életének azt a bizonyos utolsó időszakát akarják (formai értelemben másképp és másképp) elmesélni. Persze, lehet, hogy tévedek; lehet, hogy a következő darab meg is cáfolja rögtön, amit most fejtegettem – ha lesz egyáltalán következő darab.

B. Zs.: A szövegben egyszer szerepel is, hogy „majd az egyszerű változatban” (127), szóval nem kizárt, hogy az egy „Kardozós történet” lesz „egyszerű változatként”.

Valóban, nem mindentudó narrátorról, hanem mindenható narrátorról kellett volna beszélnem. Olyan részletekre gondolok, mikor például azt mondja, hogy: „Több táj-

leírás kéne.” (193) És nincs leírás. Több ilyen hely is van a szövegben. Ez az elbeszélő reflexiója arról, hogy az elbeszélő, ha meg akarna mutatni, nem pedig elmondani valamit, akkor itt mit kellene csinálnia. Egyszerre reflektál saját tevékenységére és a regény hagyományára, amely szerint az elbeszélőnek az a feladata, hogy megmutasson. Amikor Isten mindenhatóságáról beszél (amiről ő maga mondja, hogy bajok vannak vele, például az, hogy ironikusnak is kell lennie annak, aki mindenható), minden, amit Istenre vonatkoztat, azt a narrátorra is vonatkoztatja, ezt akartam csak mondani. Nyilván itt ezek az elcsúszások néhol már szánt szándékkal követhetetlené fokozódnak; a variációk, hogy ki mindenkit lehet ebbe a pozícióba beállítani: az *édesapám* pozíciójába, az Isten pozíciójába, az én pozíciójába; ezeket jól ismerjük Esterházytól. Számomra az élményt ezeknek az új feldolgozása okozta, és úgy vettem észre, hogy itt tényleg van valamiféle koherens keret. A narrátor a barokk Isten mindenhatósága értelmében mindenható: ironikusnak is *kell* lennie.

P. E.: Zsoltához kapcsolódnék, ahhoz, amikor azt mondd, hogy a mindentudó narrátor úgy reflektál, hogy több leírás kéne, de mégsem ír le. Számomra az ehhez hasonló szövegrészek kevésbé voltak szimpatikusak, mert az ironikus reflexiót úgy értelmeztem, mint ami valami helyett áll a szövegben, mintha valami hiányosságot akarna elkendőzni a regény. Szerintem valamiféle lustaság is lappang ebben; egyszerűbb azt lábjegyzetelni, hogy ide kéne leírás, mint megcsinálni a leírást. Persze nyilván tudom, hogy ebben a poétikában nem lehet megcsinálni a leírást, mert akkor ez már nem Esterházy-regény lenne. De ha nemcsak ezt a példát vesszük, hanem általánosságban véve az ilyen típusú narratori reflexiókat a regényben, akkor az egyértelműen zavar, hogy az elmés megoldás hiányának kellene elmés megoldásként értelmeződnie.

B. Zs.: Igen, én ezt megértem. Azért is, mert ugyanezek a dolgok idegesítettek engem is más műveiben, és itt nem idegesítenek. Itt ezek nagyon pontos és funkcionális elemei az ötletnek.

T. J.: Még egy szót talán a könyvbe befoglalt műfajokról. Ilyen szempontból az *Egyszerű történet...* nagyon regény. Bahtyin azt mondta, hogy a regény fölfal mindenféle műfajt, témát, formát, és mindent parodikusán fal föl. Ha valami jellemzi Esterházy e könyvét, akkor éppen az, hogy fölfal nagyon sokféle műfajt, nemcsak azokat, amelyeket említettünk, noha ezek a legláthatóbbak, de sok más műfajt is. A paródia szelleméből született, mint az ideális bahtyini regény.

V. E.: Beszéljünk arról az egyszavas mondatról, amely több nyelven is le van írva a regényben; az „Örülni” főnévi igenévről. Ezt hogy lehet értelmezni? Esetleg valami félrevezető, sokszor újra és újra elmondott mantra a könyvben, vagy tényleg lehet bele kapaszkodni befogadóként, értelmezőként is? És ha jól értem, Takáts József úgy gondolja, hogy az *Egyszerű történet...* csak elkezdte mondani azt, hogy mi is volt *édesapám* boldogsága az utolsó évtizedeiben, de ebben a műben még nem sikerült.

T. J.: Szerintem sikerült. Legalábbis én érteni véltem. Formai kérdésről van itt első sorban szó. A regény úgy van fölépítve, hogy az egyes fejezeteknek a címe így néz ki: [első oldal], [második oldal], [harmadik oldal] és így tovább, de az [ötvenegyedik oldal] után következik két [utolsó előtti oldal], egy [utolsó oldal], majd egy [utolsó utáni oldal], aztán folytatódik ötvenkettővel tovább, időnként pedig vannak számozatlan oldalak is. Azt állítja magáról a könyv a címében, hogy száz oldal, de voltaképpen száznyolc-száztíz oldalas. E fejezetcímezés és számozás miatt többféle sorrendben is össze lehet állítani a művet; van legalább tíz olyan oldala, amelyek lehetővé teszik az olvasó számára, hogy megváltoztassa a sorrendet. Ez régi formai eljárás, a magyar olvasó számára talán B. S. Johnson „dobozregénye” a legismertebb, noha nem a legmagasabb színvonalú világirodalmi példa az ilyen típusú eljárásra. Tehát Esterházy olyan eljárást követ, ami lehetővé teszi, hogy többféle befejezése legyen a művének.

S valóban, legalább két befejezése van. Az egyik az utolsó fejezete, a másik pedig az a fejezete, amely azt a címet viseli, hogy [utolsó oldal]. E két fejezet nagyon különbözik egymástól, de mindkettő arra a kérdésre ad valamilyen választ, amit most Vilmos Eszter is újra fölített. A könyv közepén található, [utolsó oldal] című fejezet (120–121) valóban az „örülni” jegyében íródott. Ott azzal zárul a mű, hogy az életre vonatkozó üzenet, a hagyatéék az, hogy az életnek örülni kell. Ez az, amit az apa a fiának tovább tud adni. Ugyanakkor ezt a hagyatéket radikálisan ellenpontoszza a könyv zárata, a fizikai értelemben utolsó fejezete, amely ugyanis az egész mű legmeggrázóbb pontja: végtelenül szomorú történet, ami részben a szomorú Istenről szól (arról a témáról tehát, amelyről Zsolt már többször beszélt). E fejezetben találunk egy kisnovellát, a Bölcs András nevű ember történetét, aki agyvérzést kapott, tönkrement, nagy nehezen újra tanult beszélni és imádkozni, és elmondja – ahogy tudja – a saját meggrázó történetét, „bizonyos derűvel” (249). Az elbeszélő azonban azt mondja, hogy e mögött a szomorúság mögött valami még szörnyűbb szomorúság van; a baj mögött még nagyobb baj. „Te vagy ez a baj, Uram” – mondja a szöveg (250).

Az „örülni”-program tehát nagyon hangsúlyos helyen szerepel a könyvben, de ellenpontoszva. Fölmutatja az „örülni”-programot (ami oly sok korábbi Esterházy-könyv programja is), és mellette ellenpontként megjelenik a szomorú Isten, valamiféle tragikus hang. Én úgy látom, ez a két opció nem zárja ki egymást ebben a műben, hanem egyszerre vannak jelen. Olyan formát igyekezett találni Esterházy, amely képessé tette őt arra, hogy egyszerre mondja azt, hogy „örülni”, és azt, hogy szörnyű. „Milyen szörnyű, milyen szerencse” – hogy Javier Marías sokszor megismétlődő mondatát idézzem az egyik legkiválóbb regényéből.

P. E.: Az „örülni” motívum nekem tetszett, de először mondanék egy olyat, ami viszont nem tetszett, és kapcsolódik ehhez. A könyv közepén az említett egyik befejezésnél az [utolsó oldal] tényleg az „örülni” üzenettel végződik a zakózsebbe gyűrt, megtalált cetlivel, amelyre az „örülni” szó van írva, utána viszont szerintem indokolatlanul következik egy [utolsó utáni oldal], amelyben pedig a nő szemérmességéről van szó. Erre nem tudok épkezláb magyarázatot találni, öncélúnak tartom. Az „örülni”-hez kapcsolódó részek viszont számomra a regény legjobb részei: működik a könyv üzeneteként, és tetszik, ahogyan motívumként végigvonul a regény egészén, számtalan formában megjelenve; például a hintó jégvirágos ablakára egy gyűrűvel felkarcolva vagy ugyanígy jégvirágos ablakra ujjal írva – és ezt mindig újra kell írni, mert befagy egy idő után –, aztán a török szakács (akiről kiderül, hogy igazából török kém) a koromba írja az „örülni” szót. Az „örülni” összekapcsolódik az apafigurával, és egyben az Istenével is. Ez ahhoz a regiszterhez tartozik a regényben, amelyben kérdések merülnek fel, amikor mégiscsak van valami komolyság, és nemcsak „szétreflektálás”, én ezt szerettem a regényben.

B. Zs.: Azért voltam kénytelen szokásomtól eltérően ezen a beszélgetésen végig a személyes olvasmányélményemre hivatkozni, mert a regény nagyon gyakran eszembe jutatta Pascalt. Ez nem jogtalan asszociáció, mert Esterházy lépten-nyomon idézi a könyveiben, de mégiscsak meglehetősen személyes. Én az első mondatot is ebben a kontextusban értem. Az első mondatok mindig hihetetlenül fontosak. Mindenki ismeri az első mondatokat, a „Nem találunk szavakat.”-tól a „Kutya nehéz úgy hazudni...”-ig. Az első pillanattól ez irányítja az olvasást. Mit akar itt mondani Esterházy ezzel a boldogsággal vagy az „örülni”-vel? A *blij zijn* nem tudom, pontosan mit jelent hollandul, de a németből következtetve *seinnal* van képezve, szóval gondolom, inkább „boldognak lenni” az eredeti, holland változat [*blij zijn*: valóban „boldognak lenni” hollandul – BZs]. Esterházy is mondja, hogy több változat „ismert” a holland mondatból. Szóval nem biztos, hogy mindig „örülni” ez, hanem valamikor inkább boldognak lenni.

Számomra az a kérdés, hogy hogyan lehet boldognak lenni, vagy hogyan lehet örülni egy olyan korban, amikor *a priori* nem lehet örülni. Egy tragikus korban. Mi itt a tragédia? Pascal

számára az, hogy Isten kivonult a világból, minden relatív. Nem tudunk visszatérni hozzá, nem tudjuk azt mondani, hogy tudjuk, hogy Isten van. Azt kell mondanom, hogy ha valaki azt mondja, hogy ő tudja, hogy van Isten, akkor ő nem hisz. Ez a modern szituáció.

A regény középpontjában a magyar történelem egy elképzelt sorsfordító eseménye áll. A sorsfordító esemény, ha távolról nézzük, az, hogy lehattunk volna labancok, és akkor legalább mindenestül Európához tartoztunk volna. Ha kiegyeztünk volna az Udvarral, ami Nyáry terve volt. Ez tulajdonképpen egy labancregény. Mi van e helyett? Vannak ezek a csapatok, akik száguldoznak az országban, és az égvilágon senki nem tudja megmondani róluk, hogy kicsodák. Magyarok? Törökök? Azt mondja, hogy „Egyenként tehát magyarok, csapatként törökök.”. És a falujuk plébánosa megáldja őket, mielőtt hadba indulnak a keresztény magyarok ellen; „Fejüket előbb, melyben támadt az Istennek tetsző általános gondolat, majdan karjukat, mely vitézül forgatja a kardot, s végül daliás heréiket, hogy ürítsék magvukat” a magyar asszonyokba, aztán megpaskolja a lovak fenekét, hogy „Jó magyar lovak, száguldjatok hát!” (100) – így búcsúztatja a török csapatot a plébánosuk. Ennek a 17. századi magyar realitásnak vagy relativitásnak a lényege az, hogy nincs olyan, hogy nemzet, nincs olyan, hogy haza. Minden identitás relatív. Mert Pascal számára tulajdonképpen nem is az a kérdés, hogy miként lehet boldog az ember. Ez egyáltalán nem kérdés, hanem az, hogy miért kell, hogy boldog legyen. Ebben van egy felszólítás: *kell*, hogy boldogok legyünk, ilyen korban is! A magyar történelem mindenestül ilyen. Szerintem ezt is mondja a regény. Sajnos ennél igazabb meghatározása nincs annak, hogy *magyar* meg annak, hogy *török* meg annak, hogy *idegen*. Esterháznak valamiért – számomra felfoghatatlan módon – fontos, hogy megmondja, mi az, hogy magyar, és hogy elmondja, mindenek ellenére legyünk magyarok. A felszólításon kívül viszont sajnos nem sok fogódzónk van. Boldognak kell lennünk, akkor is, ha folyamatosan árulók vagyunk, hogy ha nem is lehetünk mások, mint árulók, mert egy Istentől tökéletesen elhagyatott világban élünk, egy olyan világban, ahol nincsen egész, nincsenek nagy eszmék. Ez az én végső, asszociatív értelmezésem a regényről.

T. J.: A labancság-kérdés szerintem is nagyon fontos összetevő a regényben. A kurucosságról rendkívül szkeptikus képet fest. Valamennyien függetlenségi szemléletű magyar történelemképpen nevelkedtünk; rendkívül nehéz megválni tőle. Imádjuk a vereségeinket; emlékműveket szoktunk állítani nekik, mindazon csatáknak, amelyekben tönkrementek minket – ilyen a függetlenségi történelemszemlélet sajátos magyar változata. Ezt a szemléletet szerintem nagyon szórakoztatóan opponálja a könyvében a szerző. Fontosnak tartom a mű hivatkozásait Szűcs Jenőnek az *Európa három történeti régiójáról* szóló, a maga korában nagy nemzetközi sikert is arató történeti esszéjére. Nem feltétlenül kell azt gondolnunk, sugallja szerintem Esterházy műve, hogy a magyar történelemnek ne lettek volna pillanatai, amikor legalábbis fölrémlett, hogy másként is lehetne, mint eddig volt: hogy a mi uraskodás-szolgaiság, parancs–engedelmesség dichotómiákba belemerevedett társadalmunk története, amely minden periódusában újratermeli ezeket a társadalmi struktúrákat és mentalitásokat, újra és újra urakat teremt a maga számára, és újra és újra szolgává válik, másként is alakulhatott volna.

A regény azt sejteti, hogy a 17. század végén, azon a bizonyos találkozáson, amely majdnem létrejött Lajos németalföldi régens-herceg és Nyáry Pál között, másféle irányba is elindulhatott volna a magyar történelem. Akkor, ott fölrémlett az esélye, hogy akár még normális történelemmel is rendelkezhetnénk. Csakhogy mindez fikció, elcsúsztatott, a helyéről elmozdított történelem, Nyáry és Lajos régens-herceg csak fiktív szereplők. Tehát azt is mondja a mű, vélem én, hogy ne gondoljuk azt, hogy a magyar történelem nem lehetett volna másmilyen, ám közben azt is megmutatja, hogy sehogy másképp nem lehetett volna, csak úgy, ahogyan volt.

A tóra nézve

Egy nő elmegy az orvosához, hogy felírassa a gyógyszerét. De az orvos nincs ott. Szabadnapos. A nő rosszul emlékezett a dátumra, összekeverte a hétfőt a keddel.

Épp erről akart beszélni az orvossal, a gyógyszer felírása mellett. Azon gondolkozott, nem romlik-e egy kicsit az agya.

„Nevetséges – várta volna az orvosa választát. – Az agya. Épp a magáé.”

(Nem mintha az orvos mindent tudna róla, de vannak közös barátaik.)

Ehelyett másnap az asszisztense telefonál, hogy közölje, a recept megvan, és foglaltak időpontot a nőnek – a neve Nancy –, egy specialistához, aki majd megvizsgálja ezt az agyi problémát.

Nem az agya. Csak a memóriája.

Mindegy. A specialista idősekkel foglalkozik.

Ja persze, idősekkel, akik mebuggyantak.

A lány nevet. Végre valaki, aki nevet.

Azt mondja, a specialista rendelője egy Hymen nevű faluban van, úgy húsz kilométerre onnan, ahol Nancy lakik.

– Jaj istenem, egy házassági specialista – mondja Nancy.

A lány nem érti, elnézést kér.

– Nem számít, ott leszek.

Az utóbbi pár évben ugyanis az történt, hogy a specialisták mindenfelé szét-szóródtak. A CT-t az egyik városban végzik, az onkológus egy másikban rendel, a tüdőproblémákkal a harmadikban foglalkoznak, és így tovább. Azért találták ki, hogy ne kelljen beutazni a városi kórházba, de legalább olyan időigényes, hiszen ezekben a kisvárosokban nincs mindenütt kórház, és ha az ember odaért, még azt is ki kell fürkésznie, hol rendel az orvos.

Ezért dönt úgy Nancy, hogy már az időpont előtti este szétnéz abban a faluban, ahol az Idős Specialista – ahogy elnevezi – rendel. Így bőven marad ideje kideríteni, hol a rendelő, és nem fenyegeti az a veszély, hogy zavartan és egy kicsit késve érkezik meg, és azonnal rossz benyomást kelt.

A férje is elkísérhetné, de Nancy tudja, hogy egy focimeccset akar nézni a tévében. Közgazdász, és fél éjszaka sportközvetítéseket néz, fél éjszaka meg a könyvén dolgozik, bár Nancy lelkére kötötte, mondja azt róla, hogy visszavonult.

Nancy azt mondja, egyedül akar menni. Az orvosi rendelőből az a lány útba igazította.

Gyönyörű este van. De amikor lekanyarodik az autópályáról, és nyugat felé hajt, úgy találja, hogy a lemenő nap épp a szemébe süt. Ha viszont egyenesen ül, és kicsit megemeli az állát, a szeme még árnyékban maradhat. És jó napszemüvege is van. El tudja olvasni a táblákat, és megtudja, hogy még tizenkét kilométert kell vezetnie a Highman nevű faluig.

Highman. Szóval ez a neve, nem Hymen, semmi poén. Népszerűség: 1553.
Mit vacakolnak azzal a hárommal a végén?

Minden lélek számít.

Nancynek az a szokása, hogy csak úgy mulatságból behajt egy-egy kisvárosba, hogy lássa, tudna-e ott élni. Ez épp megüti a mértéket. Átlagos méretű piac, ahol viszonylag friss zöldséget árulnak, bár nyilván nem a környező földekről szerzik be őket, és rendes kávé is. Aztán egy gyorstisztító, meg egy patika, ahol ki lehet váltani a recepteket, ha a legjobb magazinokat nem is járatták.

Vannak persze jelei, hogy a hely jobb napokat is látott. Egy óra, ami nem mutatja az időt, alatta egy Elegáns Ékszereket hirdető kirakat, de úgy tűnik, csak mindenféle ócska porcelánnal, kanccsával, serleggel, drótra tekert koszorúval van tele.

Nancy azért nézi meg ezeket a vackokat, mert úgy döntött, hogy épp az elé az üzlet elé parkol, ahol ezeket árulják. Úgy véli, az orvosi rendelőt gyalog is megtalálhatja. És a sikerélményhez szinte túl hamar észre is veszi az előző század utilitáriánus stílusában épült sötét téglás, földszintes épületet, és lefogadná, hogy az lesz az. A kisvárosokban az orvosok általában a házukban rendezték be a rendelőjüket, de aztán nagyobb térre lett szükségük, ahol az autók parkolhatnak, és ilyesmiket építtettek. Rozsdabarna téglá, rajta csakugyan ott a tábla: Házi orvos/Fogorvos. Az épület mögött parkoló.

Nancy a zsebében megvan az orvos neve, úgyhogy előveszi a cédulát, hogy ellenőrizze. Az opálüveges ajtón két név áll: Dr. H. W. Forsyth, fogorvos és Dr. Donald McMillen, házi orvos.

Nancy papírján nem ezek a nevek vannak. Nem csoda, mert nincs ráírva más, csak egy szám. A férje halott nővérenek cipőmérete. O 38. Eltart egy ideig, mire rájön, hogy az O Olivíát jelent, nagyon sietve írhatta föl. Halványan tudja csak fölidézni, hogy valami papucsot kellett neki vennie, mikor kórházban volt.

Ennek most nem sok hasznát veszi.

Az egyik lehetőség, hogy az orvos, akihez készül, nemrég költözött ebbe az épületbe, és még nem tette ki a névtábláját. Meg kéne kérdeznie valakit. Először be kellene csöngetnie, hátha van bent valaki, aki ilyen későig dolgozik. Be is csönget, és bizonyos értelemben jó, hogy senki nem jön ki, mert az orvos neve, akihez jött, egy pillanatra a tudata felszíne alá merült.

Újabb ötlet. Vajon nem lehetséges-e, hogy ez az illető, a bolond-orvos – eldöntötte, hogy magában így fogja hívni –, nem lehetséges-e, hogy ez az orvos (vagy orvosnő: Nancy a kortársai többségéhez hasonlóan nem tételezi fel ezt a lehetőséget automatikusan), tehát hogy az illető esetleg nem otthon praktizál? Lenne értelme, és olcsóbb is. A bolond-orvosláshoz nincs szükség túl nagy felszerelésre.

Úgyhogy Nancy folytatja a sétát, egyre távolabb a főutcától. Az orvos neve, akihez készül, eszébe jutott, ahogy már az ilyen dolgok szoktak, ha véget ér a pánik. A házak, amelyek közt sétál, többnyire a tizenkilencedik században épültek. Némelyik fából, a többi téglából. A téglaházak gyakran emeletesek, a faházak kicsit szerényebbek, másfél emeletesek, beépített tetőtérrel. Néhány bejárati ajtó alig egy méterre van a járdától. A többi tágas, helyenként üveges verandára nyílik. Száz évvel ezelőtt egy ilyen estén, mint ez, az emberek kint ültek volna a verandán, esetleg az utcai lépcsőn. Háziasszonyok, akik aznapra végeztek a mosogatással és a sepregetéssel, férfiak, akik feltekerték a slagot, miután alapo-

san meglocsolták a füvet. Semmi magamutogató, elhagyatott kerti bútor, mint itt ezek. Csak a fa lépcső, vagy a konyhából kihozott székek. Beszélgetés az időjárásról vagy egy elszökött lóról, vagy valakiről, aki ágynak esett, és nem várható, hogy felépül. Találgatások őróla, amint hallótávolságon kívül került.

De nem nyugtatta volna meg őket azzal, hogy megáll, és megkérdi: Elnézést, nem tudnák megmondani, hol találom az orvost?

Új elem a társalgáshoz. Mit akarhat az orvostól?

(Most az egyszer hallótávolságon kívül került.)

Manapság minden teremtet lélek odabent van a ventilátorával vagy a légkondicionálójával. A házakon számok, akár egy nagyvárosban. Az orvost elnyelte a föld.

Ahol véget ér a járda, egy széles téglapépület áll oromfallal és óratoronnyal. Talán iskola volt, mielőtt a gyerekeket nagyobb és sivárabb oktatóközpontokba kezdték hurcolni busszal. A mutatók tizenkettőkor álltak meg, délben vagy éjfélkor, nyilván nem a pontos időt mutatja. Rengeteg nyári virág, látható szakértelemmel elrendezve – részben egy talicskából özőnlenek elő, részben a mellette álló tejes bődönből. És egy tábla, amit Nancy nem tud elolvasni, mert a nap egyenesen rá süt. Fölkapaszkodik a gyepre, hogy más szögből is megnézhesse.

Ravatalozó. Most már látja a beépített garázst is, nyilván ott áll a halottas kocsí.

Mindegy. Jobb, ha a dolga után néz.

Bekanyarodik egy mellékutcába, ahol igazán takaros házak sorakoznak, bizonyítva, hogy még egy ekkora városnak is lehet zöldövezete. A házak enyhén különböznek, mégis egyformának tűnnek. Szelíden színezett kő és halvány téglap, csúcsos vagy kerek ablakok, az utilitáriánus külső elutasítása, az utóbbi évtizedek tanyastílusa.

És itt emberek is vannak. Nem sikerült mindannyiuknak bezárkózni a légkondicionálóval. Egy fiú biciklizik, átlós utakat vág a járdán. Van valami fura a biciklizésében, Nancy eleinte nem is jön rá, hogy micsoda.

Hátrafelé biciklizik. Ez az. A kabátja úgy szálldos körülötte, hogy az ember nem látja – Nancy nem látja –, mi nem stimmel.

Egy nő, aki ahhoz talán túl idős, hogy az anyja legyen – de nagyon ápoltnak és vonzónak látszik –, az utcán állva figyel. Ugrókötelet tart a kezében, és egy férfival beszélget, aki kizárt, hogy a férje, ahhoz mindketten túlzottan szívélyesek.

Az utca kanyarodó zsákutca. Nem lehet továbbmenni.

Nancy a felnőttek szavába vágva elnézést kér. Azt mondja, egy orvost keres.

– Nem, nem – mondja. – Ne ijedjenek meg. Csak a címére van szükségem. Azt hittem, esetleg ismerik.

Aztán következik a gond, mikor rájön, hogy még mindig nem biztos a névben. Persze udvariasak ahhoz, hogy kimutassák a meglepetésüket, de nem tudnak segíteni.

A fiú odalendül, és kis híján mindhármut elüti.

Nevetés. Semmi rendreutasítás. Tökéletes kis vadember, és ezek odavannak érte. Mindannyian megjegyzik, milyen szép este van, aztán Nancy visszafordul arra, ahonnan jött.

Csak épp nem megy végig, nem megy el a ravatalozóig. Ott egy kisutca, amit korábban nem vett észre, talán mert nincs leaszfaltozva, és nem gondolta, hogy egy orvos ilyen körülmények közt élne.

Járda sincs, a házak udvarát ellepi a szemét. Néhány férfi egy teherautó ponyvája alatt munkálkodik, és Nancy úgy véli, nem lenne jó megzavarni őket. Előrébb amúgy is megpillantott valamit.

Egy sövényt, ami egészen az utcáig húzódik. Elég magas, Nancy nem számít rá, hogy át fog látni fölötte, de úgy gondolja, majd átles a lombon.

Szükségtelen. Mikor a sövény mellé ér, azt tapasztalja, hogy a telek – ami körülbelül négy városi telekkel ér fel – teljesen nyitott az utca fele, amerről ő jön. Valami parknak tűnik, kockaköves, átlós ösvények keresztezik a nyírt és pompás gyepet. Az ösvények közt virágok özönlenek a fűből. Némelyiket ismeri – például a sötét arany és halványsárga százszorszépeket, a rózsaszín és piros szívű fehér lángvirágokat –, de ő maga nem nagy kertész, és itt csoportokban vagy futó fűrtökben annyi a szín, hogy meg se tudja nevezni őket. Némelyik virág lugasba fut, a többi szabadon burjánzik. Ötletes, de nem kimódolt, még a szökőkút sem, amelyiknek a vize két méterre is felszökik, mire lezuhog egy sziklával körülvett medencébe. Nancy közben besétált az utcáról, hogy a hűvös pára lehűtse a bőrét, és talált egy kovácsoltvas padot, ahova leülhet.

Az egyik ösvényen feltűnik egy férfi, metszőollóval. Itt nyilván sokáig dolgoznak a kertészek. Bár az igazság az, hogy nem tűnik alkalmazottnak. Magas és nagyon sovány, fekete inget és szorosan a testéhez simuló nadrágot visel.

Nancy nem is gondolt rá, hogy ez más is lehetne, mint városi park.

– Hát ez csodaszép – kiáltja a férfinak a lehető legmagabiztosabb, elismerő hangján. – Csodálatos rendben tartja.

– Köszönöm – mondja a férfi. – Nyugodtan leülhet.

A hangja szárazságával Nancy tudtára adja, hogy ez nem park, hanem magánterület, és ő maga nem falubeli alkalmazott, hanem a tulajdonos.

– Engedélyt kellett volna kérnem öntől.

– Semmi baj.

A férfi gondterhelten lehajol, és megszagol egy virágot, amelyik az ösvényre hajolt.

– Mind a magáé? Az egész?

A férfi egy darabig még munkálkodik, aztán:

– Az egész.

– Tudhattam volna. Túlzottan eredeti, hogy nyilvános park legyen. Túlzottan szokatlan.

Nincs válasz. Nancy meg akarja kérdezni, szeret-e maga is itt üldögelni esténként. De inkább mégsem. A férfi nem tűnik könnyű embernek. Azok közé tartozik, akik – valószínűleg – épp erre büszkék. Nancy mindjárt megköszöni, és föláll.

De ehelyett a férfi jön oda, és leül mellé. Úgy beszél, mintha kérdeztek volna tőle valamit.

– Tulajdonképpen csak akkor érzem jól magam, ha valami hasznosat csinálok – mondja. – Ha leülök, nem szabad sehova se néznem, mert mindjárt meglátok valami feladatot.

Nancy rögtön tudhatta volna, hogy olyan férfi, aki nem szereti az évődést. De ő kíváncsi.

Mi volt itt korábban?

Mielőtt megépítette a kertet?

– Egy kötőgyár. Minden ilyen kis helyen volt valami hasonló, akkoriban még meg lehetett élni éhbérből. De aztán az is kevesebb lett, és jött egy nagyvállalkozó, aki úgy gondolta, idősek otthonát épít belőle. Volt akkor valami gond, nem kapott engedélyt a várostól, úgy gondolták, jön majd egy csomó öregember, ami nagyon lehangelő lesz. Úgyhogy az illető felgyújtotta vagy lebontotta, már nem is tudom.

Tehát nem idevalósi. Még Nancy is tudta, ha itteni lenne, soha nem beszélne ilyen nyíltan.

– Nem vagyok idevalósi – mondja a férfi. – De volt itt egy barátom, és mikor meghalt, eljöttem, hogy túladjak a telken, és továbbálljak. De aztán olcsón megszereztem, mert a nagyvállalkozó úgy hagyta itt, mint egy krátert, és mindenkinek bántotta a szemét.

– Sajnálom, ha úgy tűnik, hogy faggatom.

– Semmi baj. Ha nincs kedvem valamit elmagyarázni, akkor nem fogom.

– Még soha nem jártam itt – mondja Nancy. – Persze, hogy nem, különben feltűnt volna ez a hely. Erre sétáltam, kerestem valamit. Úgy gondoltam, könnyebben megtalálom, ha leparkolok, és gyalog jövök. Voltaképp egy orvosi rendelőt keresek.

Elmagyarázza, hogy nem beteg, csak van egy időpontja másnapra, és nem akar reggel rohanva keresgélni. Aztán elmeséli, hogy leparkolt, és meglepve látta, hogy az orvos neve, akit keres, sehol nincs feltüntetve.

– A telefonkönyvben sem nézhettem meg, hiszen tudja, hogy mostanában már mindenhol eltűntek a telefonfülkék meg a telefonkönyvek. Vagy ha mégis talál az ember, akkor a közepe van kitépve. Kezdek nagyon ostobának tűnni.

Megmondja a férfinak az orvos nevét, de ő azt feleli, nem ismerős.

– Az az igazság, hogy én nem járok orvoshoz.

– Biztos nincs is rá szüksége.

– Á, azt nem mondanám.

– Mindenesetre ideje visszamennem az autómhoz.

A férfi feláll vele együtt, és azt mondja, elkíséri.

– Hogy el ne tévedjek?

– Nem egészen. Esténként igyekszem kinyújtóztatni a tagjaimat. A kerti munkától az ember összegörnyed.

– Biztos vagyok benne, hogy van erre az orvoslodogra valami logikus magyarázat. Nem szokott arra gondolni, hogy régebben több mindenre volt logikus magyarázat, mint manapság?

A férfi nem válaszol. Talán a halott barátjára gondol. A kerttel talán a halott barátjára emlékezik.

Nancy ahelyett, hogy kínosan érezné magát, amiért ő beszél, a férfi pedig hallgat, valami frissességet érez, valami furcsa megnyugvást.

Tovább sétálnak, és egy lélekkel sem találkoznak.

Hamarosan elérik a főutcat, az egészségügyi intézmény már csak egy saroknyira van. A látványa valahogy nyugtalanítja Nancyt, nem is tudja, miért, aztán rájön. Egy abszurd, de zavaró gondolata támad, amit az épület látványa vált ki. Mi van, ha a helyes név, az a név, amiről azt állította, hogy nem találta, végig ott várt. Szaporábban lépked, érzi, hogy reszket, és aztán mivel elég jó a szeme, elolvassa a két hasznavehetetlen nevet, mint korábban.

Úgy tesz, mintha azért sietett volna előre, hogy megnézzé a kirakat kínálatát,

a porcelánfejű babákat, az antik korcsolyákat, éjjeliedényeket és a máris rongyos takarókat.

– Szomorú – mondja.

A férfi nem figyel oda. Azt mondja, eszébe jutott valami.

– Ez az orvos... – mondja.

– Igen?

– Nem lehet, hogy az otthonban dolgozik?

Már újra sétálnak, elmennek egy csoport fiatal mellett, akik a járdán ülnek, és az egyikük annyira kinyújtja a lábát, hogy ki kell kerülniük. A mellette jövő férfi észre sem veszi őket, bár közben elhallgat.

– Otthonban? – kérdi ő.

– Nyilván nem vette észre, ha az autópálya felől jött. De ha a tó felé hagyja el a várost, akkor elhalad mellette. Alig egy kilométer. Elhagyja a sóderhalmot az út déli oldalán, és ott lesz, kicsit odébb, a túloldalon. Nem tudom, van-e bentlakó orvosuk, de logikus volna, ha lenne.

– Igen, ha lenne – mondja –, az logikus volna.

Aztán reméli, a férfi nem gondolja, hogy szándékosan utánozta, kigúnyolja. Igaz, hogy szeretne vele tovább beszélgetni, tréfa ide vagy oda.

De most következik egy újabb probléma – végig kell gondolnia, hol lehet a kulcsa, mint oly gyakran, mielőtt beülne a kocsiba. Rendszeresen aggódik, nem zárta-e be a kocsiba, nem ejtette-e el valahol. Érzí, hogy közelít a jól ismert, kimerítő pánik. De aztán megtalálja a kulcsot a zsebében.

– Egy próbát megér – mondja a férfi, és ő egyetért.

– Bőven van hely lefordulni az útról és körülnézni. Ha van odakint állandó orvos, akkor nincs értelme, hogy feltüntesse a nevét a városi rendelőben. Vagy akár orvosnő, az is lehet.

Mintha a férfi sem várná annyira, hogy elváljanak.

– Meg kell köszönnöm magának.

– Csak megérzés.

A férfi tartja az ajtót, míg Nancy beszáll, aztán bezárja, és ott vár, míg Nancy be nem kanyarodik a megfelelő irányba, közben integet.

Mikor Nancy már kifelé hajt a városból, meglátja a férfit a visszapillantó tükrében. Épp lehajol, és azokkal a fiúkkal vagy fiatalemberekkel beszél, akik a járdán ültek, háttal a bolt falának támaszkodva. De akkor annyira levegőnek nézte őket, hogy Nancyt meglepi, amikor látja, hogy beszélget velük.

Talán valami megjegyzés, valami poén az ő bizonytalanságáról, butaságáról. Vagy csak a koráról. Megjegyzés róla, ezzel a nagyon rokonszenves férfival.

Előbb még arra gondolt, hogy a falu felé jön majd vissza, hogy újra köszönetet mondjon neki, és beszámoljon róla, hogy megtalálta-e az orvost. Csak lelassítana, nevetne, és kikiáltana az ablakból.

De most úgy gondolja, a part menti utat választja, és nem kerül elé többet.

Felejtjük el. Látja, hogy közeledik a sóderhalom, figyelnie kell, merre is megy.

Ahogy a férfi megmondta. Egy tábla. A Tópanoráma Pihenő Otthon hirdetése. És innen csakugyan panoráma nyílik a tóra, egy halványkék vonal a látóhatár mentén.

Tágas parkoló. Egyetlen hosszú épületszárny, láthatóan különálló fülkékkel, vagy legalábbis jókora szobákkal, mindegyikhez kis kert vagy ülőhely tartozik.

Előttük rácsos kerítés, elég magas, az elkülönülés vagy a biztonság érdekében. Bár most, hogy Nancy jobban megnézi, senki sincs odakint.

Még szép. Az ilyen intézményekben korán fekszenek.

Nancynek tetszik, hogy a rácsban van némi fantázia. Az utóbbi évtizedekben a nyilvános épületek is megváltoztak, akárcsak a magánházak. Eltűnt a könnyörtelen, sivár külső – az egyetlen, amit fiatalkorában engedélyeztek. Most itt parkol egy derűs építmény előtt, ami vendégszeretetről, vidám szertelenségről árulkodik. Biztos lenne, aki hamisnak tartaná, véli Nancy, de nem épp erre van szükség? Az a sok üveg biztosan feldobja az idők kedélyét, sőt, talán azokét is, akik esetleg nem idők, csak lerobbantak.

Egy gombot keres, hogy megnyomja, vagy csengőt, ahogy az ajtó felé sétál. De nincs rá szükség – az ajtó magától kinyílik. És ahogy Nancy belép, még jobban kitágul, magasabb lesz a tér, az üveg kéken ragyog. A padló csupa ezüstös kővel van lerakva, amilyenek a gyerekek szeretnek kocsolyázni, és Nancy egy pillanatra elképzei, ahogy a betegek csúszkálnak és siklanak örömeiben, és ettől az ötlettől felderül a szíve. Persze nem lehet olyan csúszós, mint amilyennek látszik, hiszen nem lenne jó, ha az emberek kitörnék a nyakukat.

– Én nem mertem kipróbálni – mondja magában elbűvölő hangon valakinek, talán a férjének. – Nem lett volna jó, ugye? Ott találtam volna magam az orvos előtt, pont az előtt, aki a szellemi képességeim erejét készült felmérni. És akkor mit mondhatott volna?

Ebben a pillanatban sehol egy orvos.

Hát, hogy is lehetne, igaz? Az orvosok nem ülnek a pult mögött, hogy várják, amíg megjelenik egy beteg.

És Nancy nem is konzultációra jött. Újra el kell majd magyaráznia, hogy csak a másnapi időpontja helyét és idejét akarja ellenőrizni. Ebbe már eléggé befáradt.

Van egy derékig érő lekerekített pult, sötét faburkolata mahagóninak tűnik, bár valószínűleg nem az. Pillanatnyilag nem ül mögötte senki. Már nincs félfogadás persze. Nancy csengőt keres, de nem talál. Aztán megnézi, nincs-e valahol kiírva az orvosok neve, vagy legalább az ügyeletes orvosé. Ilyet sem talál. Az ember azt hinné, van valami módja, hogy valakit el lehessen érni, bármilyen késő legyen is. Valaki csak ügyel egy ilyen helyen.

A pult mögött sincs semmi fontos kacat. Se számítógép, se telefon, se papírok, se nyomogatható színes gombok. Nancy persze nem tud teljesen a pult mögé férni, talán van valami zár, vagy valami retesz, amit nem vesz észre. Egy gomb, amit a recepció elér, ő meg nem.

Lemond egy pillanatra a pultról, és alaposabban körülnéz ezen a helyen, ahová került. Hatszög alakú, a falakon ajtók. Négy ajtó – az egyik a széles ajtó, amelyik a fényt és a látogatókat engedi be, a másik egy hivatalos és privát ajtó a pult mögött, nem olyan könnyen megközelíthető, a maradék két, teljesen egyforma, egymással szemközt ajtó nyilván a hosszú szárnyakba vezet, a folyosókra és a szobákba, ahol a bentlakók vannak elszállásolva. Mindnek van felső ablaka, és az ablaküveg elég tisztának tűnik, bárki átláthat rajta.

Nancy odamegy az egyik talán megközelíthető ajtóhoz, és bekopog, aztán megpróbálja a kilincsgombot is, de nem tudja megmozdítani. Be van zárva. És az ablakon sem lát át rendesen. Közelről az üveg hullámos és torzít.

A szemközti ajtón pontosan ugyanez a gond az üveggel és a kilincsgommbal. A cipőkopogása a padlón, a trükkös üveg, a fényezett gombok használhatatlansága jobban a kedvét szegte, mint amennyire szeretné bevallani magának.

De nem adja föl. Újra megpróbálja az ajtókat ugyanabban a sorrendben, és ezúttal teljes erőből meg is rázza a gombokat, sőt kiált is:

– Hahó? – a hangja először hétköznapi és buta, aztán sértett, de nem reménykedőbb.

Bepréseli magát a pult mögé, és azt az ajtót is megdöngeti, gyakorlatilag reménytelenül. Még kilincs sincs rajta, csak kulcslyuk.

Nincs mit tenni, csak kijutni innen és hazamenni.

Minden nagyon vidám és elegáns, gondolja Nancy, de még csak nem is tesz-nek úgy, mintha a közösséget szolgálnák. Persze a bentlakókat vagy betegeket vagy aminek nevezni akarjuk őket, már korán ágyba dugják, a jól ismert történet, bármennyire ragyogóak is a körülmények.

Még ezen gondolkozik, miközben meglöki a bejárati ajtót. Túl súlyos. Újra meglöki.

Újra. Meg se mozdul.

Látja odakint a szabadban a virágcserepeket. Az úton elsuhan egy autó. A szelíd esti fények.

Gondolkoznia kell.

Sehol nem ég a villany. Hamarosan besötétedik. A kinti világosság ellenére itt mintha máris sötétedne. Senki nem fog jönni, már mind elvégezték a feladatukat, legalábbis azokat a feladatokat, amik idekötötték őket az épület innenső felébe. Akárhol is tartózkodnak most, már ott maradnak.

Kinyitja a száját, hogy kiáltson, de úgy tűnik, egy hang sem jön ki a torkán. Egész testében remeg, és bárhogya próbálja, nem tudja a levegőt leszívni a tüdejébe. Mintha eltömítődött volna a torka. Fuldoklás. Tudja, hogy másképp kell viselkednie, sőt mi több, máshogy kell hinnie. Nyugalom. Nyugalom. Lélegezz. Lélegezz.

Nem tudja, hogy régen tart-e a pánik, vagy csak rövid ideje. A szíve kalapál, de most már mindjárt biztonságban lesz.

Van itt egy Sandy nevű nő. A kitűzőjére is rá van írva, meg Nancy amúgy is ismeri.

– Na most mit csináljunk magával? – kérdezi Sandy. – Csak bele akarjuk dugni a hálóingébe. Maga meg úgy küzd, mint egy csirke, amelyik fél, hogy megesszik vacsorára. Nyilván álmodott valamit – mondja. – Hát miről álmodott?

– Semmiről – mondja Nancy. – Arról, amikor még a férjem is élt, én meg veztettem még.

– Szép kocsijuk volt?

– Egy Volvo.

– Látja? Vág az esze, mint a borotva.

MESTERHÁZI MÓNICA fordítása

Amikor megpróbáltalak fejből lerajzolni

Úgy látszik, néhány részletet elfejtettem,
pedig nélkülözhetetlenek lennének ehhez itt,
például hogy az alsó ajkad
hogyan találkozik a felsővel, túl azon, hogy ott van alatta,
és hogy mi történik az orrhegynél,
mennyi árnyékot vet az arcod síkjára,
és hogy ebből a szögből láthatók-e a cimpák.
Kínai szem, te így hívod,
ez lehet a nehézség, amivel akkor kell szembenéznem,
amikor a villanást akarom érzékeltetni az íriszeden –
és mivel ilyen régóta vagyok távol tőled,
az sem jut eszembe, hogy a hajad
mélységes folyója milyen irányban is árad lefelé.

De ez az egész összeáll majd
a pillanatban, amikor viszontlátlak a pályaudvaron
(a jegyzetfüzetem és a ceruzám elpakolva),
az arcodon, amikor a két kezembe fogom, mosollyal,
vagy – később, otthon, amikor
a konyhában veszekszel velem – ráncokkal,
az orrom előtt hadonászó kezeden a papírlapokkal,
a nevét követelve ennek az utolsó kis kuroának.

Billy Collins, aki 2001 és 2003 között az USA Kongresszusi Könyvtára által adományozott koszorús költő (Poet Laureate) címet viselte, és a New York Times szerint ma a legnépszerűbb amerikai költő, Manhattanben született, 1941-ben. Első kötete, egy négyszáz példányban megjelent, huszonkét verset tartalmazó könyvecske, harminchat éves korában látott napvilágot. Verseiben általában olyan hétköznapi témákat dolgoz fel, mint a szerelem, a halál, az újságok horoszkóp rovata, az olvasóknak a könyvek lapszéleire írt megjegyzései vagy az ágybetétvásárlás. Gyakran ír verset a versírásról is, ami más költők esetében többnyire az ihletelenség félreismerhetetlen jele, de nála ez is csak egy téma. Sajátos, ráérős parlandójában mindig van annyi költészet, ami megkülönbözteti a prózától a verseit. Ezeknek tipikus alaphelyzete a spekuláló szemlélődés, éppen ezért ha az olvasó nem fogékony az ilyesmire, a verseket nem egyszerűen rossznak, hanem kimondottan bágyatagnak találhatja. Ha viszont ráérez az ízükre, amit igencsak megkönnyít a szinte minden Collins-verset jellemző humor, akkor egy kulturális utalásaiban és visszatekintő vagy búcsúzó gesztusaiban túlélrett, alexandrin hangoltságú, játékos, elegáns, nagy költészetet ismerhet meg. (A ford.)

Egy Szung-kori versekből szerkesztett antológiát lapozgatva csodálattal olvasom a kínai költők hosszú és kristálytisza címeit

Úgy látszik, ezek a költők semmit sem rejtegetnek
a bő ruhaujjukban:
annyi lapot és olyan korán felfednek azzal,
hogymár az első sor előtt megmondják,
hogymár az idő esős vagy száraz,
nappal van, vagy éjszaka, hogymilyen évszakban áll ott az az ember,
sőt azt is, hogymfeltehetőleg mennyit ivott.

Talán ősz van, és egy verebet néz.
Talán havazik egy gyönyörű nevű városban.

„Bazsarózsát nézegetve a Jószerencse templomában,
felhős délutánon” – ez Szu Tung-Po egyik versének címe.
„Vizet merítve a folyóból teakészítéshez” –
ez egy másik. Vagy itt van ez:
„Hajón, ébren, éjszaka”.

Lu Ju így veszi a kezébe az egyszerű rizskekszet:
„Egy nyári estén egy hajó fedélzetén
meghallottam egy vízimadár sírását,
nagyon szomorú volt, és mintha azt mondta volna,
hogymaz asszonyom kegyetlen – feldúltan írtam ezt a verset”.

Nincs acél forgóajtó, ilyen feliratokkal: „Örvénylő húr”,
„A neurózis csápja”, vagy bármi effélével.
Nincs zavarba ejtő, tépelődésre készítő
köszöntés a lábtörlőre írva.
Ehelyett a vállamat gyöngyfüggöny simogatja:
„Sétáltam egyet egy nyári reggelen
a madárdalban egy vízesés felé.”

„A tavaszi esők miatt tíz napig nem léptem ki otthonról” –
ez egy olyan szolgáló, akibevezet a szobába,

ahol a ritkás szakállú költő
egy gyékényen ül egy csésze bor társaságában,
és felhőkről meg hideg szélről,
betegségről és elveszett barátokról suttog valamit.

Mennyire megkönnyítette nekem, hogy belépjek ide,
hogymint ő, törökülésbe üljek
a sarokban, és hallgassam.

Pokol

Van egy olyan érzésem, hogy sokkal rosszabb,
mint egy plázában matracot venni,

és persze tovább is tart,
illetve itt nincs véletlenszerű szurkálás vasvillával,
nincsenek félelmetes, nyaldosó tűznyelvek,
csak ez a barlangszerű bolt, a fekvőhelyek útvesztőjével.

Mégis, átgázolva nyájas királyok,
és érzékenyebb királynők s a bús
magányosok között, nincs az a bíbor
drapéria, ami el tudná takarni –

a Pokol egyik részletén gondolkodom,
amit fejből tudok, és szó szerint
tudnék idézni, akár olaszul is,

ha az eladó, aki állandóan a sarkunkban van –
jól láthatóan egy gyűrtött
cigarettásdobozzal a rövid ujjú inge zsebében –,
legalább egy pillanatig nem erőszakoskodna,
hogym próbáljuk ki ezt, aztán ezt a puhábbat,
amit mi meg is teszünk, egymás mellett fekvé –
karok merevek, számjegyek a sírkövön –,
képtelenül arra, hogym elképzeljük, milyen lehet

aludni vagy szerelmeskedni így,
a fluoreszkáló lámpasorok büntetőfényei alatt,
amire Dante is biztos kitért volna,
ha ő is itt fekketett volna a hátán, kettőnk közt.

A trubadúr kutyaszorítóban

*Egy jó óráig zengtem dalokat okcitánul
egy nőnek, aki csak az oil nyelvet ismerte,
annak is egy furcsa pikárdiai változatát,
sajnos.*

*Az európai szerelmi költészet virágzik
hangom minden rezdülésében,
mégis egy barátomnak kellett oldalba böknie,
hogy észrevegyem: a nő nem ért egy szót sem.*

*Érzelveim papírsárkányként gubancolódtak össze
meg nem értésének faágain,
és mindjárt el fogok tűnni egy antológiában,
és senki költő soha nem fog olyan kalapot viselni, mint én.*

*Provence nem lesz más, mint egy lilás kis
térképolt vagy egy tesztkérdésre adott helyes válasz.
A nő pedig még mindig mosolyog rám,
valamiféle testvéri megértést színlelve.*

KÓRIZS IMRE fordításai

tizennyolc pástétom

6 (terraine de mouflon)

*az állatok a hegyre felügettek újra,
megálltak dermedten: a szarvaik
jón voluták... köröttem ürülék-
pecsétek elszórtan, s a fű feltúrva.*

*később a sátraknál az őrszemek
továbbtereltek. férfilárma
a tábortűznél, a sötét füst és a pernye
az ég és föld közt lengedez.*

*éjjel írok neked – a csillagok mind kapri-
zöldek fölöttem –, minden alszik. üdv haza.
a lábamon a véraláfutás heveny,
növekszik, az alakja mára: ciprus.*

7 (terraine de poulet au foie de volaille)

*a tyúk kotkodálva rohan saját misz-
tériuma körül, épp mint mi, mondod.
bármit jelentsen ez. a tyúk fehér.
a díszes eget nézi mereven, a port, hol
szárnyalhat szabadon, mennyboltnyi
rengeteg mag van neki odaszórva
a földre. amire képes, csak ennyi:
még nappal hajtja oda szárnya
alá vörös koronáját egészen reggelig.*

Jan Wagner (1971) Berlinben élő német költő, négy (plusz egy álneves) verses- és egy költészeti tárgyú esszékötet szerzője. A német formacentrikus líra egyik legkiemelkedőbb alkotója. Poeta doctus, ahhoz hasonló lírát művel, amelyet idehaza posztmodern költészetként tartunk számon. Az itt olvasható versei a harmadik, *Achtzehn Pasteten* [Tizennyolc pástétom] című, 2007-ben megjelent kötetének címadó ciklusából valók. A ciklus valamennyi költeménye egy-egy étel nevét viseli, ám a jelölt ételek és a versek között alig van közvetlen összefüggés. S ha meg is találjuk a kapcsolatot, az banálisnak tűnik, így az olvasó rejtett motivációt feltételez. Mindazonáltal Wagneré érdekes interkulturális és interdiszciplináris költői játék, amelynek izgalmaiban érdemes elmerülni. A ciklus hat másik darabja korábban a *Jelenkor* 2013/3. lapszámában jelent meg. (A ford.)

az éjszaka odabenn – a kölesre,
kukoricára való kedv; a magvait
zúzza a mély, sötét gyomor körözve,
az úrben eltűnnek és visszatérnek.
apró ezután a ház egy kukoricán,
egy ágy, a tolldunyha alól, na nézzed,
figyelj csak, meztelen lábad kikandikál.

8 (terriner de campagne)

a henteslegény kezén több fokény,
mint szent az égben: egyszer ennyi biztos.
a bokorba – akár felhők mögé
az istenek – bújva láttam, meg azt is,

köszörűzaj volt, piszkálta a vesszőt,
hogv apja egy nő mögött a vágóhíd ajtaját
becsukja, és aztán az állat gyötrött
hangja, hallottam éles sikolyát.

másik alkalommal, hogv arra jártam,
épp slaggal mosták a vért a csempé-, s a króm-
felületekről. ott volt a földön az ártány
kiterítve, mint rejtélyes ideogramm.

a legény, a keze, a pantominja.
a vérfű csodát tesz, mondja mama.

9 (empanada)

az nem afrika, csak egy szikla
a vízben, ahogv mondta. uszkve.
a visszapillantóban gleccserlassú
fehér falvak – a könnyű eget lestük,
mintha önmagát tartaná. a sierra
csúcsai a tükröben, és paratólgy-szúra
szólt odalentről. haja, ahogv
a menetszélben tombolt. és ahonnan
helyesel, cáfol a tenger, a part.
az nem szikla, egy kontinens volt.

10 (raised game pie)

*kérdezi magát: az ajtó reccsent volna,
vagy esetleg a műsor végén az egymást
felöklelő szarvasok, nézi, ahogy felcsillagozta
területét az éjszaka, és az utcát,
bizonytalan, nedves. később az üres
folyosón mint valami trófea, a ruhafogas.*

11 (rissoles pompadour)

*madame, a szépségpöttyétől ragyog
bőre – fehérebb, mint a parkbeli
hó ma reggel. egy parókakészítő
merész álma az óriási mennybolt,*

*a fák és az utcák – minden fehér.
a lustgartenben a puttók, melyek
az eltűnést gyakorolják. virágágyások,
pavilonok és a szobrok a teraszon:*

*hósapkásan elgondolkodva, tisztán
és hidegen, madame. ott, a rét közepén
látom a kertészt káprázó szemével
a vakondtúrás előtt, emelkedik az ásó.*

MOHÁCSI BALÁZS fordításai

A Repülő szőnyegből

161. Kései áldás – öreg Csokonai verse

(ghazal – ramal sorokból¹)

Vajha forgószele lehetnék: együtemben százfelé szór,
s visszakerget mindenünnen. Húzza a hangja, s elfelé tol,
lángja nincsen, mégis éget, illatát a lelkem érzi,
fénye mint a csillagokról csillagokra, záporokról
záporokra zuhogó víz, zuhogó fény – felkaristol.
Öregember feje fénylik: semmi szégyen nem kerülget.
Helga néz most, Helga csábit, megkeresztel, mint az égbolt
új tavasszal, záporokkal. Hogy a sírban, ha kifekszem,
új tavasz vár, nem reméltem. Szép előleg: szeme két folt.

162. Helgához – az öreg Csokonai verse

(ghazal – hazadzs sorokból)

Milyen kő az? Bedobhatod. De nem lenne elégtétel.
Milyen kő az, ha úgy csobban, ha kút sincsen? Egész éjjel
a mélységben az örvénylés alábrántja, körülfolylja...
de nem kell kút, elég ha te elég hosszan belénézel:
ha nézésed fegyőr-lángja, ha féltékeny törődésed
beforgatja, bemozgatja: ha múltjában halottnézel –
Te csókot látsz, de rég csattant, halott kezek cirógattak,
te nem bocsáthatod meg azt. Az élő súly – amit szégyelsz.
Ha kő lettem – zuhanni kell. Tenélküled hová essek?
Ne múltam nézd, ha itt vagyok. Maradj, Helga. Ne menj még el.

¹ A ghazal perzsa versmérték, korábbi arab vessorokból építkező forma. A ramal sor xü-x | xü-xü-x | xü-xü-xü-xü-xü-xü 16 szótagos, négy egyforma poliritmikus versláb kapcsolata. Az eredeti arab versekben ezek további hangsúlyviszonyokkal bonyolódhattak még. A perzsa költészetben már egyértelmű a tiszta időmérték. A hazadzs sor ü-xx | ü-xx | ü-xx | ü-xx verslábakat fűzi hasonlóképp össze. Az arabban monorímes forma a perzsában aaxaxaxa... rímstruktúrájú lesz. Az első versben a páros rím egy helyen menet közben is újra elfordul. Háfiz kedvelt versformája. García Lorca gházelsei azonban nem a formára utalnak – a spanyol költő szerelmes vers jelentésben használja a kifejezést. A „kései Csokonai-versek” szimultánok – négy ütemű 16-os ütemkapcsolatos versként is olvashatók. Az ütemkapcsolat egyedül a „te nem bocsáthatod meg azt” sorban törik meg.

163. Bordial
(rubái²)

*Bort ittam az éjjel: pirosan vert szívemen.
Borban van a nincsen: de piroslott szívemen.
Nincs más, csak a bor van: van a nincsen, van a van.
Borban csak a nincs van: ül a fészken, szívemen.*

164. Egy sötét archoz
(mutakarib³)

*Sötétebb a tűz, mint a víz, mint az ég –
ahogy lobban őrlángja, már bontja szét.
Ha éjjel takarhat, ne fedjen be Nap.
Sötétebb az arcod, ha tűz látja csak.*

165. A brazil diszkótűz
(slóka⁴)

*Tűz nyalta szét az ajtót, és füstfüggönnyel takarta be
sok száz kamasz fiú vállát, sok száz kamasz leány kezét.
Zsugorodik a tér, hogyha Agni⁵ tombol, megéhezik,
csontig rágja, utána meg porrá őrli, amit hagyott.
Vigasztalni hamis szólam, kétségbe esni színpadi.
Főnixet emlegetnünk kár, ízléstelen a bánatot
megörökítenünk: inkább hallgasson el a slóka is.*

² Perzsa forma: Omar Khajjam kedvenc versformája. Képlete: – – uu | – – uu | – – uu | – ahol a második versláb helyett kettős trocheus, a harmadik helyén pedig molosszus (– – –) is állhat. Ezúttal nem használtam helyettesítő lábakat. A négy soros strófák rímképlete aaxa, ahol az „a” sokszor önrím.

³ Firdauszi Királyok könyvének négy soros versformája, perzsa mérték. Képlete: u – – u – – u – – u –, rímképlete aabb.

⁴ Óind mérték: a két szanszkrit eposz, a Ramajana és a Mahabharata formája. Képlete: xxxx u – – x | | xxxx u – ux. Az xxxx lehetőleg ne legyen kettős jambus.

⁵ A tűz istene. Három alakban létezik: az égen mint Nap, a légben mint villám és a földön mint tűz. Ő közvetíti az áldozatot az istenek és az emberek között. „Hétnyelvűnek” is nevezik, mert hét nyelvvél képzelték el, ezekkel nyalja fel az áldozati vaját. (Vekerdi József jegyzete)

166. Költő a múzsához

(indravadzsra⁶)

*Nekem nem asszony: csak a Hold szül embert.
Több hónapot vár, hasa árka fénylik,
az égre szülné, folyik át ezüstje.
Fel nem nevelné: a tejútra hagyja.*

*Szoptatni nem kell: elesége bánat.
Szeretni nem kell: vakon ég a füstje.
Temetni nem kell: örökéletű lesz –
emlékezetből kifeszítve ágya.*

167. Virágének

(vaszintatilaká⁷)

*Táncolj, virág, azok a szirmok azért születtek,
hogy szélbe szórd, amit a táncod alatt kiszórhatasz.
Hullt már szírom fekete földre, alatta fekszem,
küld fel szíromszavad az égre, repülj fel érte.*

168. Első csók

(árjá⁸)

*Édes lehelete tárkony,
feliszod, csak a foga látszik, gurul el a gyöngy,
belédharapja a lelkét,
sóhaja odasimul az ibolyához,*

*lehúz haja, vigyázz, csupaszon is
előnti testét. Mint a tavaszi fénytől
fázó fecskemadártoll,
búcsúzz el leheletétől már –*

⁶ Az óind aksaravritta vagy vanavritta verselés egyik mértéke. A sorok elején és végén állhat közböbs szótag, de a sorok belsejében csak egyetlen lehetőség van a szótagok időmértékére. A négy soros strófák sorainak képlete x–u– –uu–u–x.

⁷ Az óind aksaravritta vagy vanavritta verselés másik fontos mértéke, Kaliásza használja sokat. Képlete: – –u–uuu–uu–u–x

⁸ A ganavritta verselés négy soros strófákba rendeződő változatos formája. Az első és a harmadik sor három lábú, mindegyik szabadon négy morás: azaz daktilusz, anapesztus, spondeusz, prokeleuzmaikus és amphibrachisz is lehet. A második sor ötödféllábás, az első négy láb szabad négymorás, utána zárószótag következik. A negyedik sor szintén ötödféllábás, de a harmadik láb helyén egyetlen rövid szótag áll.

169. A halottak ideje
(rímes ganavritta heptameter⁹)

*Mire vársz? Nem szól fülemüle, csak a fül cseng, a madárszó hallgat.
Visszhang települ a testbe a tájból: azt hiszi, új teret adhat.
Mire jut a fülemüle, a madárszó? A tavasz csak a testnek a vére.
A halottaknak az évszak csobogás: forgat a víz, de mivégre?*

⁹ Hét lábból felépülő sorok, a lábak négy morásak (amphibrachisz kivételével szabadon választhatók). A sorok zárólábai spondeuszok. Páros rímekkel csengenek össze. Dzsajadéva *Gitagovindája* íródott ebben a formában – Weöres Sándor ültette át magyarra.

Vörös tölgy

*mint a vörös tölgy: csak egy része látszik
a fénykép túl szűk keresztmetszetében,
de a valószínűtlenül vörös
áradatban, napszítt levelek
örvényében úgy felkavarodik
a múlt, hogy szerepzavarból szerep
válík ki, lombkoronából levél,
a nagy időből az a pillanat.*

*a szín számít, az örvénylő erő,
de kell a részlet, kell az origó,
a mérhetetlenben az a parány,
isteniben a nagyon emberi.*

Ideje

1.

*ideje a számadásnak, nincs haladék.
a rossz szekrénnyel küszködsz, nem csukódik,
vársz egy kicsit és kezded újra,
már nem vagy görcsös, mozdul is a zár.
nem érdekel a szekrény fél évszázada,
annak fontos, aki fontos neked.
tűröd, csinálod: ebből áll az élet?
kinek tartozol még mindig, mivel?
beépítet az évek hordalékát,
de menedék vagy fal lesz, nem tudod,
megáll-e nélküled vagy kell a véred?
akkor szabad leszel, ha otthagysz?*

2.

*és nézzük most szegény szekrény felől:
nem ő tehet arról, ha csúnya.
elfér benne ruha és ágynemű.
fényes ajtaja tükörnek se rossz.
azt szolgálja, aki megdolgozott
minden csillanásért, az életet
úgy vette, ahogy jött. ha szenvedett,
csak annyit, hogy ne lássuk, gyerekek.
nem lett orvos, mert tizenegy gyerekből
neki nem jutott pénz, csak egyikük,
csak egy lány tanulhatott. meg is ölte
magát. csak kilépett a harmadikról.*

3.

*boldognak akar látni. általad
kapta az életet, nem tőled.
sudár és tiszta, nálad józanabb.
óvna, ahogy te óvtad kiskorában,
helyetted haragszik, mintát keres.
nem tud megbocsátani az apának,
aki mindennél jobban szereti,
mégis túl okos ahhoz, hogy a bánat
őt ne szeresse, ne ölje, magát
előtte ne illessen, ne mámor
vigasztalja. ő nem akar se más
lenni, se azonos. vibrál. sugárzik.*

4.

*elmegy. negyedszázada vele élsz.
papírok nélkül. hol az erkölcs?
csupa érzékenység, ész és tehetség:
tékozolt? vagy őt őrizte a kincs?
némajátékokat a barátok
aggódva figyelték, ropták a maguk
táncát, mindenki mindenkit szeret,
hova tűnik mégis a nyugalom,
a biztonság, ami kell a gyereknek,
a nőnek, de sírba viszi a férfit?
hol a híd, amit kovácsoltatok?
viseli-e a megpróbáltatást?*

*játszik a szívével, mint a gyerek.
viccelni csak így, ilyen komolyan,
csak így lehet, csak így ember az ember.
mi lett volna, ha? találkoztatok,
húsz éve is. már elvált, de te vártad
a fiadat. elszántan, egyedül,
aztán párosan. befelé figyeltél,
ahogy a sors liktetett a hasadban,
szeretni tanultál gyereket, férfit.
mégse tudsz semmit. éled a mese,
a gyerekkorod indiánhágcsóit idézi,
elveszíted-e, ha most veszni kívánsz?*

tavaszi áradat

*a hibák miatt aggódsz, hogy már nem tetszel eléggé.
túl nagy a hasad, pórusok az arcodon, hogy vannak
pórusok, melyek mára átugorhatatlan szakadékokká
nyílhattak közénk. vagy épp nem ott kezdődött
az élet, ahonnan én kezdtem el veled. pedig minden
csakis énvelem kezdődött, ezt hajtogatod. bűnössé
tesznek a kompromisszumok, kései önvallomások.*

*napokra megtagsz magadtól. rajongásom irtózatos,
mint korán érkező görcseid, átvérzett bugyid,
sápadozó arcod. nem sürgetlek, nem gyűlölködsz már,
ha migrénes indulatok vezérelnek még néha.
ferdítéseidben bolyongok, elterelő kérdezősködéseidben.
bennem nem a megbocsátás erős, hanem az elköteleződés.
történetünk hangtalan, eleven áram, változékony
sodrással, mélységgel. bátrak vagyunk, mert kiszolgáltatottak.
pedig úgy szüllek, magaddá, hogy mocskommal eltakarhasd a sajátodat.*

feltűnés nélkül

*a legutóbbi összeomlásra, látszólag, nem volt semmi idegi alapom,
karcos recsegés, löszomlás, sem finomabb homok a szájban. mégis
képtelen voltam elviselni a külvilág terheit: sziporkázó sztorikat,
sértődött színjátékot, egyáltalán bármiféle elsózott, versengő produkciót
a környezetemben. nincs olyan tág csatorna, ami elbírta volna
már ezt a posványos áradatot. és nem apadt bennem a mocsár,
hogy tűrjek, akár egyetlen kortyot, szippantást is tovább, belőle.
torkig lettem minden szépelkedő hittel, szabályozott kirakatmutatvánnyal.
elvesztettem a személyes történetemet. testemmel, ha tájékozodom
a kinti világra, alig ismerek korábbi szereplőimre, csak néhány mozdulat,
derengő arcvonás. hiába próbálnak sértődéssel, odaadással, felháborodással
közeledni felém. előzékeny vagyok és hideg. elsüketültem, belevakultam
személyiségem törött szilánkjába.*

*beléd kapaszkodom. lefüggönyözött hétköznapijainkba. évek óta
csakis a te arcodon kutatom lényegem domborzatát, folyók medrét,
nagy esőzések kiárvult nyomait elemezve, fájdalmaidat a boldogságban,
küzdelmedet feltékenységben, hiányban, beteljesültségeit az arcodnak.
bennem az anyám nem láthatja meg a dicsőséges jövőt, apámnak
más fiaiban kell tovább keresnie a hadvezért, kinek a nagy titkokat
még oda lehet súgni, átadva örökséget, letéve terhet, vértet, hadviselést.
néhány győzelmet, azért mégis zsebre kell vágnom. feltűnés nélkül
és mellékes egyszerűséggel. ha ezt elég gyakran ismételve,
kemény leszek és hallgatóg. ha nem beszélek róla, megtévelyodom.*

KF-0087/20180202

*Ez a te nevelésed,
Ez az én nevelésem,
Torkig vagyok –
Ezt így megmondtam az Icának.*

*Fenséges derengés,
Rododaktülosz éosz,
Hajnali tisztánlátás –
Ez olyan nagy bűn?*

*A te kövér szemed
Az én kövér szemem
Az ő kövér szeme –
Ezt így megmondtam az Icának.*

*Ahogy visszavonul az ég,
És a föld magára marad a fényben,
Mi pedig felismerjük egymást –
Ez olyan nagy bűn?*

*A fény kitárulkozik,
Mi bezárkózunk,
Ő elmegy itthonról –
Ezt így megmondtam az Icának.*

*A folyosón a te növényeid,
Az ő biciklijé
És az én csemperagasztóm –
Ez olyan nagy bűn?*

*Akkor kiviszem a kukát,
Te lemész vásárolni,
Ő meg ki tudja, hol van –
Ezt így megmondtam az Icának.*

*Én téged és őt,
Te engem és őt,
Ő téged és engem –
Akkor meg miről beszélünk?*

K-0013/19980518

*Ha lennének embereim,
Akkor lenne egy cégem,
Akkor lenne egy szervezetem,
Akkor lenne egy fizikumom,
Nem pedig: guppiként,
Üres, neonfényű iroda.*

*Ha lennének embereim,
Akkor ezt az utcát végig,
Aztán azokat az utcákat is végig,
Aztán az összes utcát a kerületben,
Nem pedig: guppiként,
Üres, neonfényű iroda.*

*Ha lennének embereim,
Akkor lenne egy titkárnőm,
Annak lenne egy akváriuma,
Abban lenne egy biológiai egyensúly,
És szólnék: etesd meg a guppikat, Gabika,
Aztán pedig írd le levelet.*

*Ha lennének embereim,
Akkor az embereimnek is lennének emberei,
Hogy azoknak az embereknek is legyenek emberei,
Egészen a legutolsóig,
Nem pedig: csapatépítő tréning,
Hogy segg van a lyukadon!*

*Ha lennének embereim,
Akkor a legutolsókat kutyákkal,
Kutyákkal és fegyverekkel,
Kutyákkal, fegyverekkel és nőikkel,
Nem pedig: céges toll,
Céges radír, céges karácsony.*

*Ha lennének embereim,
Akkor választanék,
Ha választanék, akkor téged választanálak,
Ha téged választanálak, akkor születnének gyerekeink,
És szólnék: etesd meg a gyerekeinket,
Aztán pedig menjetek ki a kertbe.*

Most élsz II.

Csak két ruhadarab

Télen vastag ruhákba öltözől, a réteges öltözködés úttörője vagy. A nyárra gondolsz, mikor fürdés után nem kerül rád más, csak két ruhadarab. Oda sem figyelsz, és már kint vagy az utcán. A pénztárgépnél állsz, a mozgó levegő ki-bejár a ruhád alatt. Óvatosan magad elé nézel, nem vagy benne egészen biztos, hogy alulról is fölöltöztél.

Gyilkosság

Nem történhet annál rosszabb egy íróval, mint amikor hazudni akar. Leír egy gyilkosságot, de valójában egy legyet sem képes agyonütni.

Krimik

A krimikben az a szörnyű, hogy túl sok bennük a fordulat.

Bárpult

Esteledik, a szomszédos városba utazol a vonaton. Mikor megérkezel, kigyúlnak az állomás fényei. Van még fél órád a találkozásig, egy hatalmas pláza legfelső emeletére mégy. Az étteremben üres asztalok, egyetlen vendég sincs odabent. Azt csak később veszed észre, hogy a bárpultnál áll egy alak, és téged figyel. Ki vagy te, és mit keresel itt? Igaza van, ezek a legfontosabb kérdések.

Róka

Hatalmas róka jelenik meg a kertben, a fa alatt áll az avaron, és néz. Aztán elfut. A szomszéd szerint átviszi a kerítést. Néhány óra elteltével ismét ott áll, és néz, ahogy dolgozol. Napokkal később jut eszedbe: talán szeretné, ha megszelídítenéd.

Szauna

Egyedül ülsz az infrasaunában, a keskeny ajtóüvegen át látod a medence tükörsima vizét. Lassan melegszel át, legvégül a lábfejed csontjait járja át a melegség. Nem csinálsz semmit, nem gondolsz semmire. Mi lenne, ha most eltűnnél? Az úszómester benéz az üres kabinba, csak legyint, téged mindig is fura figurának tartott.

Pillangók

A hentesüzlet émelvítően édes hússzaga. A pult előtt állsz, benne lapocka, karaj, comb, oldalas. Marhahús van, kérdezed. A nő visszhangként kiabál hátra, a sötét csarnokba nyíló ajtó felé. Van, válaszol egy hang, lábszár és comb. Combót kérsz,

kétszer darálva. A nő eltűnik hátul, egyedül maradsz. Érzed a ruhád alól fölszálló klórszagot. A tenyeredre nézel, és azt várod, belőle pillangók röppennek szét.

Gondolat

A peronon várakozol, az állomásra lassan befut a vonat. Átsuhan fejedben a gondolat, ha most valaki a vonat alá lök, soha nem tudod meg, ki volt az.

Hóhérr

Ha csak teheted, megkérded magadtól, miért van több sötét gondolatod, mint hóféhérr. Most is milyen gyorsan észreveszed, hogy a hóféhérrben ott a hóhérr.

Gyökerek

Miután fölhúzod téli cipődet a teraszon, a fotelben maradsz, és a kertet bámulod. Hogy megnőttek a tuják? Milyen magasba tör a körtefa? A fenyő is szépen hasasodott. Szóra bír a néma társaság. Vissza a gyökerekhez.

Posta

Könyvet adsz föl a postán, születésnapra lesz. A boríték ráfeszül a könyvre, a sarkok kemények, dudorodnak. A címzés fölé hatalmas bélyeg kerül, gyerekkorodban megvesztél az ilyen blokkokért. Kifizeted az árát, nem tartod soknak, szép lett a küldemény.

Állatok

Napokkal ezelőtt majdnem halálra gázolsz egy kutyát, ma egy macska rohan a kerekék elé. De, gyerekek, biciklivel vagyok, nézzetek már szét! A hátsó fék elkopott, az első iszonyatosan visít. Nemcsak figyelmen kívül, de süketek is a mai állatok.

Sajttekercsek

A Parlamentben látsz egy férfit, fehér papírból olvassa föl a szöveget. Ruházata kifogástalan, fodrásznál is a napokban járhatott. Néha bal kézzel elengedi a papírokat, és egyre szélesedő köröket ír. Nem adsz rá hangot, szájról olvasol: „Éjszaka álmomban hatalmas sajttekercsek közé fulladt az ellenzék!”

Adó

Adóalany vagy, a hivatal előterében várakozol egy asztalnál. A sorszám a zsebedben, percenként húzod elő, annyira hihetetlen, hogy a háromszáztizenhetes vagy.

Ad

Vért adsz. Az ápolónő utolsónak szólít. A szoba hatalmas, félig üres, suhannak benne az elsuttogott szavak. A nő szeme fáradt, a keze biztos. Úgy veszi a vért, hogy közben valami mást meg ad.

Sötét

Aznap zárva vannak az üzletek, az utcán egyetlen lélek sincs. A kéményekből

szürke füst száll, az ablakok meredten nézik az utat. Repülő nem száll az égen. Megjelenik egy autó, a lámpája nem világít. Még reggel indult el, hogy megtanuljon sötétben vezetni.

Gyalog

Gyalog sétálsz a néptelen utcákon. De hát hogy is sétálhatnál másként? Autóval?

Cukrásznő

Amikor belépsz a cukrászdába, bepárásodik a szemüved, a csukódó ajtó erős rugója visszaránt a falhoz. Leveszed a szemüveget, és látod, a cukrásznő a sliccedet nézi meredten. Mit parancsol, kérdezi. Odalépsz a pulthoz, hogy kiválaszd a süteményt, de meg kell fordulnod, mert a cukrásznő még mindig az ajtó felé bámul. Kétséged támad, vajon eljöttél-e onnan.

A lány

Néptelen utcákon bolyongsz, délután van, a nap lement, de az ég még kék. Benézel a kertkapuk mögé, megszáradt fürtök a lugason, veteményes, a répát fölszedték. A csapon nejlonfólia, mögötte hat rúdon kelbimbók zöldjei. Az ablakban muskátli, a levegőben rántott hús, amott sült oldalas illata kering. Egy lány jelenik meg az utca végén, az állomás felé siet. Kezében szatyor, a hátán megtömött hátizsák. Már napokkal ezelőtt tudta, hogy ma elutazik.

Postás

Az ablak előtt állsz, a postás a kerítéshez gurul a biciklin. Matat a postaládán, aztán továbbhajt. Vajon mit hozhatott? Kint hideg van, látszik a leheleted. Kinyitod a postaszekrényt, belenézel. Üres. Tegnap nem néztél bele. Elvitte volna a postás a tegnapi leveleket?

Naptár

Bemegy a papírboltba borítékot venni. Két idős ember áll előtted a pultnál, egy asszony és egy férfi. Egyszerű asztali naptárt vásárolnak. Hosszan lapozgatják, előre-hátra. A boltos karba tett kézzel nézi őket, összehúzza a száját, és rád pillant. Alig láthatóan megcsóválja a fejét. Az asszony ekkor veszi észre, hogy mögöttük várakozol. Elnézést, mondja, de tüzetesen át kell vizsgálnunk, a tavalyi naptár a frászt hozta ránk, hiányzott belőle az utolsó hét.

Hüllők

A Nap süt, hosszú percekig álldogálsz a kikötőben. Ülsz a biciklid nyergében, és sütteted az arcod. A nyári gyíkok jutnak eszedbe, ahogy a garázsföljárón napoztak. Hüllők, melyek a Föld őskorából menekítették ide magukat. Most a csatornakifolyó alatti kövek között élnek, fönt repülők szállnak, éjszaka bizonytalan mozgású műholdak mászkálnak az égen.

Férfivágás

Amikor a fővárosban bolyongsz, elolvasod a föliratokat. Nézed a plakátokat, a kirakatokat. A fodrászat előtt megállsz, egy ismerősöd jut eszedbe, aki ha meg-

érkezik egy városba, fölkeresi a borbélyt, és megborotváltatja magát, az arcára meleg kendő kerül. Most fölnezel a bejárat fölé szerelt táblára. Férfivágás, 1.000 forint.

Megérzés

A posta előtt leláncolod a kerékpárodát. Tudod, hogy nem lopják el, de nem szeretnél magadnak szemrehányást tenni, ha mégis. Amikor bekattan a zár, átfut az agyadon, hogy a kulcscsomódat a kapuban hagytad. Végigkutatod a zsebeidet, sehol nem találsz. Csodálattal gondolsz a megérzésre, amely titkos útjain előbb született meg benned, mint a teljes bizonyosság.

Közel

A nők szeretik azt olvasni, hogy úgy élj, mintha ez az életed utolsó napja lenne. Nem tudod, mit éreznek közben, de jó lehet ilyenkor a közelükben lenni.

Garbó

A filmben a férfiszabó egy centivel fojtja meg a vasalólányt. Miközben a jelenetet nézed, először azt hiszed, csak nagyon szűk garbót akar neki varrni.

Fegyver

Erőszakos film után erőszakos álmok szállnak rád. Egy gyártelepen bolyongsz, lönek utánad, de te nem tudod elsütni a pisztolyt, menekülsz. Pedig határozottan emlékszel, a katonaságnál azzal a recés gombbal biztosítottad ki a fegyvert.

Sok lúd

Harmincezer lúd érkezik a tatai Öreg-tóra. A felvételek tanúsága szerint nem borítják el az eget, diszkréten, nem megszállva közelítik meg a tavat. A hápogásuk azért eltart alkonyatig, és még utána is érkezik egy-két lemaradt figura. Kissé megzavarja őket egy számunkra ismeretlen jelenség.

Gyomor

Azt meséli a színházi rendező, ha rendőrt lát vagy átlépi a határt, még mindig összeugrik a gyomra. A tiéd, szerencsére, kitágul. És ha rendőrt látsz, már nem félsz, mert fiatalabbak nálad.

Göncöl

Zöldségeket fognak ültetni a Holdon. Ha húsz év múlva a Holdra nézel, hol lesz benned a világűr titokzatossága? Répát látsz a Göncölszekér tetején?

Karolina

Appendix

Zalában ismeretlen női holttestre bukkant egy helyi férfi a patak partján. A félig földbe ásott, halott nő ruházata, kinézete, egyéb ismertetőjegyei és a kihallgatott környékbeliek vallomása alapján a szálak S. Karolinához vezettek. Többen felismerni vélték az elhunytban a pesti nőt. De hogy ezek a helyiek miért épp ővele azonosították a holttestet, hogyan is jutott eszükbe egy zugló asszony, akinek rokonsága semmit nem sejtett esetleges zalai kirándulásairól, nem tudni. A rendőrség az információk ellenőrzése során talált rá a családra egy külvárosi téren álló, háromemeletes bérház pékségében. Akkor derült ki, Karolina él. A Bosnyák tér környékén tart fenn lakást. Elképzelni nem lehet, miféle fatális tévedés vagy érzéki csalódás vezette a nyomozást hozzá, és ki lehetett a halott nő, volt-e közülük egymáshoz. Gyanús volt minden körülmény, nem állítható fel épeszű teória, nem lehetséges logikus magyarázat. Annyi bizonyos, hogy a zalai tanúk ismerték, és feltehetőleg kellő mennyiségű információval szolgáltak tevékenységéről. Talán épp ezért tartottak a rendőrök pesti lakásában és a család által közösen vitt pékségben azonnali házkutatást, melynek során számos fekete portékára leltek. A fenyőből készült, jókora ágyneműtartóból meszelt tojások kerültek elő, amelyek a dupla burokokban hetek elteltével is frissnek tűntek. Volt ott zsák dió és azonosíthatatlan, glaubersós vízben áztatott, kipirult húsdarabok vájdlingban. Két év börtönt vertek rá, bőven a háború után vagyunk. Jó magaviselete jutalmaként másfél év után szabadult.

Nagyapám járt hozzá biciklivel látogatni. Bricsesznadrágban tekert végig a szentmihályi úton, vitte a dédi sültjét lopva. Nem tudott főzni, csak rántottlevest, dédanyám pedig halott lányára tekintettel nem komálta túlzottan a kétgyermekes új arát. Nagyapám földből kaparta a répát, a gyerekek irkalapra rótt üzeneteit bőrtáskába gyúrte: kedves anyuka, mi jól vagyunk, Marikának kiújult a fülbetegség, tartson ki, nagyon várja két szerető gyermeke és a lányok, aláírás: Lackó. Ételt vinni tilos, ez állt a cetlin az őrbódé előtt, de elég volt egy csomag cigaretta, hogy félrenézzen a strázsra, ne vegye észre nagyapám kosarát, amelyből egy-két rántott szárny azért mégis ott ragadt nála. Ki tudja, mik estek meg a női cellasoron, Karolina mire gondolt a kötelező, néma sétákon reggelente, amikor felnézett az égre, amely mindig ugyanolyan harsogóan kék és kétségbeejtően gyönyörű volt, mintha nem a szögesdrótok közül látnánk rá. Az ég mindig végtelen és megnyugtató, nem vesz tudomást az emberekről. Ott masíroztak végig az udvaron egymás után libasorban, körbe-körbe füttyszóig. Megpróbáltak nem félni attól, ami a fürdőben, a priccsen történik, nem gondolni a meztelen testekre

a zuhany alatt, a tetves darócon, a darabszámra vett női nyílásokra, alkatrészekre, a körömmolló halálos fenyegetésére. Rég nem volt szó már a halott zalai nőről, a kilétét firtató nyomozást feltehetőleg lezárták, ismeretlen női hulla, hozzávetőleg harmincéves, kis termetű, szőkésbarna, a szája szegletében vékony, lefelé hajló nevetőránc.

Karolina szabadulása után új életre kelt, ötletei lettek és szabályai. Szigorúbban fogta a póráz, feszült volt és mosolytalan. Átköltöztek a Csömöri útra, egy idős házaspár kertje végében a kisházba. Kapálták az ágyásokat, tyúkot tartottak, pulykát, nyulat, megtermelték, amire szüksége volt a hatfős családnak, s vitték piacra, ami maradt. Filigrán szőkésbarna asszony volt, nagyapámnál két fejjel alacsonyabb, inas alsókarokkal. Nem fontos, miként találkoztak, háború után könnyen összehoronylódottak a csonka családok. Újraindult a színikör, vízkereszt után bálákat tartottak a tisztiházban, volt több szerény lakodalom. Túl kellett élni, ami történt.

Sosem lehet vége a kutatásnak, amely újabb és újabb tényeket, regényes történeteket tár fel a föld felszínére. A múlt lehúzó. Fullasztó félhomály a mélyén. Minden szó hamis, egyetlen mondat sem áll sziklaszilárdan, bármi bármikor megváltozhat. A tények vízióvá alakulnak, a képzelet valósággá. Hogyan lehetne egy alakot megrajzolni, amikor folyvást változik, ami létezését igazolja?

Nagyapámnak szép családja volt, két leány, egy, a feltételezések szerint várandós, madárcsontú feleség, amikor hadifogságba esett a háború végén. A Donyeck-medencébe, Sahtiba vitték marhavagonban. Szénbányában dolgoztatták, négyszáz méter mélyen a föld színe alatt. Sosem beszélt az ott töltött évekről, csak egyetlenegyszer ejtett szót szilikózisáról, amely következménye lett fogságban töltött éveinek és előidézője később kialakult rákbetegségének. Prosztata, áttét. A feljegyzések tanúsága szerint nem volt ritka a fenyítés, nyilvános megalázás. Amikor nem küldték föld alá, a kibányászott szenet kellett felhúznia csörlővel, pusztá erőből. Ha túl mély volt a járat, kaptak egy gebét, hogy az húzza. Míg élt. A bányában olykor halálos gáz keletkezett, ott heverték a kába foglyok a bejáratnál kiterítve, aki bent ragadt, vége volt, jött a bányalég, recsegett-ropogott, s beomlott az egész. A hely annyira szűk volt, hogy a lapát nyele kevesebb mint fél méter lehetett. Tavaszra sokan meghaltak, hullottak férfiak, nők, hadifoglyok és civilek, májusban évente több barakkot is össze kellett vonni, hogy ne tartsanak fenn üres helyet hiába. Nagyapám nem halt éhen, öregkoráig szerette a tésztát üresen, a hajában főtt krumplit, a száraz kenyeret. Nem kapott végzetes fertőzést, nem lőtték le engedetlenségért, nem döntötte le lábáról a kór. A fiára sokat gondolt, aki sosem született meg. Felesége labda hasára, a szemében a fényre, amely csak várandós anyák szemében csillog, a bőrének megváltozott szagára. Ha elcsigázott volt, és nem bírta látni az egymásra zuhant testeket, összeszorította a fogát. Kemény fából faragták, ügyes volt és makacs. Egyes híresztelések szerint az első év után enyhült a táborban a szigor, színlelt betegséggel, csencselt étellel ki lehet játszani az öröket. Ha ereszkedett a lift a sötétbe, a zsebéhez nyúlt, mintha fénykép lapult volna benne, a helyét tapogatta, elvették még a sorako-

zónál. Ha kiszállt karjából az erő, megtántorodott, és átvillant az agyán, hogy feladja, megjelent előtte az utca lilaakáccal, a kaputól jobbra hosszúkás ház, balra virágok. Beljebb kerti asztal és szőlőtőkék. Haza kell jutni, él-e a két gyerek, lassan nagyobbfajta lányok, a fiú, akit sosem látott, Mancika, Papuka, család.

1949-ben került haza, öt év után. Hiába csöngetett, a kapu nyitva, nem rohant elé kutya. Belépett a házba. Nem kihalt volt, üres. A konyhában ottfelejtett edényeken látszott, hogy emberek élnek itt. Ismerős vörös zománcedények, a vájdlingban alma. A szobában megvetett ág, a függöny lobogott a nyitott ablak előtt. Akkor jött elő Annus a kamrából, megindult felé, megtorpant, néztek egymás szemébe. A nagylány épp kórházban, mondja Annus, kivésték a koponyacsontját, gyulladás volt a fülében, nem mulasztotta a kamilla. Még mindig néznek. A kicsi közben – Babának hívja mindenki – megrémült, bebújt az ág alá, soha nem látta még az apját, most meg megjött ez a szálfá idegen. Hogy emlékezne. Nagyapám körülnéz kérdőn, és akkor valaki azt mondja neki a hátsó szobából, hogy vége van, szervusz, fiam, Mancika oda. A csendből már sejthette, de a ki-mondás ellen nem tud tenni. Az ajtófélfának veri a fejét, hátra sem néz, sípol a tüdeje. Dédanya nem vigasztalhatja, úgy jött vissza, hogy nem tudta, mi várja. Nincs már, nincs a kicsi nő. Az ostromnál találat érte a szomszéd házat, épp elkapta a repesz. Papuka talicskában vitte kötözőbe, kijárási tilalom volt, mesélik később nagyapámnak. Ott kellett hagynia ápoló kezekre, bekötözték, ellátták a sebeit, gyomortájt érte, nem volt remény. Dédapám csak másnap ment érte, hogy elvigye haza a lányát. A szökőkút kávján körben kitett halottakat látott, ott feküdtek ívben, mint valami szobor vagy templomon a vízköpő. Az egyik nagyanyám kivérzett teste volt. Zörgött a talicska, milyen lehet benne halott lányt tolni, hová?

Mire nagyapám hazajött, a gyámhivatal a nagyszülőknek ítélte a gyerekeit. Öt év volt, nagy idő. Az anyjuk halott, az apjukról nem érkezett hír. Vissza kellett perelni a két árvát.

A per sikerrel zárult, de anya kellett a lányoknak, a férfinak nő. Mondja már az a pap, hogy ez most örökkévaló. Nem volt pap, csak az állam szolgálja, bejegyezték íves betűvel, hogy férj és feleség. Mint tudjuk, kereskedő család volt Karolináé, ismerte csínját-bínját az adok-kapoknak, közel volt az újpesti piac a sok kufárral, megvettek mindent a nagy ínségben, még a döglött kutyát is, ki lehet olyan ügyes, hogy tojást kínál, hentesárut? Karolinának megvoltak a kapcsolatai, gyöngyös beszédű, életrevaló menyecske volt. Főleg, miután kiokították a börtönviselt asszonyok a törvénykerülő utakról. Elő is állt azonnal a méhészet tervével. Nagyapám és ő közös vándorméhészetet gründoltak, hetvenkét család, kisbocsonádi és nagybocsonádi, egyes-kettes kaptárméret, vitték a családokat Gödöllőre, Máriabesnyőre, Gyöngyöspatára. A lányok folyvást tele voltak fájdalom csípésekkel, segédkezniük kellett a pakolásban. Borogatták, elmúlt, lesték a teherautót, amely újra és újra hosszú időre elvitte nagyapámat és a nőt.

Ott állt Karolina a platón, vezényelte a méhcsaládok szállítását, varkocsba fogott hajjal, orrig begombolkozva terelgette a ládákat, intézkedett a helyes rögzítésről. Nem is értettük, miért nem ült meg a hátsóján, miért kellett cigányként járnikielni a méhekkal. Mi volt abban kifizetődő, hogy faluról városra, városról falura utaztatta a veszélyes televényt. Kora tavasztól késő őszig mentek a nektárt adó virághoz. Mentek a fűzhöz, majd irány a gyümölcsös, aztán a repce, az akác, a selyemfű, a hárs, a szelídgesztenye, a napraforgó, végül az aranyvessző. Nem volt szakértelmük, nem sokáig tartott.

Csak az emléke. És itt meg kell állnom. Az eddigi tanulságok alapján hihetnénk, hogy anyám terhessége alatt bekövetkezett, nővérem halálát okozó méhcsípése lett sorsom meghatározója. De nem, méhektől és darazsaktól való páni félelmem megalapozója egy családi vándorméhészet, melyről sosem volt tudomásom.

Nagyapám szerelmét a vasdrót-kerítésnél látta meg először. Srégen szemben laktak velük az akácfás utcában. Két lány volt, az egyik, Klári, cirkuszi táncosnő. Nem vetette meg a környék, nem gondolták könnyű erkölcsű nőcskének, ám helyzetét konstataálták, és távol tartották magukat a családtól. Mint később kiderült, mikor nagyapám bejáratos lett a házba, a kétajtós szekrény, az akasztók, a komód és paraván telis-tele voltak flitteres, arany fellépőruhával, tollak, boák, a sarokban kétméteres tükör. Délután érkező kocsik, amelyek éjszaka csikorogva fékeztek centire a kapu előtt, kölmitől búzló férfiak, részeg, hangos széptevők, éneklő, ideggyenge nő nem szűnő főfájással, heves zokogások, látványos enyelgés, viták, csaták és a mindennapos csitítgatás, hogy költözz el, lányom, vagy kitagadlak. A fiatalabb lány nem szánta magát hasonlóan léha, fővárosi pályára. Nagyapám pedig nem tartott a szóbeszédtől. Mancika érdekes nő volt, telt combú, kis mellű lány, aki nemes kelmékbe öltözött, maga varrta lágyan omló muszlinjait. Az arcán a délkeleti szépségek vonásaival nem kerülhette el nagyapám figyelmét. Volt valaha vőlegénye, igaz, de rejtélyes okok miatt megölte magát.

Karolina más volt. Színeit és termetét tekintve némiképp hasonlíthatott, mégsem pótolta nagyanyámat, bár erről, mint minden épeszű új feleség, nem akart tudomást venni. Tetszett nagyapámnak, kellett, vágyott rá, csak egyszerűen nem tartoztak össze, nem lett béke a szívben, nem használt az élni akarás. Hét évet töltöttek együtt újszászi férjétől származó gyermekeivel, kimaradt másfél év börtön és némi külön töltött idő. Lackó ugyanis '56-ban disszidált. Nem mondható unalmasnak a közös életük. Karolina nem bírta a rettegést és a tehetetlenséget, fenyegetőzött, hogy kilincsre akasztja magát, ha nem jön hír a fia felől. Végül megtalálta, útlevelet szerzett, személyesen ment érte a szerb menekülttáborba, ahonnan fia nem volt képes eljönni, s hazahozta. Állítólag ikrekkel áldotta volna meg nagyapámat, képzelni sem lehet, mi lett volna, ha tovább bővül a család, s nagyapámat a gyermekek végleg a nőhöz láncolják. A magzatok azonban – mint mondják – elmentek idő előtt. Sok volt az idegesség, nem passzolt az immunrendszer, baj volt az érzelmi kapoccsal, valaki, a sors, isten nem akarta igazán. Mindenesetre nagyapámnak mostani tudásunk szerint öt gyermeke született volna, három nagyanyámtól s kettő Karolinától. És nekünk, utódoknak

mindannyiukkal számolnunk kell. A meg nem született fiú és az idő előtt távozott ikrek közöttünk élnek azóta is.

1959 áprilisában váltak el törvényesen, de Karolina még sok évig fenyegette nagyapám. Járt utána, strázsált a kerítés előtt, szívta a büdös dohányt, szitkozódott, átkot mondott hetedíziglen minden fel- és lemenőre, édeskedett, csalogatott, papírokat lobogtatva érvelt. Nagyapám rá se nézett, hallgatott, nem bonyolódott vitába. Ha túl sok volt a zaklatás, felemelte a hangját, menjen innen, ordította, mit akar, vége, nincs mit beszélni. Akkor jött a szokásos kérdés, hát nem szeret, mire nagyapám biciklire pattant, s válasz nélkül eltekert, oly gyorsan, hogy meg sem hallotta a mondat végét, amit Karolina a kapuban kezdett el. Nem tudni, még milyen nehézfegyverzettel indult nagyapám visszahódítására, elhangzott-e egy fojtott dögölj meg, kicsinálom én a te családot, vagy magam ölöm a patakba, de makacs próbálkozásai hatástalanok maradtak. A bíróság kimondta a végét, nem volt helye fellebbezésnek. Nem világos, nagyapámnak pontosan miért lett elege, mi volt az utolsó mozzanat, jel, amire megszületett benne a döntés, tudta-e még akarni vagy már azt sem. Erős volt, határozott. Oknak elegendő lett volna a lányait ért megkülönböztetés, a szüntelen veszekedések, idegesség, zsarolás, a kudarcba fulladt vállalkozások, vagy volt ott talán több is, amire már nem lehetett elég semmilyen kompromisszum.

Ilyenkor jut eszembe a Zalában talált nő, hogy vajon Karolinának mi köze lehetett hozzá, és mi nekünk, akik csak túrtuk, hogy nagyapám megpróbálja újrakezdeni az életet egy nővel, aki nem a nagyanyám.

A nőn a rendőrségi helyszínelők jelentései alapján fojtogatás nyomai voltak felfedezhetők. Nagy valószínűség szerint nejlonharisnyával követték el a bűncselekményt. A nyomozás kiderítette, hogy az áldozat a feketegazdaság egyik ismert szereplője volt, Zalában meszelt tojásokkal üzletelt, eladott portékái több ízben idéztek elő mérgezést. Utolsó estéjén állítólag egy férfival kokettált, aki hentesként tevékenykedett Budapesten, és a kocsmái pletyka szerint rettegett a méhektől. A vendéglőt, ahol megismerkedtek, a rossznyelvek szerint külön hagyták el, de szálláshelyükre, ahol nevezett férfi együtt lakott a zuglói illetőségű nővel, soha nem érkezett meg egyikük sem. Nagyapám sosem járt Zalában. Elvált felesége a zaklatások végeztével eltűnt a szemünk elől, róla nincs további információ. Csak annyit tudunk, egy nőt halva találtak a patakparton. És az a nő a vallo másukhoz mai napig makacsul ragaszkodó tanúk szerint bizony Karolina volt.

„MINDEN ILYEN ÍRÁSBA KICSIT BELEHALTAM...”

Csontos Erika és Tardos Károly beszélgetése Nagy Gabriellával

Nagy Gabriella író, szerkesztő, a Litera felelős szerkesztője, irodalomszervező. Harmadik könyve *Üvegház* címmel a 2013-as könyvhétre jelent meg. „Veszélyes anyaggal” dolgozik, magát sem kímélve sorsról és halálról gondolkodik. A kérdezők több évtizede ismerik a kérdezettet, és régi barátság fűzi őket össze.

Tardos Károly: Első köteted verseskötet volt, Vállalok bérbe sírni címen 2000-ben jelent meg a Palatinusnál. Majd következett 2003-ban az Idegen című regény, amely egy évvel később második magával elnyerte a minden évben a legjobbnak talált első prózakötetes szerzőnek járó Bródy-díjat. Azóta tíz év telt el. Akkor jött az Üvegház című regény. Hogy kezdődött?

Nagy Gabriella: A Literán mi, szerkesztők többnyire minden évben írunk nyáron naplót. Épp úgy esett, hogy 2009-ben azon a júliusi héten voltam soros, amikor anyám születésnapja és apám névnapja van.

Csontos Erika: Milyen szép többszörös véletlen.

NG: Igen. Nem terveztem, hogy a történetükkel foglalkozom, nem tudtam, itt van-e az ideje. De – pozitív értelemben – olyan megrendítőek voltak a visszajelzések, hogy kicsit megbillentem. Nem értettem, de világossá vált számomra is, hogy folytatni kell. És akkor – szintén véletlenül – érkezett Grecsó Krisztián felkérése, hogy írjak tárcákat az ÉS-be.

CSE: Rádásul azt mesélted, ő nem is olvasta a Litera-naplókat!

NG: Tényleg nem, ezért véletlen. Onnan kezdve minden felkérésre ugyanebben a témában írtam. Aztán már csak az volt hátra 2013-ban, hogy befejezzem a könyvet.

CSE: Reményi József Tamás, a szerkesztőd mennyire szólt bele a nagyszerkezetbe? A sorrend teljesen a te munkád?

NG: A szerkezetbe nem szólt bele, két kisebb húzást kért, és sasszemmel vett észre pár nyelvi hibát. Legalább ötször raktam más és más sorrendbe a szövegeket, míg végre valamelyest elégedett voltam vele.

TK: De az miként alakult, hogy 2003 után csak hét évvel később, 2010-ben kezdtél el ismét dolgozni egy regénynek készülő szövegen? Volt-e közben olyan terved, hogy szeretnél írni egy harmadik kötetet?

NG: Nem gondolkodtam kötetben, de írtam ez idő alatt is. Tele van az asztalfiók, és nem keveset publikáltam is közben. De a novellák nem álltak össze kötetté. Van majdnem két könyvre való versem is, ám stílusban annyira különböző munkák, és jó pár felett oly mértékben eljárt az idő, hogy nem volt kedvem egy ilyen toldozott-foldozott könyvtervvel előállni. Sok félbemaradt munka, legyen az enyészete. Filmforgatókönyvet is írtam, Márai Eszter hagyatéka című könyvéből, egy rendező keze alá. Színdarab is van a sutban, izgalmas kísérlet, visszafelé játszódik az időben. A csúcsponttól jut el az exozicióig. Az érdekelt, fenn tudom-e tartani a figyelmet, mi történik, ha megbolygatjuk az időt, a hagyományos menetrendet, ha megzavarjuk az agyat. Az Új Színháznak készült, nem volt alkalom, hogy kipróbáljuk.

TK: Tehát akkor nem arról volt szó, hogy hallgattál volna.

NG: Nem hallgattam.

CSE: Visszatérve a harmadik könyvedhez: miért Üvegház lett a címe? Magában a műben persze megemlítesz egy konkrét, a rákosszentmihályi kertben zöldségtermesztésre használt üvegházat... Érdekes, hogy már az Idegenben is volt szó egy üvegtetejű házról: „Körbesétáltuk a kertet, és boldog voltam, és körbesétáltuk másodszor és sokadszor is, és mesélt a városról, hogy hogyan élne, ha egy hegyoldalban épülne a háza. A teteje üvegből lenne, hogy közel legyen a nap, meg hogy nem vágyik semmire, csak a tengerre.” De még az „Üveggolyó, üvegház, belsejében mit találsz” kezdetű Gazdag Erzsike-gyerekkvessre is asszociáltam.

NG: Azért lett Üvegház, mert rengeteg hiábavaló tépelődés után úgy döntöttem, azt választom, ami elsőként eszembe jutott.

CSE: Úgy emlékszem, voltak más változatok is, például Véreim.

NG: Lehetett volna az is, csak akkor máshová helyezem a hangsúlyt. De azt gondoltam: én viszem el a balhét.

CSE: Nagyon találónak tartottam Láng Zsolt megállapítását az ÉS-ben megjelent kritikájában, miszerint karakterisztikusan jellemző, ahogy megjelenik a hatvanas-hetvenes évek szocializmusának tárgyi világa, a könyvben megidéződik, hogyan éltek az emberek a mindennapi életüket, hova jártak mulatni, nyaralni. Nagyon erősen találtam például az anyukádról szóló részt, aki nejlont-honkában Sopianaet szív – ez a nejlontthonka egyébként az Emlékdal című versben is megjelenik.

NG: A környező világ konkrét részleteinek felidézése nélkül nem lehet karaktert formálni, megpróbálni megérteni sorsokat. Ráadásul ezt aztán tényleg ismertem, hisz benne éltem. Az emlékek is ezek között a kellékek és díszletek közt rögzültek. Helyzetekhez, emberi élethez tapadtak. Nehezebb volt a régmúlt feldolgozása, amelynek nem voltam részese. De nem is akartam úgy tenni, mintha belülről ismerném...

CSE: Nem kifogásnak szánom, de feltűnő, hogy miközben a könyvedben a rendszerváltásig valamelyest dokumentálod a társadalmi közeg, az azt követő időszakra vonatkozóan a politikum már nem jelenik meg semmilyen szinten.

NG: Pedig volt ilyen szöveg. Amikor azt mesélem, apám azért hagyta abba a sakkot a szomszéddal, mert az szélsőséges nézeteket kezdett el hangoztatni. Magyarul zsidózott, cigányozott és komcsizott. Ezt már apám gyomra sem vette be, inkább nem sakkozott többé. Vagy a *Félni* című szöveg. De volt más írás is, amit viszont kihagytam. A *Magyar* című a táncázás időről szól, meg arról, hogy mit jelent számomra magyarnak lenni. Mit jelentett pár népdal, miközben idegenszívűnek bélyegeztek a munkahelyem folyosóján a gonosznak kiszebábut állító kollégák, csak mert egy újságban megírtam, mennyire kínos ez a zsíros bajszú, bőgatyás magyarkodás. Ezt a szöveget nem éreztem a kötetbe valónak. És nem is akartam ennyire tárgyalni a jelent – az már egy másik világ, másik könyv, nem az, amiről az *Üvegház* beszél.

TK: Az *Üvegház* két-három, maximum négyoldalas novellákból tevődik össze. Tehát úgy tűnik, hogy a sűrítés számodra biztos nagyon fontos, még ha ez egy másik fajta sűrítés is, mint a lírában.

NG: Bevallom, nem jöttem rá, hogy a rövid próza, a sűrítés mennyire fontos nekem, míg nem kellett eleve ilyen terjedelemben novellákat gyártanom. Ott derült csak ki, hogy ez épp az a táv, amelyet – mint az úszók a 100, 200 vagy 400 métert – egyelőre talán a legjobban birtokolni tudok. A vers más tészta. Jelen pillanatban nem látom, hogy lenne jövője az életemben.

TK: Mi az igazi műfajod, ha van ilyen? Mi az igazi kézjegyed?

NG: Többen arra esküsznek, hogy a rövid próza. Én a legjobban regényírás közben érzem magam.

TK: És ha lehet jóslgatni, mi lesz a következő? És melyek a fő műfaji tendenciák?

NG: Van konkrét tervem, el is kezdtem: egy hasonmás-regény. Találtam egy számomra

érdekes témát, aminek épp utánajárok, kutatok hozzá, anyagot gyűjtök. Nem áll messze az *Üvegház*tól, sőt, bizonyos szempontból a folytatása, hiszen ugyanannak a közegnek a történetéről mesél, amelyről már volt szó a könyvemben. De erőteljesebben támaszkodik a képzeletre. A családi múlt kutatása során persze folyton felszínre kerül valami, ami alapvetően változtatja meg az addigiakat, de itt most egy talált történetbe ágyazva merül majd fel a múlt – egy olyan történet kereteiben, amely lehetővé teszi, hogy a kibeszélhetetlenhez közelebb kerüljek. Mindig vannak tabuk, amelyek nem tudottak, a mélyrétegek feldolgozhatatlan ágbogai. Egy régi fénykép adta az ötletet egyébként a Fortepan-gyűjteményből. Mentem tovább, és megvan, amiről írni akarok. Csak lenne rá szabad száz évem...

TK: *És az Üvegházat miként kategorizáld?*

NG: Nem hívom regénynek. Mégpedig azért, mert a munka során eljutottam arra a pontra, amikor el kellett döntenem, hogy „rendes” regényt akarok-e – mint ahogy például Parti Nagy Lajos megírta a *Hőszám tere* című művét, amely eredetileg tárcasorozat volt –, vagy megmaradok a kispórákból álló füzernél. Én az utóbbi mellett döntöttem. Nem szeretem, amikor minden, tematikusan kapcsolódó szövegekből álló könyvet regénynek neveznek.

CSE: *Számos tárcanovellából összerakott könyvvel az volt eddig a tapasztalatom, hogy általában nem sikerül a nagy szerkezet. A külön-külön egyébként remek tárcanovellák egymás után olvasva többnyire kioltják egymást. De a te könyvednél nem ezt tapasztalom.*

TK: *Láng Zsolt a kritikájában pedig egyenesen zeneműhöz hasonlítja, Beethoven Hammerklavier szonátájához.*

NG: Láng Zsolt hasonlata zavarba ejt... Azt írja, újra és újra nekikezdek a főtémának. Ez igaz. Nem lineárisan halad a történetvezetés, hanem asszociatív úton összeviszsa ugrál időben-térben. A motívumok rendszerének kidolgozása volt egyébként a legnehezebb: mivel eredetileg több helyre írt novellákról van szó, kikerülhetetlen volt az önismétlés. A könyv egészének szempontjait figyelembe véve úgy kellett átdolgozni a redundáns részeket, mintha szándékosan utalnának egymásra. Egyébként érdekes volt: miközben kialakítottam a struktúrát, kiderült, hogy a történeteket, amelyeknek a szeleteit különböző helyeken el kellett újra és újra mesélni, a mondatok szintjén ugyanúgy idézem vissza, mintha bemásoltam volna. Az emlékezet furcsa szerkezet, az első rögzített verzió marad meg emlékként. Amikor először elmeséled vagy leírod, az az emléked. Miközben a valóban megtörténtig nem lehet visszamenni, nincsen, elvesz, megsemmisül, olyan, mintha örök rejtély maradna. Bárhonnan próbálsz visszafejteni. Megjegyzem, Nádas Péter mást gondol erről, és ez hihetetlenül izgat. Szerinte bizonyos pszichoanalitikus módszerekkel visszaszedhető az eredeti élmény. Hát, nem tudom, képes lennék-e arra az analízisre, ami-re ő vállalkozott.

TK: *Az Üvegház öt számozott ciklusból áll, a novellák viszont nincsenek számozva, és általában egyszavas címük van. Az első ciklusban a legfontosabb emberi kapcsolataidat, a szüleid emlékét idézed meg, akik aztán elhagytak viszonylag korán. A második ciklusban pedig egy kisebbfajta családkutatásra vállalkozol. Dédszüleidig fölfejtet a család szálait. Volt egy nagybátyád, aki foglalkozott családok történetével...*

NG: Honvédségi térképész volt, az egyetlen a családban, akit komolyan érdekelt a múltunk.

TK: *Ti ezt komolyan vettétek, vagy pedig csak kuriózumnak?*

NG: Nem igazán vette szerintem senki komolyan. Még én voltam a legfogékonyabb, úgyhogy a nagybátyám fénymásolta nekem az iratokat, de valójában engem sem foglalkoztatott akkoriban igazán. Csak apám halála után. A nagynéném kifejezetten dugdosta a nála lévő iratokat, és haragudott is a testvéreire, hogy kutakodik. Ugyanis a papírokból egyértelműen fény derül a család néhány „szégyenfoltjára”. Például hogy azért voltunk a Marcik – így hívtak minket a faluban –, mert talált gyerek dédapát egy Nagy Márton

nevű ember fogadta örökbe. Bizonytalan tehát a származásunk, amit a mai napig szegyenként él meg néném, és titkolja a család előtt is. Ha kiseded belőle, azzal enyhíti, hogy úri pólyába csavarták a gyereket, nagy ember fia lehetett. De már nem derül ki sosem, kik vagyunk, és én nem vagyok egy Miss Marple, hogy kinyomozzam.

TK: *Igazából ez a családkutatói rész nekem úgy tűnik, hogy főként a második ciklusban jelenik meg, a többiben pedig leginkább a két szülődről szólsz, meg részben a szerelmeidről.*

NG: Minél több részletet tudtam meg a családom múltjáról nénéimtől, keresztanyámtól és a nehezen felkutatott dokumentumokból, annál inkább foglalkoztatott, hogy honnan jöttem, kikből vagyok összerakva. Volt egy nagykikindai születésű dédim, tehát szerb, egy aradi nagyanyám, egy baracskai nagyapám, egy jász másik ág, szolnokiak és zagyarékasok, mindent tudni akartam róluk. A szerelmeim nem hangsúlyosak ebben a könyvben, csak azért van szó róluk, mert látni kellett, az elődök mintái hova jutottak bennem.

CSE: *Kiemelsz néhány olyan személyt, akik mitikus alakokká váltak a családban: az író, a katoná, a báró, akik nem voltak családtagok, de valamilyen módon kapcsolódnak a családi mitológiához. Az író esetében nagy bajsa meg bizonyos jegyek alapján Móricz Zsigmondra tippelek.*

NG: Persze, ő az. Nem rejtettem el túlságosan.

CSE: *Szilágyi Zsófiától hallottam egy előadást, amely szerint Móricz lépten-nyomon meséltette az embereket, történeteket gyűjtött. Hogyan kapcsolódott a családotokhoz?*

NG: Úgy, hogy Litkei vagy Móricz Imrét, az Árvácskától, eredeti nevén Litkei Erzsébettől, Csibétől származó gyermekeket, aki ugye vagy Móricz fia vagy nem, születése után pár hónappal a Magyar Királyi Állami Gyermekmenhely apám falujába, Zagyarékasra helyezte ki nevelőszülőkhöz. Imre apámnál két évvel fiatalabb, nagyjából együtt töltötték a gyerekkorukat Rékason. Erről nincsenek konkrét emlékek, nem lehet tudni, találkoztak-e vagy sem. De elég nehéz lett volna elkerülniük egymást, Rékas kis falu. Arrébb lakott pár házzal, a Zagyva mellett, a Fürdő utcában. Tavaly elsétáltam arra, kérdeztem a szomszédot, melyik Kiss Boldizsárék háza. Azonnal mutatták. Mi a főutcán, a Rákóczi éltünk. Boldizsár nagypapám volt a cipészmeister, szép sarokházban, cégtáblával.

CSE: *Kitől tudsz egyáltalán erről a Móricz-történetről?*

NG: Elsősorban nagynénémről, de utána néztem a Zagyarékas Hírmondóban, olvastam Móricz Imre visszaemlékezését és persze magát Móriczot is. Kapóra jött, hogy mostanában jelent, illetve jelenik meg folyamatosan a *Napló*, napvilágot látott Szilágyi Zsófi monográfiája, Kálmán Kata könyve. Pár évvel ezelőtt volt egy Móricz-konferencia Rékason, és részt vett rajta Móricz lánya, Móricz Virág is. Szigorú erkölcsű néném meglepéssel mesélte, hogy a kérdésre, miszerint Csibe lehetett-e Móricz szeretője, Virág azt válaszolta, Móricz szerette felkarolni az árvákat, lányának fogadta és semmi több, Imre nem lehet Móricz-ivadék.

CSE: *Az irodalomtörténészek ezt másképp gondolják a dokumentumok alapján...*

TK: *A harmadik novellaciklus alapvetően az apáddal és anyáddal gyerekként eltöltött családi éveket mutatja be. Anyádat gyönyörű, kreol, nőiesen molett, fekete hajú, csupa kacagás, heves, makrancos, szabad, gyönyörű nőként írod le, apádat pedig rettentő erejű, kocsmasztalokat borongató, nagy hangon áriázó bariton korhelyként, aki huncutul viccelődött, és mellesleg mindig osztályelső volt.*

NG: Carusónak becézték apámat. Túl szép képet festettem róluk?

CSE: *Nem!*

TK: *Minden verset betéve tudott, miközben melankolikus lelki alkatával sokszor rejtőzködött. Bivalyerős volt bennük az élet, mondd, és az erotikus kisugárzást is érezted valahogyan. Ez a kötet leginkább nekik állít emléket. Persze, rólad is szól, de ennek a tükrében.*

NG: A könyv szerkezete is jelzi, hogy hol a hangsúly. Nemcsak a bevezető részben jelenik meg az anya és az apa halála, hanem a könyv vége is búcsú. Nem véletlen. Ugyanakkor

azt gondoltam, fontos tudni, kik ők, honnan jöttek, anyám és apám családja honnan származik, Bánátból, a Partiumból, a Váli-víz mellől, Fejér megyéből, a Jászságból, ha a városok vagy falvak neve nincs is mindig kimondva. Jászok, szerbek, erdélyiek – sokfélék vagyunk. És mint ahogy a *Csillagos éj* című szövegben is jelzem, a könyv igazi tétje, hogy ebben a hatalmas űrben, ahol egyedül hagytak, valahogy elhelyezzem magam, megértem, honnan jövünk, és megtaláljam azokat a kötéseket, amelyek révén otthon tudom érezni magam, hogy tartozzak valahová. Másrészt nagy tét volt az is, hogy felfejtsem, miként alakulnak sorsok azzá, amik. Mi mindent visz tovább magában az ember a felmenői történetéből, a sejtjeiben, megoldási kulcsaiban, döntéseiben, érzelmi viszonyulásaiban.

TK: *Tehát hogyha egyszerűsítettet volna, akkor írtál volna első, harmadik és ötödik fejezetet, és abból lett volna az Üvegház. De ezt fel akartad lazítani egy kicsit...*

NG: Ez is döntés kérdése volt, mert a könyvben van több olyan anyag is, amelyekből külön-külön is írhattam volna önálló regényt. Az *Eset* és az *Utána* című novellák ilyenek, vagy az anya és apa meghalásáról szóló írások. De nem éreztem egyikre sem felkészültnek magam.

CSE: *A mi barátságunk ott kezdődött, amikor együtt lementünk 1992-ben a tatai írótáborba, ahol aztán több éjszakát is végigbeszélgettünk. Rákérdeztem, miként lehet az, hogy itt van egy gyönyörű, bájos, okos lány, akinek vannak izgalmas novellái, de hogy e novellák mélyén mindig rejtőzik valami sötét, nyomasztó talány. A Szerafin napja című novellád volt talán a legjellemzőbb ilyen írásod. És akkor mesélted el nekem a megerőszkolásod történetét... Legalább tizenöt év távlat kellett, hogy meg tudd direktemben írni az Üvegház című könyvedben.*

NG: Te annak is tanúja vagy, hogy majdnem született egy cikk erről a *Magyar Narancs*-ba. Magáról az esetről és az azt követő évről, amikor tárgyalásokra kellett járnom a Fővárosi Bíróságra, az egész hercehurcáról, szembesítéstől kezdve az ítéletig. De nem sikerült jól a cikk, túl közel volt a valóság. Próbáltam beszélni róla egyébként, ösztönösen éreztem, hogy kell. Nem volt divat akkor a pszichiáter, ha bent ragad, az súlyosabb károkat okozott volna, mint amit amúgy is okoz. Aránylag korán keletkezett a *Szerafin napja* című szöveg, amelyben allegorikusan megírtam nem sokkal a megtörténés után. Jártunk akkor egy Lengyel Péter vezette írói műhelybe az egyetemen, de azon túl is találkoztunk hetente, az egyik ilyen kisebb körben, amelyet egy íróársam anyjánál tartottunk, az anya volt az egyetlen, aki megsejtette, hogy mi áll a novella hátterében...

CSE: *Volt egy olyan tétje az Üvegháznak: hogyan lehet ezeket a rendkívül személyes tragédiákat papírra vetni. Mert vesztessorozatot írsz meg: a szüleid halála, a kutyád halála, a megerőszkolás. A szülők halála rendszerint az ember életének elkerülhetetlen vesztesége. Zeke Gyula A Bécsi úton című kisregénye például felfogható egy gyászmunka történetének, az édesanyja halála kapcsán. És láthatjuk az ő prózájában is, akárcsak az Üvegházban: hogy miként lényegül át a külső-belső, megrázó apró történetek hajszálpontos lejegyzése irodalmi szöveggé. Az Üvegház ön-életrajzi elemekből építkezik, van valami élveboncolás jellege, mégsem érezzük tolakodónak.*

NG: Én inkább úgy fogalmaznék, hogy nem az volt a tétje az Üvegháznak, hogy az életből lehet-e irodalom, mert csak abból lehet, hanem az, hogy képes vagyok-e „veszélyes anyaggal” dolgozni, hol vannak a határok (az irodalom határai), hol van az a pont, amikor úgy írok magamról, hogy már rég nem magamról írok. De bevallom, amikor írtam, egyáltalán nem érdekelt, hogy irodalom lesz-e belőle.

TK: *Erőteljes hatásokkal dolgoznak ezek a novellák. Ugyanakkor keveredik a szikár történetmondás a lírai önvallomásokkal.*

NG: Valóban. Ezen gondolkodtam egyébként, miközben írtam a könyvet. Meg lehetett figyelni, hogy az idők során, 2010 és 2013 között, mennyivel szikárabbá és sűrűbbé váltak a mondatok. Sokkal tisztábbak lettek, egyszerűbbek, érzelemmentesebbek. És akkor visszaolvasva a könyvet rátaláltam azokra a lírai futamokra, amiket említesz. Fel volt adva a lecke, hogy mi legyen. Dobjam ki, írjam át? Minimálisat húztam csak belőlük,

mert a végén úgy döntöttem, hogy épp a szikár, kegyetlen szakaszoknak, a drámának az ellensúlyaként szükség van rájuk. Az *Ölni* van talán a legkeményebbre hangolva. Ha nem lennének erős, kíméletlen szövegek, a lírai részeket csöpögősnek érezném. De ellensúly volt például a *Singer* című írás is, egész más miatt. Azért volt rá szükség, hogy földközelségben tartsa a könyvet.

CSE: *Azt a részt nagyon szerettem! Olyan élvezetesen veszi végig a varrás folyamatait.*

NG: Ott viszont azt éreztem, hogy az ellensúlynak egymagában kevés. Ezért írtam cipésznagyapám mesterségéről is.

CSE: *Szó volt az előbb arról, hogy ez nem nevezhető igazi önéletrajznak. Az én viszonyuláso-mat az is bonyolítja, hogy valamilyen módon „szereplője” is vagyok ennek a könyvnek, méghozzá egy közös barátónk révén, akit a Halál című novellában megörökítettél. A vonat elé vetette magát. Itt pontosan megragadható az az alkotói folyamat, ahogyan a valóság „fikcionalizálódik”. Te ugye elmozdítottál ebben dolgokat, bár az öngyilkosság alapvetően ilyen módon történt meg a „valóság-ban”, és az is úgy volt, hogy én zokogva fölhívtalak többször, hogy éppen hol tartok a nyomozásban, de voltak dolgok, amiket megváltoztattál.*

NG: Katiról akartam írni. (Zalatnay Kati barátnőmről van szó, aki úgy tűnt el majd-nem nyomtalanul, hogy közben a leghetőségesebb zenekritikus volt, csodás elme.) Fontos nekem. Mert én vagyok. És onnan kezdve akármennyire kegyetlenül hangzik, de az én elmém és – még fontosabb szempontként – a szöveg dönt. Sokszor a tényekhez képest mást. Nyilván nem kardinális elemekről van szó, nem hamisítja meg ilyenkor az ember a valóságot, mert a mű valósága, ami szintén teljes, nem azonos magával a valósággal. Az író olykor az egész érdekében elmozdít, felcserél, átalakít részleteket. A tényeket alkotó-elemként kezeli, amelyekhez más, valóságnak állított tényeket társít. Apámat például so-sem láthattam buszsofőrként, ahogy azt a *Repül* című írásban képzelem, mert ő a Fővárosi Autóbuszüzemtől 1963 májusában – nővérem halála után, az én születésem előtt egy év-vel – gerincproblémákra panaszkodva önkényesen kilépett, s pár nap múlva már anyám vállalatánál vállalt meós állást. Külön könyvet lehetne írni arról, mi zajlott le bennük.

CSE: *Még valamit a módosításokhoz: én sem hívtam föl a mozdonyvezetőt, ahogy a Halál címűben írod, hanem a mentőktől tudtam meg, hogy meghalt a barátnőnk.*

NG: Mert ez a könyv nem önéletrajz és nem dokumentumregény. Igyekszik megérteni valamit, de nem mondja, hogy a valóság birtokolható, megfogható vagy megfogalmaz-ható. Csak magadat állíthatod pellengérré, a „hőseidet”, a szeretteidet nem. Magadat is csak egy határig. Nem minden való a világnak. Vannak mélyebb rétegek is, kíméletlenebb leásás, mindig van a dolgok vélt legmélye alatt is valami. Csak nem biztos, hogy meg lehet úszni begolyózás nélkül, ha szembenézel vele. Nem tudom, az írás jelenthet-e terá-piát. Én csak azt tudom elmondani, hogy minden ilyen írásba kicsit belehaltam. Biztos, hogy valamit elmozdít, de nem lett könnyebb aztán. Nem ettől, az élettől tud könnyebb lenni – ha van.

„LES GRANDES ET JEUNES” – PÁRIZS ÉS AZ OTT ÉLŐ MAGYAR KÉPZŐMŰVÉSZEK

Major Kamill visszaemlékezéseit közreadja Pernecky Géza

Pécs városát úgy tartjuk számon, mint a modern magyar képzőművészet egyik legfontosabb központját, és abban a hitben ringatjuk magunkat, hogy mindenkit felfedeztünk és jól ismerünk már, aki a 20. század folyamán onnan startolva vált jelentős – nemegyszer a nemzetközi mezőnyben is fontos szerepet játszó – művésszé. Az élet azonban újra és újra meggyőz bennünket arról, hogy tévedtünk. Egy ilyen tévedést igyekeznek jóvátenni az alább olvasható sorok is. Major Kamillról lesz szó, illetve azokról az emlékeiről, amelyek őt Párizshoz, a francia művészeti élethez, így például az ott élő magyar származású képzőművészekhez kötik.

2012 októberében sikerült találkozni vele. Azért érkezett Budapestre, hogy önálló kiállítással szerepeljen a „műgyűjtők éjszakájával” megnyíló őszi szezonban. A tárlatnak sikere volt. Művei arról győzhettek meg mindenkit, hogy megint egy teljes teremmel kellene kibővítenünk azt a képzeletünkben élő múzeumot, amiben a Nyugatra szakadt magyar művészek munkái állnak. Természetesen nem ez volt az első eset, hogy Major Kamill a műveivel Budapesten járt, de amit eddig tudtunk róla, az alig haladta meg a lexikonokban is olvasható adatokat.

A legteljesebb portrét az Art Portal rajzolta róla (www.artportal.hu) – és ez főlegessé teszi, hogy részletezzem az életrajzi adatait. Itt csak annyit említenék meg, hogy az 1960-as években Pécsen Lantos Ferenc tanítványa volt, majd három évig Budapesten élt, ahol két kiállítást is rendezett a Fiatal Művészek Klubjában, de aztán 1972-ben Párizsba utazott. Noha soha nem szakadt el teljesen Magyarországtól, itthon élő barátai és ismerősei inkább csak a hozzájuk került grafikai munkák alapján alkothattak képet a tevékenységéről – ezekből állt össze három nagy alakú albuma is. Most viszont kiderült, hogy igen jelentős életművet hozott létre olyan festményekből, amelyeknek egy része reliefszerűen plasztikus alkotás. Ezek közé tartoznak azok a Gilgames-eposzhoz kapcsolható kompozíciók is, amelyek sorokba rendezett piktogramokból állnak, és az ókori mítosz szabadon alakított tábláinak hatnak. Ezek a monumentális hatást keltő művek álltak a Falk Miksa utca egyik intézményében, a *Kálmán Maklár Fine Arts* galériában rendezett tárlata középpontjában.

Major Kamillt már évtizedek óta ismerem, de ez a kiállítása, illetve az ott bemutatott anyag szokatlan súlya és kvalitása számomra is meglepetés volt. Azokban a napokban, amikor a tárlat előkészítése folyt, többször is alkalom kínálkozott arra, hogy tovább folytassuk azt a beszélgetésünket, amit csaknem negyven évvel ezelőtt kezdtünk el Párizsban,

A másfél évvel ezelőtt készült „interjú” közlésére Major Kamill 2014. május 16-án, Pécsen, a Janus Pannonius Múzeum Modern Magyar Képtárában nyíló kiállításának alkalmából kerül sor. A lejegyzett beszélgetés és a kiállított műveket bemutató katalógus így kiegészítik egymást. A 2012-ben autorizált szövegváltozaton nem módosítottunk. (A szerk.)

és amit aztán nagy megszakításokkal Kölnben vagy a francia vidéken folytattunk. Végül elővettem egy diktafont, hogy a kínálkozó témák közül az egyik legérdekesebbéről interjút készítek vele. Szívesen mesélt a Párizsban élő magyar képzőművészekről, hiszen a legtöbbjüket jól ismerte, és mint a párizsi iparművészeti főiskola szitanyomó műhelyének tanára, szakmailag is sokszor volt segítségükre az elmúlt évtizedek során.

Csak néha szakítottam meg Kamillt egy-egy kérdéssel vagy megjegyzéssel, így aztán szerkesztés közben önként kínálkozott az a megoldás, hogy úgy állítsam össze az interjú szövegét, mintha egyetlen összefüggő monológként hangzott volna el – a közbevetéseimet is beleolvasztottam az ő mondandójába. Az elkészült szöveget természetesen Kamill még átolvaszt, és néhány helyen jelentősen ki is egészítette. Azzal, hogy az interjú folyamán megpróbálta közelebb hozni hozzánk a francia művészeti életbe integrálódott ismerőseit, közvetve saját magáról is portrét rajzolt.

Perneczky Géza

*

Amikor 1972. július közepén megérkeztem Franciaországba, egy Verebély Koppány nevű barátomnál jelentkeztem. Orvostanhallgató volt Budapesten, és egy francia lánnyal ment ki Jugoszlávián keresztül Nyugatra, hogy aztán Párizsban folytathassa a tanulmányait. A rue de Sevigne-ben lakott, a város közepén. Sikerült őt meglepnem, a felesége viszont már nem örült annyira annak, hogy olyan váratlanul állítottam be hozzájuk, de azért kedves volt, és foglalkozott velem. Az ő ötlete volt, hogy azon túl, hogy megkérem a menedéksjót, valamilyen rendezett polgári helyzetet teremtsék magamnak, iratkozzak be például valamelyik iskolába.

A párizsi iparművészeti főiskolára jelentkeztem, amit franciául École supérieure des arts décoratifs-nak neveznek. Ősszel volt még pótfelvételi, és amikor látták az ott készült munkámat, fel is vettek azonnal a grafika szakra, mégpedig rögtön harmadévre, s kaptam valamennyi ösztöndíjat is. Az első két-három esztendőben azonban inkább csak bejártam oda dolgozni, anélkül, hogy a szemesztereket rendszeren végigcsináltam volna. Azért tehettem meg ezt, mert az 1968-as események után néhány évig eléggé laza volt az egyetemeken a fegyelem. Számomra ebben az első időben az volt a legfontosabb, hogy olyan műhelyben dolgozhassak, ahol fűtöttek, ahol meleg volt. Akár reggeltől éjjelig is bent lehettem, mert a főiskola egész nap nyitva volt. Később természetesen elvégeztem a főiskolát, még hozzá úgy, hogy rögtön ott is tartottak tanárnak – éppen a szitaműhelyben akadt egy üres hely. Néhány évig műhelyvezető is voltam, de nem helyezkedtem vagy könyököltem eléggé, és gondolom, egyébként is nagyon naivan viselkedtem – mindig elmondtam például őszintén, hogy éppen mit gondolok, és ebből sok bajom támadt. Boldog voltam, amikor megválhattam a műhelyvezetői tisztségtől. Egyébként azonban a főiskolán máig tanítok.

Ha megkérdeznék tőlem, hogy itt, az iparművészeti főiskolán melyik tanár kollégám tett rám közvetlen hatást, akkor egyetlen nevet sem tudnék mondani. Olyat már sokkal inkább, akinek a tudása imponált, és az életpályája úgy alakult, hogy tisztelettel tekintek rá. Zao Wou-Ki-t említeném. Kínában született, már kamaszként kitűnt a tehetségével, és húszéves kora körül professzor lett a hangcsoui művészeti főiskolán. Néhány esztendővel később, 1948-ban sikerült kijutnia Párizsba, ahol csakhamar a lírai absztrakció egyik legérdekesebb képviselője lett. 1980-tól kezdődően tanított az iparművészeti főiskolán. Később beutazta az Egyesült Államokat, sőt ellátogatott a szülőföldjére is, de máig hűséges maradt választott hazájához – ő a francia festészet egyik nagy alakja. Olajképein a kalligrafikus stílus improvizatív közvetlensége egyesül a modern festészet expresszív erejével és lángoló színeivel, de nekem legjobban mégis a lavírozott tusrajzai tetszenek – ezeken csak fekete-fehér tónusokat találász, de mégis ezek vallanak a legszebben a kínai

hagyományok tiszteletéről. Márai naplóját olvasva felfedeztem néhány sort, amiből kitűnik, hogy ő is rátalált Zao Wou-Ki-re, ráadásul nagyon korán, még az ötvenes évek elején egy New Yorkban rendezett kiállításon, sőt, elismerő kritikát is írt róla. Megrendítő pillanat volt ez számomra, és azóta is foglalkoztat a kérdés, hogy miért tetszik ez a művész éppen a magyaroknak annyira?

Tanári pályám első esztendeiben történt, hogy a francia művészeti élet egyik legfontosabb alakja, François Mathey felhívott telefonon, és kérte, hogy keressem fel, és hozzam magammal a *Le livre des morts* című grafikai mappámat, amit akkoriban, a hetvenes évek vége felé jelentettem meg. Mathey a párizsi iparművészeti múzeum (Musée des arts décoratifs) igazgatója volt, de mindennel foglalkozott, ami kapcsolatban állt a művészettel. Párizs legjelentősebb kiállításszervezőjének tartották, aminek az állt a hátterében, hogy remekül meg tudta magát értetni a kortárs művészekkel is, akik tisztelték és szerették. Nem túlzás azt mondani, hogy múzeumát az avantgárd fellegvárává tette – egy iparművészeti múzeum esetében ez rendkívüli teljesítmény. Már karrierje elején, 1955-ben rendezett egy emlékezetes Picasso-kiállítást, amit mai szemmel magától értetődőnek tartanánk, de ez akkor még nem volt így. Picasso az egész világon ismert volt, de a francia hivatalos intézmények még mindig tartották magukat az élő művészekkel szembeni bizalmatlanság íratlan szabályaihoz – ezen a vaskalaposságon még az is csak keveset változtatott, hogy néhány évvel később De Gaulle André Malraux-t tette meg kultuszminiszterré. Picasso után Mathey Jean Dubuffet-nek, Armannak, Yves Kleinnek rendezett kiállítást, majd Mark Tobey, Georges Mathieu és Tomi Ungerer következtek, hosszú a sor. A magyarok közül Nicolas Schöffer és Székely Vera jutnak eszembe. Nos, az derült ki, hogy Maurice Eschapassee, aki a Centre Pompidou munkatársa volt, beszélt Mathey-nak a mappámról – ez magyarázta a telefont. 1980-at írtunk, Mathey éppen kiállítást rendezett *La famille des portraits* címmel. A tárlat a portréfestészetnek arról a fajtájáról szólt, ami nem egyes személyeket, hanem egész családokat örökített meg. Az efféle festményekből lett válogatva a kiállítás anyaga a 16. századtól kezdve napjainkig. Mathey záróképet keresett ehhez a rendezvényhez, és ezt végül az én mappámban találta meg.

Később nemcsak vele, hanem a családjával is nagyon jó kapcsolatba kerültem. Ha azt állítom, hogy igazi humanista volt, akkor lehet, hogy az csak üres szónak hangzana. Talán meggyőzőbb, ha arról beszélek, hogy a vele való találkozás mindig feledtetni tudta azt az érdektelenséget vagy arroganciát, amit az állami bürokrácia sugárzott. Persze őt is sok méltánytalanság érte. Kevésbé ismert, hogy milyen szerepe volt Le Corbusier legjobban ismert művének, a ronchamp-i kápolnának a létrejöttében. Párizsi évei előtt a műemléki felügyelőség egyik vezető tisztviselője volt, és azon a tájon dolgozott, ami a szülőföldje is volt. Ehhez a körzethez tartozott az a régi, Ronchamp helység közelében lévő búcsújáró-templom is, amit a második világháború éveiben bombáztak le a németek. Az egyház és a helyi előljáróság képviselői egy olyan emlékművet állítottak volna a romok helyére, aminek a fő attrakciója egy Németország felé irányított beton-ágyú lett volna. Végül azonban Mathey meg tudta győzni őket arról, hogy helyesebben járnak el, ha Le Corbusier-t bízzák meg egy új templomépület terveinek az elkészítésével – így épült fel 1953 és 1955 között a mindnyájunk által jól ismert kápolna. Harmincöt évvel később innen temették François Mathey-t. Még két mozzanatot szeretnék elmondani róla. Az egyik az, hogy amikor a Centre Pompidou elkészült, mindenki meg volt róla győződve, hogy csak ő lehet az igazgatója. Mint tudjuk, nem így lett, győzött az ellene szervezett intrika, és végül is külföldről hoztak egy igazgatót, Pontus Hultent. A másik dolog, amit megjegyeznék, az, hogy nyugalomba vonulása után persze az iparművészeti múzeum sem foglalkozott többé kortárs művészekkel, sőt, erősen megcsappant Mathey barátainak a száma is. Amikor meghalt, barátságunk emlékére egy emlékmappát szerkesztettem. A nagy alakú kiadványban tizenhárom művész színes szitanyomatai találhatók.

Mathey minden szempontból kivétel volt. Mert egyébként az igazi támaszaim már az első években is azok a Párizsban élő magyar művészek voltak, akik idősebbek voltak nálam, és többnyire már nevet is szereztek maguknak. Rögtön megérkezésem után bekopogtam egyiküknél-másikuknál, de általában nyári vakáción voltak, úgyhogy várnom kellett rájuk ősziig. Az egyik első, akit sikerült mégis megismernem, Yvaral volt, Vasarely fia. Az ő címét még útban Párizs felé Brüsszelben kaptam meg. Nem sokkal később aztán Hajdú Istvánnal, Pátkai Ervinnel és Anna Márkkal is összetalálkoztam, az egyik adott tovább a másiknak. Hajdú, akit Franciaországban mint Étienne Hajdut ismernek, a párizsi iskola nyelvét beszélő, igen sikeres absztrakt szobrász volt. Azt mondhatom róla, hogy a Párizsba érkezésem utáni években az egyik kenyéradó gazdám lett, mert sokszor segítettem neki a szobrai kivitelezésében. Az igazi segítség azonban, amit tőle kaptam, más természetű volt. Nagyon szép könyveket és album alakú kiadványokat publikált, és ezek láttán határoztam el, hogy én is hasonló kiadványokat fogok csinálni. Lucien Hervét, a neves fotográfust, akinek az eredeti magyar neve Elkán László volt, Bálint Endre ajánlotta a figyelmembe. Hervé csak pár éve, 2007-ben halt meg, és hallom, hogy fotóit gyakran állítják ki Magyarországon is. Nem tudom viszont, mennyire ismert az, hogy azzal vált világhírré, hogy húsz éven át Le Corbusier fotója volt, és ez adott alkalmat neki arra, hogy megteremthesse a modern épületfotográfia iskoláját, azt a sajátos komponálásmódot, amivel Hervé mindig igen szűkre és szorosra vágta a fotóit – ilyen fragmentumokkal igyekezett az egész épületről benyomást adni. Máig is sokan utánozzák.

Kíváncsi voltam, és igyekeztem megismerkedni mindenkivel, akivel csak lehetett. Franciául ekkor még egyáltalán nem tudtam, és ez volt az egyik oka annak, hogy elsősorban a magyar emigráció felé fordultam. Persze fel lehet tenni a kérdést, hogy a franciákkal, akikkel mégis csak volt már dolgom az első időkben is, hogyan beszéltem. A válasz erre az, hogy természetesen franciául – ami persze nagyon hasonlított arra, ahogy meg a feleségem beszélt velem magyarul. Christine-t már az első párizsi hónapokban megismertem, a véletlen hozott össze minket, mert egy házban laktunk a rue de Bagnolet-n. De mivel én csak lassan sajátítottam el a francia nyelvet, ő viszont kifejezett nyelvtelenség volt, elélem jött, és így, szűkségből egész jól megtanult tőlem magyarul.

Ezekben az első időkben történt, hogy – valahol a Bastille környékén – egy szabadkőműves összejövetelt tartottak, ami talán egy vacsora lehetett. Erre valahogyan én is odakerültem, és noha a kapcsolatomnak a szabadkőművesekkel nem lett később folytatása, azt hiszem, Anna Márkkal – eredeti magyar neve Márkus Anna volt – ott találkoztam először. Annát azzal jellemezhetem, hogy a párizsi magyar művészek közül mindvégig ő maradt legközelebb a szentendrei hagyományokhoz. A motívumvilága például Barcsay Jenőére is hasonlíthat kissé, csak sokkal egyszerűbb, letisztultabb képeket fest. És hozzátehetném, hogy Hervé épületfotóiról leolvasható komponálásmód is hatott rá talán, hiszen gyakran állítottak ki közösen is. Anna képein azonban az a legszembetűnőbb, hogy „vakolva” vannak, vastagon festett, reliefszerű táblák. Nyugodt síkformák töltik ki a felületüket, amik tiszta körvonalak között jelennek meg. Azt a benyomást keltik, hogy épületrészletekre emlékeztető alakzatok, amik csak minimális mértékben válnak el a háttértől, amennyire csak lehet, kerülük a harmadik dimenziót. Ami a színvilágukat illeti, meglehetősen monokrómak, mert Anna a fehér és a fekete tónusok mestere, és ezt a két színt legfeljebb szürkébe hajló matt, pasztell árnyalatú tónusokkal egészíti ki néha. A szép, meleg színű akvarelljei azok, amik sokkal színesebbek. Később, amikor már a szitázó műhely bennfentese voltam, neki is csináltam egy tizenkét lapból álló színes albumot, ezzel Anna Bartóknak állított emléket. Ma már idős asszony, de éppen az utóbbi időben ért el jelentős sikereket, mert nemcsak kiállítják, hanem rendszeresen el is adják a munkáit.

Rengeteget dolgozik, miközben a csendes hang, ami a képeinek a tulajdonsága, órá magára is jellemző maradt. A családjával él, nem nagyon hagyja el a műtermét. Van egy

férje, Citrom Gábor, aki mérnök, és van egy fia is. Annak idején jó barátságban voltak Bálint Endrével és Vajda Júliával – azok az esztendők voltak ezek, amikor Bálint kijött Párizsba, és megpróbált megkapaszkodni itt. Emlékszem, Anna többször is szóba hozta, hogy jó lenne segíteni nekik, de hát nehéz Párizsban bárkinek is hatékony segítséget adni, például olyan galériát találni, ami hajlandó arra, hogy kiállítást rendezzen az ismeretlenből felbukkanó művészeknek. Csak kevesen tudják, hogy Annának az évtizedek során az otthonában nagyon sok könyve, füzete gyűlt fel. Tulajdonképpen rajzmappák ezek, amelyeket telefestett vagy telerajzolt. Azt hiszem, hogy úgy igazából, azzal a szándékkal, hogy esetleg ki is állítana belőlük valamennyit, még senkinek sem mutatta meg őket – a fiókokban pihennek.

Egy másik korai kapcsolatom Patkó Imréhez fűződött, aki a hetvenes években a Magyar Nagykövetség sajtóirodáját vezette. Őt mint gyűjtőt Anna Márk is jól ismerte, de Swierkiewicz Robi barátom is ajánlotta – még Pesten –, hogy ismerkedjek meg vele. Abban az időben Patkó azzal foglalkozott, hogy művészeti albumokat adott ki. Remek alkalom lehetett ez a számára, hogy összejöhessen a Franciaországban élő magyar származású művészekkel, sőt, hogy esetleg a gyűjteményét is gyarapítsa közben. Három albumot állított össze, volt úgy, hogy csak Magyarországon élő művészek munkáiból, de volt olyan kiadványa is, amelyben Párizsban élő magyarok is közreműködtek. Úgy emlékszem, hogy az Ady-album volt sorrendben az első, amit egy József Attila- és egy Bartók-kiadvány követett. Patkó megkért rá, hogy ezeknek a kivitelezésében legyek a segítségére. Én akkor még kezdő szitanyomó voltam, de jó lehetőség volt ez a számomra, hogy rutint szerezzek azoknak a sokszorosító technikáknak a terén, amik akkoriban tényleg a sokszorosítást szolgálták – ma hasonló célra már csak digitális berendezéseket használnak. Ezen kívül ezzel a munkával némi pénzt is kerestem, nem sokat, de jókor érkezett a segítség. A legfontosabb azonban mégis az lehetett, hogy Patkó közvetítésével valamennyi magyar művésszel, akik számítottak akkor, kapcsolatba kerültem. Csak Hantaival nem – ő nem kívánt belekerülni ezekbe az albumokba.

Számomra az így megismert művészek közül a legfontosabb kapcsolatot Székely Vera jelentette. Általában szobrászként ismerik, de nagyon sokoldalú művész volt, hiszen textilmunkákat, grafikákat és installációkat is készített, vagy például egy egész korszaka volt, amikor csak kerámiával foglalkozott. Imponálóak azok a monumentális szobrai, amelyek a Côte d'Azur-on állnak. Több jelentős szobormunkáját férjével, Pierre Székellyel együtt készítette, de amikor Verát én megismertem, akkor már elváltak az útjaik. Verának is segítségére voltam abban, hogy egy szitanyomatos kiadványa születhessen. Jó kedvű, hallatlanul bájos és kedves teremtmény volt, akivel nagyon jól el lehetett beszélgetni. Sok mindent hozott szóba, és bármiről is beszélt, nagyon érdekesen adott elő mindent. Valahányszor meglátogattam, mindig úgy indultam el hozzá, mintha egy jó filmet akarnék megnézni, vagy valami fantasztikusan érdekes újságba lapoznék bele.

Talán kitérésnek hat, mert amit vele kapcsolatban még megemlítenék, az nem Párizsról szól. Vera igen sokat mesélt egykori budapesti mesteréről, Dallos Hannáról. Számomra úgy tűnt, hogy teljesen átítatta őt Hanna példátlan emberi nagysága, sőt, talán egy kicsit a miszticizmusa is. Dallos Hanna a két világháború között reklámgrafikai stúdiót vezetett Budapesten, ami egyúttal magániskolaként is működött – modern szemléletű fiatalok találtak otthonra ott. Később, 1943–1944-ben, amikor már egyre közelebb jött a front, és gyilkossá váltak a zsidóüldözések is, Hanna egy Budapest közelében lévő településre vonult vissza, és itt alakult ki körülötte az az igen szűk baráti kör, amibe beletartozott Székely Vera is – akit akkor még Harsányi Verának hívtak. Tizenhét hónapon át azért jöttek össze hetente egyszer ezek az asszonyok, hogy közös beszélgetéssel könnyítsék meg a sorsukat. Egyikük, Mallász Gitta, akinek az apja a Horthy-rendszerben magas rangú katonatiszt volt, ő maga pedig országos úszóbajnoki címet szerzett, ma úgy mondanánk: élsportoló

lett belőle, de aztán megcsömörlött ettől az életformától, nos, ez a Mallász Gitta lejegyezte ezeket a beszélgetéseket, és ebből a munkából egy négyszáz oldalas könyv lett. Vera hatása alatt én is megszereztem ezt a kötetet. Egy zürichi kiadó van jegyezve benne mint jogtulajdonos, és a copyrightból az is kiolvasható, hogy szinte valamennyi európai nyelvre lefordították ezt a munkát. Az én példányomat Magyarországon nyomták, és a címe: *Az angyal válaszol*. A cím természetesen Dallos Hannára utal, övé volt az az angyali hang, amiben ezek a fiatal művészek megkapaszkodtak.

Vera fél évszázaddal később is még mindig Hanna szellemében próbálta elképzelni a szebb jövőt. Emlékszem rá, hogy ha a nyolcvanas években beszélgetésbe merültünk, milyen izgalmas témát jelentett számunkra „Gorbi”. Vera őszintén szimpatizált Gorbacsovval, és talán abban is hitt egy darabig, hogy megvalósítható az emberarcú kommunizmus. Amikor a berlini fal leomlott, azt reméltük, hogy lehetséges valami igazán jó megoldás is. Szerettük volna hinni, hogy valóban emberhez méltó életformát tartogatnak számunkra a tarsolyukban a történelem angyalai. Például azt, hogy tényleg szebb és igazabb rendszer váltja fel majd a kommunizmust, valami olyasmi, ami humánusabb annál, mint amilyen a fogyasztói társadalom.

Székely Verának mindig erős volt a kisugárzása, szeretet áradt belőle – és ez számomra felejthetetlen dolog, sokkal több, mint amit egyszerűen kedves emlékek nevezhetnék. De még ezen kívül is volt egy oka annak, hogy olyan szívesen látogattam meg őt. Nemsokára egymásután két gyermekünk is született, és amikor ők még kicsik voltak, számukra is nagy esemény volt, ha kimehettünk Verához. Egy kertes házban lakott Marcoussis-ben, egy olyan Párizstól délre fekvő községben, ami körülbelül 30 kilométernyi autózással volt elérhető, és ez a település szinte bele volt ékelve a környező természetbe – ott, ahol az utcák végét értek, szinte minden átmenet nélkül már erdők kezdődtek. Ha családotul mentünk ki hozzá, akkor az lehetett az érzésünk, hogy hazamegyünk, mert úgy fogadott minket, mintha mi is a házhoz tartoznánk. Az egyik szomszédja, aki nem messze lakott tőle, Reigl Judit volt – nemrég rendeztek nagy kiállítást a képeiből a debreceni MODEM-ben* –, ő egyébként még most is ott él, azon a környéken. A szomszédai között említendő még Frank Magda, akinek a totemszerű szoboralkotásain az inka kultúra hatása fedezhető fel. Márta Pán nevét talán jobban ismerik Magyarországon, nos, ő is azon a környéken, St-Rémy-lès-Chevreuse-ben lakott. Ő is szobrász volt, híressé váltak például a vízen úszó szobrai. A férjét André Wogensckynak hívták. Le Corbusier tanítványa és munkatársa volt, részt vett például a marseilles-i *Cité radieuse* tervezésében is, ami az 1930-as években a városépítészeti elképzelésekre az egész világon oly nagy hatással volt. De még azokban az esztendőkből is, amikor megismerkedtem velük, nagyon aktív volt, és rengeteg megbízást kapott. Az épületeihez rendszerint Márta Pán készített szobrokat.

És ha már a magyar szobrászok kerültek szóba, hadd említsem meg Pátkai Ervint, aki vel szintén már nagyon korán jól összeismerkedtem. Dolgoztam a számára, néha az óriási betonszobrai segítették kiönteni, ez történt például Bretagne fővárosában, Rennes-ben, de a kisebb, poliészterből készült plasztikáit is vágtam és formáltam, és mivel lyukak is voltak az ilyen szobrokban, hát „üregeltem” is őket. Ezek a poliészter-szobrok voltak a műtermi előzményei azoknak a plasztikáknak, amelyeket Pátkai aztán kint a szabadban, a mindenkori „helyszínen” ismételt meg igen nagy méretekből, és betonban. Megrendelésre készültek, mert olyan típusú „egyszázalékos” munkák voltak, amelyekhez hasonlóra Magyarországon is volt példa régebben – igaz, a magyar szisztéma szerényebb volt. Úgy szólt, hogy csak az előírányzott összegek egy ezrelékét kellett a beruházások alkalmával „tárművészeti alkotásokra” fordítani. A francia „egy százalék” 1951-től vált általános gyakorlattá, és máig is érvényben van a kommunális építkezéseknél. Mivel igen

* Reigl Judit életműkiállítása 2014. március 22-től 2014. június 22-ig tekinthető meg a Ludwig Múzeumban (A szerk.)

nagy összegekről van szó, elképzelhető, hogy mekkora a tülekedés körülötte. Sokat segítettem Pátkainak, ha az ilyen természetű megbízásait kellett realizálnia, de még mielőtt valóban mélyebb kapcsolat alakult volna ki közöttünk, már 1972-ben, alig, hogy Párizsba érkeztem, meghívott engem a Grand Palais-ban rendezett egyik olyan tárlatra, aminek *Les grandes et jeunes* volt a címe, magyarul: „a nagyok és a fiatalok”. Ezt úgy kell érteni, hogy a tárlaton szereplő beérkezett kiállítóművészek hívhatták meg ide egy-egy kezdő kollégájukat. Nos, Pátkai jóvoltából mindjárt az első évben én is részt vehettem egy ilyen bemutatkozáson, később pedig még két további alkalommal szerepeltem a Grand Palais-ban mint „fiatal”.

Hogy kik voltak akkor a nagyok, az „öregesek”? Soto, Vasarely, Agam, Yvaral, és persze még sokan mások is, tulajdonképpen az op art akkoriban ismert teljes névsorát kellene most felsorolnom – és azt is hozzátehetném még, hogy valamennyien a Denis René galéria művészei voltak. Maga az op art persze, amit képviseltek, hanyatlófélben volt már, eléggé a vége felé járt, de a kiállításokon még mindig ezek a művészek szerepeltek a tárlatok elején. De vissza Pátkaihoz.

Néha azt hallom, hogy nehéz ember volt, de nekem nincsenek rossz emlékeim Ervinről. Legfeljebb olyankor történhetett meg, hogy mégis feszült lett a légkör, ha velem volt a feleségem, Christine is. Mert amit én másokról elmeséltem neki, az aztán, ha társaságban voltunk, kéretlenül is kibuggyant belőle. Ez történt például akkor, amikor Pátkai egyszer a művészek hősies harcáról beszélt, aminek a magasztos nagyszerűségéhez – ahogy azt ő gondolta – semmi sem hasonlítható a világon. Christine megjegyezte, hogy ez nem egészen így van, hiszen a mindennapok megszervezését néha nagyon kommersz szempontok diktálják, és sok művész van, aki reggeltől estig csak azért robotol, vagy vállal el bizonyos megbízásokat, mert ezek a dolgok biztosítják a megélhetését. Lehet, hogy Ervin találva érezte magát, mindenesetre roppant indulatba jött, és hevesen próbálta védeni a művészek tisztaságát. Annyi igaz, hogy a róla szóló történetek gyakran torkolltak szenvedélyes, lángoló befejezésbe. Különösen az utolsó történet ilyen, ami után nincs is már semmi, amiről még mesélni lehetne. 1985-ben – akkor már kint élt Noisy-le-Grand-ban, Párizs egyik keletre fekvő elővárosában – úgy gyújtott egyszer a műtermében cigarettára, hogy előtte nyitva felejtette a gázcsapot. A robbanás ronccsá égette, de nem halt meg azonnal, napokig szenvedett még.

Hadd említsem meg itt André François-t is – a tűzről jutott az eszembe. Jól hangzó francia neve volt, és ki gondolta volna, hogy eredetileg Farkas Andrásnak hívták. Én is úgy ismertem őt, mint André François-t, és csak akkor, amikor a Mathey-albumot készítettem, amelyben részt vett ő is, lepődtem meg nagyon – ugyanis amikor találkoztunk, váratlanul magyarul kezdett beszélni velem. Temesvári születésű művész volt, aki a budapesti képzőművészeti főiskolára járt, majd még nagyon fiatalon, a harmincas évek közepén kijött Párizsba. Illusztrátor és reklámgrafikus lett belőle, akit az Atlanti-óceán mindkét partján nagyon jól ismertek. Rajzait és karikatúráit a *New Yorker*, a *Punch*, illetve a *Nouvel Observateur* és a *Le Monde* közölte – igen népszerű volt, sokszor állították őt a 20. század egyik legnagyobb rajzolója, Saul Steinberg mellé is. 1975-ben, vagyis ugyanabban az évben, amikor Hantai Simon a festészet nagydíját kapta Párizsban, François ugyanott elnyerte a grafikai nagydíjat. 2002-ben azonban leégett a műterme, és szinte mindene odaveszett. De nem hagyta magát, újra dolgozni kezdett, és el is érte, hogy két évvel később a Centre Pompidou kiállította azt, ami a tűzvész után megmaradt, és mellette azokat az újabb munkáit is, amelyeket a tűzben megolvadt tárgyakból hozott létre. Röviddel a kiállítás után meghalt, éppen kilencvenéves volt. Különös sors.

És hadd mondjak el valamit még a kommerszszel kapcsolatban is: Pátkai nem egészen véletlenül élt Noisy-le-Grand-ban. Ezt a városrészt arról lehet megismerni, hogy kopott camembert sajtokhoz hasonló csúnya, sokemeletes házak állnak ott, amelyeknek a hom-

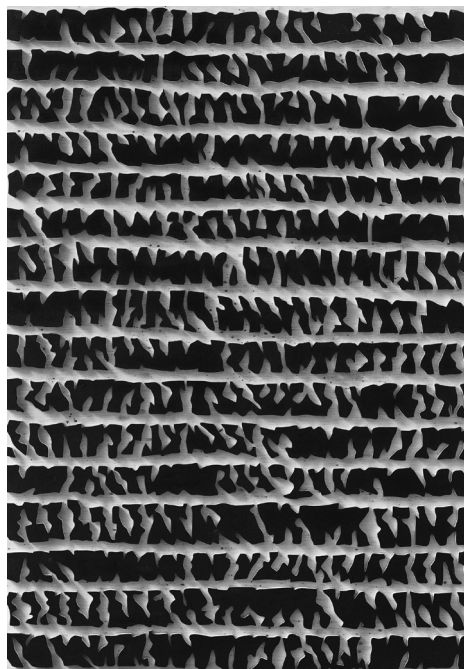
lokzata félköríves lezárású, vagy teljesen kör, illetve korong alakú, és hogy el ne guruljanak (mert könnyen lehet ez az ember benyomása), hát kétoldaltól meg vannak támasztva még egy-egy épületszárnnyal. Tényleg nem hasonlíthatók másához, mint élükre állított sajtodobozokhoz, amelyeken már sötét lyukakat rágott az idő – és ezek az ablakok. A kialakításukban Pátkai is részt vett szobrászként. Azzal kezdődött ugyanis ennek a negyednek a története, hogy építészek, szociológusok és művészek fogtak össze azért, hogy humanista elvek szerint hozzanak létre új típusú lakóházakat, illetve, hogy végre olyan lakáskörülményeket teremtsenek, ami nem kommersz, noha sokakat szolgálhat – de hát ha az eredményt látod, minden eszedbe juthat, csak a humanizmus nem. Már ott kezdődik a baj, hogy ezek a házak 8-10 emeletesek, és azzal folytatódik, hogy olyan hatást keltenek, mintha betonból épültek volna – ami talán nem is alaptalan benyomás. A többi már magad is elképzelheted.

A vasbeton nagyon csúnyán öregszik. Ervin hatalmas, szalag alakú szobrászati munkákat is készített betonból, egy ilyen szobra van például Grenoble-ban, de ahogy hallom, nagyon rossz állapotban vannak az efféle plasztikák. A rozsdásodó vas-elemek egy idő után kezdenek kiállni a töredező betontömbökből, aminek az a következménye, hogy úgy hat az egész együttes, mint azok a városok, amiket az Orienten láttam. Modern stílusban kezdték el építeni őket, de aztán csak romoknak maradtak.

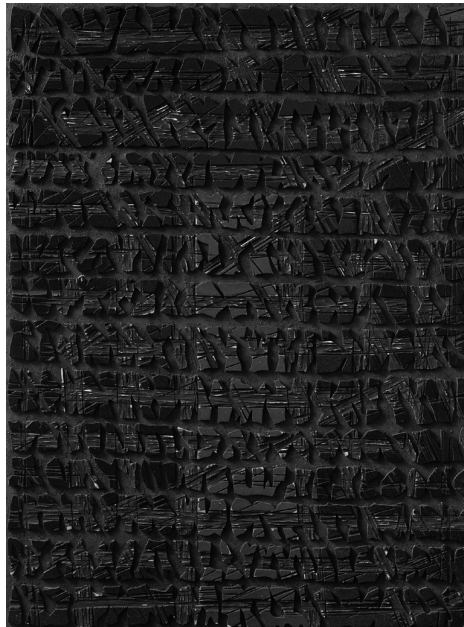
Számomra a modernizmus szónak igen sokféle a jelentése. Hadd mondjak el egy példát erre. Yvaral művészete az apjáéhoz, Vasarelyhez képest néha erőtlennek tűnik, sőt, még az is megfigyelhető, hogy beszűrődik nála valami a pop-artból, például Andy Warhol művészetéből is, hiszen néha még Marilyn Monroe jól ismert portréját is belekomponálta azokba a raszteres hálózatu Yvaral-képtáblákba. De az a benyomásom, volt úgy, hogy Yvaral néha mégis az apja elé vágott. Ugyanis az ő munkáinak a láttán jutott először eszembe az, hogy ezeket az algoritmusokkal is leírható forma- és színszekvenciákat tulajdonképpen komputerrel lehetne a leggyorsabban és a leghatékosabban realizálni. Persze tudom, hogy Yvaral eleve nem szorult rá a digitális technikára, mert ugyanúgy, mint az apjának, neki is megvoltak azok az asszisztensei, akik reggeltől estig csak azon dolgoztak, hogy nagy alakban fessék meg azokat a képeket, amelyeknek az adatait a főnököktől kapták kézbe apró vázlatok és számsorokkal jelölt színskálák formájában. Vasarelyről köztudott, hogy kockás papírokra írt számokkal adta meg a négyzethálós képeinek a színszekvenciáit. Néha azzal dicsekedett, hogy számítógéppel generálja a színeket, ami nem volt igaz. Csak azért híresztelte, mert jól tudta, hogy miféle mítoszt, mekkora vonzerőt jelenthet a potenciális vevők szemében a számítógép. Ne felejtsük el, hogy a hatvanas évek első felében történt mindez, amikor még csak a tudományos intézetek rendelkeztek komputertechnikával.

A színek számsorokkal lejegyzett kódrendszerét persze könnyű megteremteni számítógépek nélkül is, és azt, hogy honnan erednek azok a számokkal jelölt színtáblázatok, amelyeket Vasarely is használt, véletlenül egy magyartól tudtam meg. Attól a Molnár Ferenctől, aki hosszú ideig a nanterre-i egyetem informatikai tanszékén tanított, és akit ott csak mint François Molnart ismertek. Később mind ő maga, mind pedig a színárnyalatokat osztályozó kódrendszere eléggé feledésbe merült.

Felesége, Molnár Vera ma már sokkal ismertebb, mert őt a komputer-grafika egyik legkorábbi úttörőjeként tartják számon, de ettől függetlenül is igen keresett kiállító művész. Az az érdekes, hogy a grafikái nem hatnak komputer-munkáknak, talán azért, mert olyan programokkal dolgozik, amelyekben fontos szerep jut a véletlennek is. Hallatlanul érzékeny ízlésű grafikus, és hiába, hogy asztal nagyságú plotterekkel nyomtatja ki a munkáit, szabadkézi rajznak hatnak rajtuk a vonalak. Ma már ő is nyolcvan felett jár, de még mindig sokat dolgozik, sőt, úgy hallom, hogy alig győzi, mert a legrangosabb galériák és a legnagyobb múzeumok versengenek érte. Ha megpróbálok visszaemlékezni azokra az időkre, amikor megismerkedtem a Molnár házaspárral, akkor viszont tényleg csak a

Írás, 2012

A pokol kapuja, 2012

Hantai Simon és Major Kamill, 1981

Major Kamill Székely Vera műtermében, 1982

férje jelenik meg előttem, aki kedves, mosolygós ember volt. Színelmélettel foglalkozott. Mindenkinél, akivel csak találkozott, elmesélte, hogy háromezer szín van a világon, de ez hagyján, mert ő még további színárnyalatokat is képes felfedezni, és szabad szemmel tudja megkülönböztetni az egyes tónusértékeket. Talán húsz éve annak, hogy meghalt, és nem tudom, mit szólna most hozzá, ha hallaná, hogy manapság a PC-k több mint hatmillió színárnyalattal dolgoznak. Mindenesetre ettől a François Molnartól hallottam annak idején, hogy ő volt az, aki Vasarelyt is beavatta a színes árnyalatok sokaságát feltérképező számsorok használatába.

Yvaral egyszer elvitt az apjához, mert éppen a Champs Elysées-n volt valami grafikai bemutató, amin főleg szakemberek, reklámgrafikusok jöttek össze. Talán úgy gondolta, ez lenne a megfelelő alkalom arra, hogy bemutasson az apjának. De akkor engem már nem érdekelt igazán Vasarely munkássága, sőt, ha őszinte vagyok, azt kell mondanom, hogy Yvaral művészete se, noha annak idején, a pécsi éveimben még nagyon tele volt a fejünk ezzel a geometrikus formákat variáló művészettel. De mintha Vasarely is megérezte volna a közönyömet, ő sem erőltette a közelebbi barátságot. Yvarallal kapcsolatban viszont azt kell mondanom, hogy mindig nagyon nagyvonalú volt velem, tényleg igazi hű barát – és ez azért felejthetetlen. Nagyon sajnáltam, amikor 2002-ben meghalt. Hatvannyolc éves volt, és igazán élhetett volna még néhány évig. A felesége viszont... na, az aztán különös asszony! Az első nap, amikor beállítottam Yvaralhoz, éppen arra érkeztem, hogy akkor hozták haza a feleségét a kórházból egy öngyilkossági kísérlet után. Kísértetiesen nézett ki, még mindig alélt volt, az egyik ájulattól a másikba esett. Később is találkoztam vele még néhányszor, de valamilyen oknál fogva végig nagyon idegen maradt a számomra. Ha véletlenül egymás mellé kerültünk, én rögtön felálltam, hogy más ülőhelyet keressek magamnak. Az aztán jóval később történt, hogy az újságok írni kezdték arról az afférról, ami az Aix-en-Provence-i Vasarely-alapítvánnyal volt kapcsolatos – úgy hírllett, hogy az alapítvány igazgatója elszakasztotta az intézmény vagyonát, de lehet, hogy csak az ottani Vasarely-képek kerültek idegen kézbe, pontosan már nem emlékszem a részletekre. Tény viszont, hogy évekig folytak utána még a legkülönbözőbb perek, mert a botrányt követően más Vasarely-vállalkozások is hírbe kerültek, megingott az egész Vasarely-impérium. Ekkoriban Pécsre is érkezett olyan ügyvédi felszólítás, amelyben az állt, hogy adja vissza a múzeum a Vasarely családnak a korábban Pécsre „kikölcsönzött” műveket. Ezekben a perekben mindig Yvaral felesége vitte a szót, ő tartotta a kezében a marionett-figurákat mozgató szálakat.

Sok magyar művészt ismerhettem meg aztán akkor, amikor 1986-ban az ötvenhatos magyar forradalom harmincadik évfordulóját ünnepeltük, és ebből az alkalomból kiállítást is rendeztünk Párizs egyik elővárosában. Ez volt az egyetlen alkalom, hogy találkoztam Rozsda Endrével, akit beválasztottunk a résztvevők közé, de aki valami miatt aztán mégis kimaradt e tárlatról. Bartha Lajosról, a szobrászról viszont csak később tudtam meg, hogy csaknem tíz éven át élt felváltva Párizsban és Kölnben, és ennek alapján most már azt is természetesnek tartom, hogy egyszer őt is ott láttam egy olyan rendezvényen, ahol Weöres Sándor olvasott fel. Sajnos Csernus Tibor nem szerepelt ezeken az ötvenhatos emléktét felelevenítő rendezvényeinken, holott ez jó alkalom lehetett volna arra, hogy megismerkedjünk – valószínűleg kötötték őt a galériáival fennálló szerződések. Azért volt kevés esély rá, hogy előbb-utóbb a véletlen is összehoz majd minket, mert én a klasszikus avantgárd tradícióin nőttem fel, az ő művészete pedig ennél sokkal eklektikusabb volt, egy sok évszázaddal korábbi mestert, Caravaggiót tekintette példaképének. Nem voltak közös problémáink, és közös ismerőseink sem. Ma már nagyon sajnálom, hogy elkerültük egymást, hiszen én is nyitottabb lettem közben, és ma már nagyon érdekelné, hogy milyen a gondolkodásmódja egy ennyire más művészeti felfogást képviselő embernek.

Az ötvenhatal kapcsolatos legfontosabb rendezvény természetesen nem ez a tárlat volt, amiről beszélek, hanem egy szimbolikus aktus: Nagy Imre jelképes eltemetése a pá-

rizsi Père Lachaise temetőben. Ez a temetés csak három évvel előzte meg azt a másik szertartást a rákoskeresztúri köztemetőben, amikor valóban Nagy Imre maradványait helyezték méltó keretek közt örök nyugalomra – de akkor úgy hittük, még sokáig olyan idők lesznek, hogy meg kell elégednünk egy ilyen jelképes tiszteletadással.

Ott laktam ennek a temetőnek a közelében, és mivel a lakásunk környékén nem is volt más parkosított hely, ha szép volt az idő, általában ide mentem ki sétálni is. Ez volt különben az egyik oka annak, hogy a szítanyomataim egy részén is sírkövekre applikált portrék szerepeltek. Nem kell bizonygatni, hogy mennyire fantasztikus az a vizuális világ, amivel egy nagyvárosi temető szolgálhat. A Cimetière du Père Lachaise pedig a legrangosabban és a leggazdagabban kiépített temető volt Párizsban. Kétszáz éve alapították. Annak idején Napóleon rokonságát, illetve a közélet híres szereplőit, például a generálisokat temették el ott, de általában véve is a nagy emberek nyugvóhelye volt – és maradt még sokáig. Például Edit Piaf vagy Modigliani is ott vannak eltemetve. Ma már viszont kínaiak is temetkeznek oda, ami azért szenzáció, mert sokáig úgy vélekedtek a franciák, hogy a kínaiak „örökké élő” lények. A nagyvárosi folklór egy kedves fordulata volt ez, ugyanakkor nem egészen légből kapott hiedelem. Az a tapasztalat állt mögötte, hogy soha nem fordult elő, hogy meghalt volna egy kínai, hiszen arra sem volt példa, hogy eltemettek volna közülük egyet. Mert ha mégis elhunyt a család egyik tagja, rögtön másik érkezett helyette, aki azonnal átvette az eltávozott személyi papírjait is – és ez a körülmény gondoskodott róla, hogy örökre aktuálisak maradjanak a nevek és halhatatlanok a személyek. Ma már mindenki halandó, ami esetleg nagyon prózaian hathat. De a Père Lachaise temetőnek máig is erőssége az allegória műfaja, legalább is, ha sétál az ember a síremlékek között, ez lehet a benyomása. És ezért képes rá, hogy sokat megőrizzen a mítoszokból is.

Az ötvenhatra emlékező különböző kiállítások szervezését a párizsi szabadtélművesek kezdeményezték, de aztán olyanok vették kezükbe az ügyet, mint Kende Péter, aki akkor a legtekintélyesebb francia történeti intézet munkatársa volt, vagy Kemény István, aki szintén Párizsban élt azokban az években. Úgy tudom, hogy Fejtő Ferenc volt az évfordulóval kapcsolatos rendezvények egyik legállhatatosabb ösztönzője. Nyílt például egy jelentős történeti kiállítás is, de szerették volna, ha sikerülne magyar művészeket is bemutatni egy külön alkalommal, és engem kértek meg rá, hogy foglalkozzak a megszervezésével. Ezt a kiállítást aztán tényleg sikerült összehoznunk Neuilly-ben, ahol Nicolas Sárközy volt akkor a polgármester. Egy múzeumot bocsátottak rendelkezésünkre, ami egy barokk kastélyépületben kapott helyet, és ez az architektúra tulajdonképpen nem nagyon tűnt alkalmasnak rá, hogy modern művészeti munkák legyenek kiállítva. A plakát már jobb volt. Őriztem néhány régi fotót, amelyeken különböző sűrűségű dróthálók között egy alak – Swierkiewicz Robi – állt, illetve csak a sziluettje látszott, amint tapogatózik, talán próbál kiszabadulni a hálók rabságából. A kész plakáton már nem lehetett felismerni, hogy ki ez a személy, hiszen több fotót is egymásra montíroztam, és ráadásul a fotók negatívját használtam a végső megoldáshoz.

A kiállításra negyven Franciaországban élő művészt hívtunk meg, ezek közül mintegy harminc volt magyar származású. Rajtuk kívül még három csehszlovák és három lengyel alkotó is szerepelt – kissé úgy, mintha a kiállítás felett a későbbi visegrádi négyek gyámkodnának. A vendéglátó országot pedig néhány francia művész képviselte. Ezek a kiegészítések persze csak jelképesek lehetnek, és arra figyelmeztettek, hogy közös múltunk és közös gondjaink vannak, amiket sajnos nem nagyon ápolunk. Hogy kik voltak a magyarok? Az eddig felsoroltak szinte kivétel nélkül ott voltak, de hadd egészítsem ki még néhány névvel a listát.

Beck András szobrász, a szecessziós nagymester, Beck Ö. Fülöp fia 1956 óta élt Párizsban, ő például jelen volt. Ugyanígy a már említett Lucien Hervé is a fotóival. Fejtő Ferenc felesége, Rózsa sokat festett és rajzolt, őt is beválasztottuk. A meghívottak közé került a

párizsi *Magyar Műhely* folyóirat két lelkes kiadója, Nagy Pál és Papp Tibor. Magyarországon talán kevésbé ismerik Kilar István nevét, aki szintén szerepelt. Ő is szobrász, hosszú időn át Pátkaival dolgozott együtt, sőt, 1961-ben az akkori Párizsi Biennálén egy közös munkájukkal első díjat nyertek. Természetesen a meghívottak között volt Molnár Vera és Pán Márta is, róluk már volt szó. Nem esett szó viszont Zaránd Gyuláról, aki a hatvanas években még a budapesti lapoknak dolgozott mint fotóriporter, később azonban Párizsban lett elismert fotóművész. A plakáton ott szerepel Ian Bunus is, akit a neve alapján aligha tartanánk magyarnak. Valóban nem is az, hiszen erdélyi származású román, de magyarul is jól beszél, és ha vele társalog az ember, kiderül, hogy gondolkodni is nagyon jól tud magyarul – úgy tudom, Géza, hogy neked is barátod. Rendjén való volt, hogy helyet kapott a tárlaton. A meghívott cseh művészek közül a Párizsban élő Jiří Kolaří akár nagybátyúnak is nevezhetném. Nemzetközi rangú grafikus, különösen a kollázs-technikával készült munkái révén ismerik az egész világon. Aláírta a Charta 77-et, és ezt követően egy külföldi útját arra használták fel a csehszlovák hatóságok, hogy megtagadják tőle a cseh állampolgárságot – így rekedt kint Párizsban. Később, az 1989-es fordulat után visszatért hazájába. Az egyik legjelentősebb mozzanat, ami ehhez az ötvenhatra emlékező kiállításhoz fűződik, számomra az volt, hogy részt vett a közös bemutatókon Hantai Simon is. Akkoriban már csak nagyon ritkán küldött be valahova képet, és már annak is több esztendeje lehetett, hogy végleg lezártak tekintette a munkásságát. De erre az alkalomra elküldte egy képét, és aztán ő maga is eljött a kiállításra.

Vele néhány esztendővel korábban jöttem össze először, akkor, amikor 1980–81-ben arra a nagy kiállítására készült, amit aztán Bordeaux-ban rendeztek meg számára. Ha látsz valamilyen dokumentációt azokról a hatalmas képeiről, amelyek erre az alkalomra készültek, akkor joggal kérdezheted, hogy elképzelhető-e olyan kiállítási intézmény, ahol elférnek ekkora vásznak. Nos, akadt ilyen. Az 1981-es bordeaux-i Hantai-kiállítást abban a „C.A.P.C. musée d’art contemporain”-ben rendezték, ami eredetileg a gyarmati birodalom élelmiszeri raktára volt. Vagyis ez az intézmény is azok közé a művészeti létesítmények közé tartozik, amelyeket gyáracsarnokokból vagy pályaudvarokból alakítottak át múzeummá.

Kölcsönöztek Hantainak – de az is lehet, hogy béreltek, már nem tudom – az egyik párizsi külvárosban, Maisons-Alfort-ban egy körülbelül háromezer négyzetméter nagyságú hangáregyüttest, ami több csarnokból fűződött össze, hogy ott fesse meg a hatalmas méretű vásznait. Legalább három óriási méretű helyiségre emlékszem. Bajban volt, mert esett az eső, és csurgott rá az víz, mivel beázott az épület. Kínlódhatott vele. Székely Vera hívta fel a figyelmét rám, és ajánlotta neki, hogy keressen meg engem, hátha tudok segíteni. Hantai fel is hívott aztán, és kérte, hogy jöjjünk össze, beszéljük meg, hogy mit is tehetnénk. Azt kell mondanom, jól járt azzal, hogy foglalkoztatott, mert egyetlen hónap alatt tényleg el is készültünk mindazzal az anyaggal, aminek a realizálására ő eredetileg három hónapnyi munkát szánt. Ekkor születtek meg azok az igen nagy méretű képei, amelyeknek az élei nyolc-tíz métereseek voltak. Bárki megtekintheti őket, aki megkeresi az interneten a „Simon Hantai - portrait - 1981” című YouTube-videót (15 perc). Mivel a munka befejezése után két hónapig még miénk volt a hangár, Hantai azt mondta: dolgozzon! Mármost, hogy használjam ki a helyzetet, és lássak neki, fessek saját magamnak még annyit, amennyit csak tudok. Vásznat és festéket is adott hozzá. Nem kellett kétszer mondania. Két hónapig dolgoztam még Maisons-Alfort-ban, és ez alatt az idő alatt egy kiállításra valót hoztam össze csupa 3x5 méteres vásznakból.

Tudni kell, hogy Hantai már viszonylag korán, 1949-ben kikerült Párizsba, ahol néhány évig Breton körébe, a szürrealisták közé tartozott, majd a kalligráfia és a tasizmus egyik vezető mestere lett, és ekkor Matthieu és Soulages mellett emlegették a nevét – de még ez sem jelentett számára végleges megoldást. A hatvanas években innen is tovább lépett, és kialakította azt a módszert, amihez aztán mindvégig hű maradt. A vásznat ráncosra

gyűrte, vagy a visszajáról meg-megmarkolva úgy húzta meg, hogy a keletkezett csücsköket zsinórral lehessen megkötni, megcsomózni. Vagyis „bandázsolta” a vásznakat, ahogy a kifejezés elterjedt, és ezután festette be valamilyen színnel (néha több színárnyalattal is) a hozzáférhetőnek maradt felületét. Ha ezután újra kioldotta a csomókat és kisimította a vásznat, akkor láthatóvá lett, hogy a ráncok mélyedéseit követően szabálytalan körvonallú fehér foltok maradtak vissza a képen, amik úgy ölelkeztek a színes felületekkel, hogy összességükben az élővilág formáira emlékeztető organikus egészet sejtettek. Ha pedig szabályos formát, például hálósan elosztott rendet követtek a csomózott vagy hajtogatott mélyedések, akkor a kisimított képen is négyzethálózhoz hasonló fehér mintázat jelent meg.

Elvben akár több száz négyzetméter nagyságú festményeket is létre lehetett volna hozni ezzel a módszerrel, és tényleg élt is Hantaiiban olyan törekvés, hogy egyre nagyobb vásznakat hódítson meg ezzel a technikával magának. De végül is mindegy, hogy kicsik voltak, vagy nagyon nagyok lettek e festmények, jellemzőjük maradt, hogy az elkészült munkák minden egyes szakasza, minden tényérnyi helye azonos duktust követett, a kisebb-nagyobb formáknak ugyanaz maradt a lejtése – ez következett már a textílianyag ráncvetésének a természetéből is. Miközben soha nem fordult elő az, hogy az egyes részek valahol másutt pontosan megismétlődtek. Ez volt a szép Hantai képeiben, az így létrejött szabálytalanság, ami – természetesen – visszavezethető volt az automatizmus régebbi módszereire, azokra a fogásokra, amiket még a szürrealisták honosítottak meg a művészetben. Azóta is azzal hatnak Hantai festményei, hogy kerülnek a mechanikus rendet vagy a szikár geometriát, és mintha fák születtek volna őket, nincsen rajtuk két egyforma levél. Csak a lombozatuk sugall erőt és gazdagságot, olyan ritmust és elevenséget, ami az organikus formák jellemzője, és ami alapján felismerheted őket.

Mivel valóban az a helyzet, hogy az ember és a természet közös produktumainak tűnnek e festmények, nem csodálkozhatunk azon sem, hogy a szakirodalom Hantai „nyitott” kompozícióit Pollock csurgatott képei közelébe emelte. De kortársa volt Hantai Yves Kleinnek is, hiszen akkor születtek ezek a hajtogatott-csomózott vásznak, amikor Yves Klein a kék színű monokrómjait készítette. Megfigyelhető, hogy Yves Klein kedvenc színe – a kék – Hantainál is kiemelten szerepel, és talán az sem túlzás, ha azt mondom, hogy az ő munkáin is a transzcendens tartományok sejthetők meg vele: mintha Hantai az égbolt kékjébe próbált volna átlendülni a segítségével. Azonkívül – bármily furcsán hangzik is – vannak képei, amelyek Matisse kései műveit és színes papírkivágásait juttatják eszünkbe. Frissek, érzékenyek és mintha klorofill itatná át őket, lélegzenek. Amikor Simon a bordeaux-i kiállítására készült, az egyik leggyakoribb szín, amit még mindig használt, éppen ez az azúrkék tónus volt. A másik tendencia, a méretek növelése pedig ekkor jutott el addig a határig, amit hagyományos értelemben vett műtermi munkával még egyáltalán kivitelezni lehetett.

Számomra is igen tanulságos volt, hogy segíthettem neki ezeknek a hatalmas képeknek a realizálásánál. Hantai a végén mindig kioldotta azokat a zsinórcsomókat, amelyek tucatjával – néha azonban százszámra – húzták össze párnacsücsökszerű alakzatokká a festmény hátoldalán a vásznat, hiszen csak így, a csomók kioldásával juthatott el újra ahhoz a sík felülethez, ami a kész festmények fizikai terét alkotta. Én viszont úgy éreztem, hogy akkor a legszebbek vagy a legérdekesebbek e képek, amikor még nem történt meg ez a végső, kioldó aktus. Elismerem, hogy talán nem is festményeket láttam bennük, hanem inkább plasztikus formákat, reliefeket. A megcsomózott vászonnak ugyanis koreográfiája volt, olyan lejtése, ami sokatmondó mozdulatokat vagy összerándult alakokat juttatott eszembe, például Michelangelo rabszolgáit – akik szintén bandázsolva vannak, köteleket viselnek. Ezért kezdtem el fényképezni is őket, így, munka közben, abban az állapotban, amikor még nem simultak ki képekké, hanem a háromdimenziós térbe kívánczozva plasztikus torzókat formáltak. Természetesen Hantai is foglalkoztatott hivatásos fotósokat, ők

azonban mindig frontálisan, a kész művekkel szemben állították fel a kamerákat. Nem a képeket körülvevő titkokat kutatták, hanem egyszerűen reprodukciókat csináltak.

Én viszont megpróbáltam úgy fényképezni őket, mintha az utcán járnánk, és ott találkoznék velük, ahogy fel vannak akasztva a falakra, vagy oda vannak dobva a kövezetre. Igyekeztem azt megörökíteni, ami ebből a perspektívából látszott. Ezen kívül persze egy sor részletfotót is készítettem, amelyeket aztán Hantainak adtam. Ezekből később publikált is néhányat. Van például egy katalógusa, amelyben több megjelent ezekből a fotókból, ezt a tárlatot a rue de Lille-ben rendezték 1998-ban egy nagy középületben, ami a R.E.N.N. Espace, Paris nevet viselte. Egész oldalt betöltő nagy, fekete-fehér fotók ezek, a maisons-alfort-i hangárok belső tere jelenik meg rajtuk, illetve a földön görgő, ott szétterített hatalmas vásznak rendezetlen tömege, amik így, ebben az összevisszaságban már akkor is leterített sárkányok szárnyait juttatták az eszembe. Hantai négykézlábra ereszkedve kúszik, dolgozik a megbandázsolt vagy a köteleiktől éppen megszabadított képeken. Ez a rue de lille-i kiállítás abban a tekintetben is közös munkánk volt, hogy itt már olyan kompozíciók szerepeltek, amelyeket az én fotóim felhasználásával készítettünk el. Éppen a plasztikus részleteket megörökítő fényképekre esett Simon választása, azokat mintírozta úgy össze, hogy alkalmasak legyenek arra is, hogy szokatlanul nagy alakú színtanyomatokat lehessen csinálni belőlük. Ezek a sziták álló formátumú, keskeny képek lettek, háromszor egy méteresek. Összesen négy ilyen munka készült el – talán öt vagy hat példányban. Három közülük összetartozik, egyetlen ciklust képez, a negyedik pedig különálló mű. A kiállítás dátuma 1998, másfél évtizeddel azután volt ez, hogy Hantai kijelentette, nem dolgozik többet – lám, mégiscsak rászánta magát a munkára. De az az igazság, hogy túlzás lenne az utolsó képek alapján egy újabb korszakáról beszélni, inkább csak egy utolsó lélegzetvétel volt ez a tárlat. Igaz, hogy még ezután is élt egy teljes évtizedet, mert csak nyolcvanhat éves korában, 2008-ban halt meg.

Ha azt kérdezed, hogy mit csinált abban a negyed évszázadban, ami hatvan éves kora után – amikor letette az ecsetet – következett, akkor erre csak azt felelhetem, hogy készült a halálra. Nehezen hihető egy olyan ember esetében, aki nem volt beteg, és akit állandóan tettvágy, a munka láza feszített. Hantai esetében azonban ez a tettvágy azzal a szokatlanul erős etikai elkötelezettséggel párosult, aminek lehet, hogy vallásos gyökerei is voltak, de aminek az igazi háttérét inkább nevezném szociális igazságérzetnek. Azért nem festett többet, mert elutasította a fogyasztói társadalmat, amelyben élt, amely körülvette. Jól keresett, és erre hivatkozva például nem fizettette ki a betegbiztosítóval az orvosi számláit – úgy érezte, nincs joga ahhoz, hogy még ő is, aki nem szorul rá ilyesmire, a közös kasszárt terhelje. Sokan vannak, akik nem hiszik el, hogy ez lehetséges, és magam is gyakran megéltem, hogy a művészársak sárral dobálták, nem fogadták el Hantait. Az is elhangzott, hogy csak azért viselkedik így, mert ebből is üzletet akart csinálni. Vagy úgy gondolták, hogy egyszerűen bolond. Én inkább nevezném szigorúnak, ahogy viselkedett. Szigorú volt önmagával szemben, és másoktól is nagyon sokat várt el. Gyakran jegyezte meg: „ezekkel nem lehet együtt dolgozni”. Hogy kikkel? Hát múzeumokkal, galériákkal, emberekkel – sok projekt hiúsult meg így. Volt rá eset – a kilencvenes években történt –, hogy szóba került például az is, hogy a budapesti Múcsarnokban legyen nagy kiállítása, ami végül azért maradt el, mert Pestről tétova, határozatlan válaszok érkeztek, amelyekből nehéz volt kiolvasni, hogy mi áll mögöttük, szegénység, butaság vagy arrogancia? Simon azonnal hátat fordított a terveknek, és csak legyintett.** De hát tudni kell, hogy a Pompidou Központba tervezett életműkiállításának a terveit is lemondta egy idő után. Talán méltányosabb, ha úgy fogalmazok, hogy nem volt realista az ilyen kérdésekben.

** Hantai Simon életműkiállítása 2014. május 9-től 2014. augusztus 31-ig tekinthető meg a Ludwig Múzeumban. (A szerk.)

Hogy mi történt a hagyatékával? Életének utolsó két évtizedében nagy gondja volt, hogy ne terhelje a családját a felgyűlt munkáival és azzal az adminisztrációval, ami egy jelentős hagyaték esetében elkerülhetetlen. Ha csak lehetett, egy-egy ajándékozási aktusra szánta el magát, így kapott például a Pompidou Központ is minden ellenszolgáltatás nélkül vagy negyven képet tőle. Öt gyereke van, akik úgy nőttek fel mellette, hogy elmondható, egészséges emberek lettek. Vidéken élt a családja, ahol, hogy ne mérgezze a kicsiket a képzőművészet túltengése, Hantai barokk zenére fogta a gyerekeit. A fiai közül három valóban professzionista muzsikos lett. Csak nyisd ki a Google-t a Hantai névvel, és azonnal bejönnek valamennyien. Pierre Hantai jól ismert csembaló-művész, Scarlatti és Couperin műveinek az egyik legismertebb előadója, de mellette Jérôme Hantai neve is gyakran felbukkanhat az interneten, ő meg olyan csellista, aki viola da gambán is gyakran játszik. Marc, a fuvolaművész a harmadik testvér – aztán persze vannak közös lemezeik is, azokra is könnyű rátalálni. A Hantaikból muzsikos dinasztia lett.

De a család pincéje talán még ma is tele van Hantai Simon képeivel – ezeknek egy része természetesen nem tartozik a kiállítható művekhez, sőt, egy részük aláírva sincsen. Simon mindig is hajtogatta, hogy amit nem szignált, az csak próbálkozás, és azokat a dolgait nem ismeri el. Többször voltam ebben a pincében, és ilyenkor néha kézbe vettem a befejezetlen vagy elvetélt műveket, amik azért nagyon tanulságos dolgok. Belőlük ismerhető meg az út, amit Hantai azelőtt járt be, mielőtt elérkezett volna a sikeres megoldásokhoz. Sok munkáját persze feldarabolta, ami azt jelenti, hogy vannak ennek az útnak olyan szakaszai is, amelyek ma már rekonstruálhatatlanok. Mert különösen a nagy képeknél fordult elő az, hogy csak egyes részüket tartotta megőrzésre méltónak, míg a többi fragmentumot elásta, hadd pusztuljanak – legyen humusz belőlük. Hantainak ezekben a gesztusaiban tényleg volt valami szokatlan, már-már nyugtalanító pátosz. Amit lehet aránytalanságként is interpretálni, de lehet úgy is nevezni, hogy az életmű egészét jellemző monumentalitás része.

Hogy mit nyertem a vele való együttműködésből? A saját munkáimnak egy részében nem nehéz felfedezni azt a hatást, amit Hantai csomózott képei gyakoroltak rám. Most már hosszú idő óta a grafikai munkáim mellett – amelyek egyértelműen a síkművészethez tartoznak – reliefszerű képeket is készítetek, s talán ezek a legfontosabb műveim. Ezzel valami olyasmit őrzök vagy fejlesztetek tovább, amit maga Hantai csak a műtermi munka egyik fázisának tekintett. Egyébként pedig van egy mondata, amelyre majdnem úgy tekintek, mint valami talizmánra, büszke vagyok rá. Egyszer azt mondta nekem, hogy „maga olyan ember, akivel lehet dolgozni”.

Hogy ebből az derülne ki, hogy magázódtunk? Hát persze. Kegyetlen volt, nem ajánlotta fel a tegeződést. Én meg, mint fiatalabb, nem kezdeményezhettem, ezért aztán így is maradt. Én mindenkivel tegeződöm, Hantait azonban magáztam.

Passió

Évekkel ezelőtt különleges kongresszuson vettem részt Bécsben, amelynek három napja kizárólag a halálról szólt. Ezen a nemzetközi fórumon hallottam egy rendkívül érdekes, ugyanakkor fölöttébb megrázó előadást egy akkor frissen befejezett tanulmányról: az Európai Holter Társaság négy ország közreműködésével összegyűjtötte azokat a Holter-EKG felvételeket, melyeket azon a napon rögzítettek, amikor a készüléket hordozó betegek meghaltak, megörökítve (és hátrahagyva) a szív-eseményeket (ritmuszavarokat), melyek végzetesek lévén, a halálukat okozták. Sok száz felvétel, mind-mind, még a szakembereket is sokkoló közvetítés, *egyenes adás* az elmúlásról. Bennem, és gondolom, a résztvevők többségében is megfogalmazódott öntudatlanul a kérdés, egyes szám első személyben, hogyan is lesz majd velünk...

Este a jezsuiták egyetemi templomában volt a szokásos kongresszusi hangverseny, elől, közel a zenekarhoz, de kissé oldalt kaptam csak helyet.

Magával ragadott Csajkovszkij *Firenzei emlékének* első tétele. Nagyon szerettem ezt az életerőtől duzzadó remekművet. A vonósok áradása olyannyira sodró lendületű, hogy a szem képtelen elrévedni, akaratlanul is a zenészekre tapad. A lassú és lírai második tétel már elengedi a gondolatot és fantáziát, el-elúszik a tekintet, észreveszi a környezetét, akár körül is néz, rácsodálkozik az addig nem látottakra, az alig, vagy egyáltalán nem érzékeltekre...

Ekkor fedeztem fel Pozzo remek freskói között (a fészület magasában) Őt... – már annyiszor láttam, konkrétan ezt is, és számtalan képét és szobrát szerte a világban. Mégis, ott és abban a percben Őt láttam... – a délelőtti Holter-előadás szemüvegén keresztül.

Az arcát néztem. Sápadt, verítéktől csillogó, valószínűtlenül megnyúlt vonások, arcgödrei beesettek, teste szálkás, izmai görcsben állnak, vérző sebek mindenütt, mellkasa elődomborodik, mintha a bordák belülről akarnák szétfeszíteni, gyomorszája horpaszként boltosul mélyen a mellkasa alá, és vékony és esendő...

Akkor, azon az estén, a padban, a második tétel alatt fogalmazódott meg bennem jéghideg tárgyilagossággal, hogy (agyamban modellálva az esemény-sort, a korszerű kardiológiai vizsgáló módszerek jeleit és paramétereit felhasználva) végigkísérem a szenvedés, a kereszthalál patofiziológiáját, a történeteket a Getszemáni kertben zajlottaktól kezdve egészen nagypéntek délutánjáig.

És ím, a *lelet*. A mindennapok gyakorlatának megfelelően szabályosan összeállítva, benne a szív tevékenységét szünet nélkül rögzítő EKG-felvételek, a vérnyomásmérések adatai, s ugyanúgy, mint a napi rutinban (az evangelisták írásai alapján), folyamatosan vezetett napló rögzíti az eseményeket (az ősi zsidó időszámítást követve, miszerint napkeltétől számították az órák múlását), végül az észleltektől szakorvosi magyarázata, interpretációja.

Idő	Eseménynapló	Vérnyomás és EKG	Orvosi vélemény
Peszach előtt két nappal, napnyugtát követően a 12. óra után, amikor még várat magára a sötétség.	A Getszemáni majorba érkezett velük. Csak Pétert, és Zebedeus két fiát, Jánost és Jakabot vitte magával.	112 / 73 Hgmm Sinusritmus, 67/perc, EKG-görbe normális.	Normál szív- és keringés-viszonyok.
Feljött a hold, és megérkezett a tenger felől, mint mindig pontosan, az enyhet adó szél.	Mintegy kőhajításnyira továbbment, és térdre borulva imádkozott, amikor megjelent egy angyal a mennyből, hogy megerősítse.	107 / 69 Hgmm Sinusritmus, 56/perc, normális EKG.	Pihenő, pszichésen kiegyensúlyozott személy nyugalmi értékei.
Felhő takarta el a holdat, a sötétségtől karnyújtásnyira sem lehetett látni.	Halálfélelem vett erőt rajta, verejtéke, mint megannyi vércsepp hullott a földre.	189 / 93 Hgmm Sinustachycardia, 179/perc, EKG-görbe, repolarizáció normális.	Nagyfokú pszichikai/fizikai megpróbáltatás, a magasabb diastolés érték magas szívfrekvenciával akut emocionális tényezőre utal.
A hold közel a delelőpontjához, fénye bántóan metsző árnyékokat rajzolt a földre.	Júdás tűnt fel a kert fái között, egy a tizenkettő közül, s vele egy kardokkal és dorongokkal felszerelt csapat, mely elfogta és megköztözte.	161 / 87 Hgmm Sinustachycardia, 143/perc, elvértve 1-1 supraventriculáris extrasystole, a mellkasi elvezetésekben kisméretű ST-depresszió, V4-6-ban negatív-pozitív bifázisos T-hullámok.	A megváltozott kép és a ritmuszavarok fokozott szimpatikus-idegrendszeri hatás, ill. stressz mellett szólnak.

Idő	Eseménynapló	Vérnyomás és EKG	Orvosi vélemény
-----	--------------	------------------	-----------------

Túl a delelőn, az árnyékok messzire nyújtóztak mögötte.	Annáshoz vitték, Kaiafás apósához, a főpap a tanítványai és tanítása felől kérdezte, válaszára az egyik poroszló arcul ütötte.	143 /61 Hgmm Sinustachycardia, 96/perc, ritmuszavar megszűnt, normál ST-T-hullámok.	Terhelést követő, pihenő fázisnak megfelelő kép.
---	--	--	--

Keleten már virradt, de csak mint a fény előhírnöke, a nap még váratott magára, a távolban egy kakas is megszólalt.	Összegyűltek a nép vénei, a főpapok, írástudók, és a gyülekezet elé állították őt.	122 / 58 Hgmm Sinustachycardia 127/perc, II-III-ban magas, hegyes P-hullámok, repolarizáció változatlan.	Korábbi zaklató esemény folytatása, a szívfrekvencia emelkedése újabb pszichés inzultust jelez.
---	--	---	---

A szürke fény lassan kirajzolta a Templom és az Antonia erőd körvonalát, a hideg a csontokba mart.	Már rég elhatározták, hogy halálra adják őt, Kaiafás még középre lépett, és megkérdezte:	140 / 94 Hgmm Sinustachycardia, 96/perc, P-hullámok magassága változatlan, V3-6-ban a T-hullámok amplitúdója csökkent.	A vérnyomás, a pulzus és a hullámtérítések alakulása tovább erősödő emocionális tényezőkre jellemző.
--	--	---	--

A keleti horizonton feltűnt a nap, de csak egyetlen éles sugár hasított a város felé.	„Te vagy a Messiás?”	179 /44 Hgmm Sinusritmus, 72/perc, kis amplitúdójú P-hullámok, normális ST-hullámok mellett a laterális mellkasi elvezetéseken magas T-hullámok.	Erős érzelmi vagy indulati behatás, fokozott önuralommal, visszafogott légzéssel.
---	----------------------	---	---

Idő	Eseménynapló	Vérnyomás és EKG	Orvosi vélemény
-----	--------------	------------------	-----------------

A fény előzőnlötte a terem legsötétebb szegletét is, a fáklyák csak füstöltek, a kakas hangja egészen közeli és bántóan éles volt.	„Én vagyok.”	113 / 62 Hgmm Sinusritmus, 48/perc, I. fokú pitvar-kamrai block, valamennyi mellkasi elvezetésben elevált ST-, extrém magas T-hullámok.	A vérnyomás és pulzus mély önszugesztiót jelez, erőltetett, mégis visszatartott kilégzéssel, fokozott vagusztónus jeleivel.
--	--------------	--	---

Az ébredő város neszezése egyre erősödött, ám a teremben ebből semmi sem hallatszott.	A főpap felkiáltott és megszaggatta a ruháját, néhányan pedig leköpdösték őt és arcát ököllel ütötték, még a szolgák is arcul verték.	166 / 78 Hgmm 64/perc frekvenciájú sinusritmus, ST-hullámok változatlanok, a T-hullámok amplitúdója csökkent.	Légzés magasabb percszámmal újra indul, az elfojtott indulat csak lassan oldódik.
---	---	--	---

A házak falai fényárban, holott még az első óra sem tellett be.	Megkötözve elvezették, és átadták Pilátusnak: „Te vagy a zsidók királya?”	107 / 53 Hgmm Sinusritmus, 96/perc, V2-6-ban ST-eleváció csökkent, T-hullámok normálisak.	Normalizálódó viszonyok; a kissé magasabb szívfrekvencia a belső oldódás visszacsapó-effektusa.
---	---	--	---

Az első óra előtt valamivel.	„Magadtól mondd ezt, vagy mások mondták neked?”	102/49 Hgmm Sinusritmus, 52/perc, normális görbe, normális repolarizáció.	Mély összpontosítás visszafogott légzéssel.
------------------------------	---	--	---

Idő	Eseménynapló	Vérnyomás és EKG	Orvosi vélemény
-----	--------------	------------------	-----------------

A második órában, amikor a várost kezdték előzőlni a zarándokok, akik semmiről nem tudtak, és semmiről nem hallottak.	Amikor Pilátus megtudta, hogy Galileából való, elküldte Heródeshez. Az hosszasan faggatta, de feleletre sem méltatta őt, mire Heródes udvarával együtt gúnyt űzött belőle, csúfságból fehér ruhába öltöztette, és visszaküldte Pilátushoz.	144 / 86 Hgmm Sinustachycardia, 109/perc, elvértve egygócu kamrai extrasystolia, QT-távolság megnyúlt, V3-6-ban kissé elevált ST, egyekben változatlan görbe.	Enyhe, egyenletes fizikai terheléses reakció, a magasabb diastolés érték a ritmuszavarral együtt pszichés involvációt, esetleges ion-eltolódást takar.
---	--	--	--

A nap egyre magasabbra hágott, a falak között mintha katlan tüze égett volna.	„Mit akartok, kit bocsássak el, Barabást vagy Jézust, akit Krisztusnak mondanak?”	110 / 62 Hgmm Sinusritmus, 66/perc, kamrai ritmuszavar megszűnt, repolarizáció normális.	Normál nyugalmi paraméterek.
---	---	---	------------------------------

Aki csak tehette, az árnyékba menekült, a Templom felé tartó zarándokokat hűs vízzel kínálták a lépcsők aljánál.	Bevitték a helytartóságra, levetkőztették, kőoszlophoz kötözve kezeit, megkorbácsolták, majd bíborszínű köpenyt vetettek rá, tövisből koronát fontak, fejére tették, és nádszálat adtak a jobb kezébe, aztán térdet hajtva előtte gúnyolták, miközben leköpdösték, és fogva a nádat a fejét verték.	209 / 57 Hgmm 167/perc frekvenciájú sinustachycardia, standard és mellkasi elvezetésekben minimálisan elevált ST, valamennyi elvezetésben lapos T-hullám.	Durva külső behatás, hyperdinám systolés érték; az ST-hullámok a lapos T-hullámokkal szívizom ischaemiára kórjelzőek.
--	---	--	---

Idő	Eseménynapló	Vérnyomás és EKG	Orvosi vélemény
-----	--------------	------------------	-----------------

Közvetlen a második óra betelte után.	„Nézzétek, itt a királyotok!”	174 / 69 Hgmm Sinustachycardia, 104/perc, elvértve pitvari extrasystole, ST-T-hullámok változatlanok.	Fizikai megpróbáltatást követő lecsengő szak képe, a ritmuszavarok banálisak, pitvari falfeszülésre utalnak, az ST-T-hullámok változatlanul patológiásak.
---------------------------------------	-------------------------------	--	---

Máskor mozdulatlan volt s csak remegett a levegő, most jeges fuvallat suhant át az izzó kövek között.	Kiszolgáltatva akaratuknak, keresztet vetettek vállára, és két másik bűnözővel együtt a kivégzés helyére hajtották.	143 / 74 Hgmm Sinustachycardia, 91/perc, ritmuszavar megszűnt, repolarizációs kép normalizálódott.	Közel normális kép, megfelel az előző behatás folytatásának.
---	---	---	--

A második és harmadik óra között.	Nagy tömeg követte, köztük asszonyok is, akik siránkoztak és jajgattak miatta.	152 / 98 Hgmm 97/perc frekvenciájú sinustachycardia, egyebekben normális EKG-görbe.	A korábbi igénybevitel szintjének emelése, a magasabb diastolés érték kóros terhelési vérnyomásválasz, ill. kísérő pszichés tényezők mellett szól.
-----------------------------------	--	--	--

Még ugyanabban az utcában, de amikor már látni lehetett a város falait.	Az egyik áttörte a katonák sorfalát, eléje borult, és fehér gyolcsát az arcára szorította.	106 / 63 Hgmm Sinusritmus, 52/perc, I. fokú, időnként Mobitz-2 típusú II. fokú pitvar-kamrai block, V2-6 elvezetésekben kifejezett ST-eleváció, magas T- és pozitív, U-hullámok.	Hirtelen terhelésmegszakítás, kifejezett vagotóniára utaló jelekkel.
---	--	---	--

Idő	Eseménynapló	Vérnyomás és EKG	Orvosi vélemény
Mikor torlódás támadt, és a katonák lándzsával kényszerítették hátrébb a tömeget.	„Jeruzsálem leányai, ne miattam sírjatok, inkább magatok és gyermekeitek miatt!”	117 / 72 Hgmm Sinusritmus, 69/perc, légzési aritmia, egyebekben normális EKG-görbe.	Normális kardiális állapot, az aritmia fiziológiás tartományon belüli.
Egyre közelebb a város széléhez, több felől fütty és nevetés hallatszott.	Az asszony hosszan nézett a roskadva távozó után, amikor kendőjén meglátta az ottmaradt üzenet nyomát, tekintetét a magasba emelte.	148 / 94 Hgmm Sinustachycardia, 103/perc, QT-idő megnyúlt, alacsony T-hullámok.	Intenzív pszichés és fizikai terhelés jelei, az értékek a normális felső határát meghaladják.
Ezzel egy időben.	Ott volt az anyja is, távolabb a kísértől, arcát kendő borította, és egyetlen hang sem hagyta el ajkát.	161 / 107 Hgmm 113/perc frekvenciájú sinustachycardia, QT-tartam, T-hullámok változatlanok.	Röviddel az előző után, a fizikai terhelés változatlan, a pszichés komponens dominánsabb.
Amikor élen az elítéltekkel és katonákkal a tömeg kitódult a város kapuján.	Ismételten a földre zuhant, mire kényszerítettek egy arra menő cirenei férfit, Simont, aki fiaival éppen a mezőről jött, hogy vigye a keresztet helyette.	173 / 82 Hgmm 134/perc sinustachycardia, a laterális mellkasi elvezetésekben a T-hullámok amplitúdója tovább csökkent.	Újabb nagyfokú fizikai erőfeszítésnek megfelelő kép, a T-hullám eltérések akut balkamrai megterhelés nyomai, vagy kezdődő koszorúér elégtelenség jelei.

Idő	Eseménynapló	Vérnyomás és EKG	Orvosi vélemény
Közeledve a harmadik órához.	Simon hangosan tiltakozott, a botútés ellenére is, de akkor váratlanul feléje fordult, és a szemébe nézett... mélyen megrendült.	156 / 79 Hgmm Sinustachycardia, 101/perc, változatlan EKG-görbe.	A fizikai megerősítés csökkent, a stresszhatás is mérsékeltebb.
Közvetlenül a harmadik óra előtt.	Mikor arra a helyre értek, amelynek Koponyahegy a neve, megfosztották ruháitól, és durván a kereszt fájára lökték. Izmai többször megfeszültek, de nem tanúsított ellenállást.	172 / 92 Hgmm 138/perc frekvenciájú sinustachycardia, a mellkasi elvezetésekben elevált ST-k, lapos T-hullámok.	A terhelés mértéke változatlan, az emocionális tényezők súlyosbítják a klinikai képet.
A nap harmadik órájában.	Aztán karját szétárva, kezét és lábát szöggel átverve ráfeszítették a kereszt fájára.	234 / 126 Hgmm 219/perc frekvenciájú sinustachycardia, valamennyi elvezetésben depresszált ST-, és izoelektromos T-hullámok.	Rendkívüli fizikai behatás, a tolerancia-küszöböt messze meghaladó nagyságú fájdalom, relatív koszorúér-elégtelenség jeleivel.
A harmadik és negyedik óra között.	A két gonosztevőt is keresztre feszítették, az egyiket jobbról, a másikat balról.	161 / 73 Hgmm 183/perc frekvenciájú sinustachycardia, gyakori pitvari extrasystolék, couplettek és tripletek is, elvéve kamrai extrasystolia, a mellkasi elvezetésekben kifejezett ST-depresszió, negatív-pozitív bifázisos T-hullámok.	Progresszív koszorúér-elégtelenség, súlyos szimpatikus-paraszimpatikus egyensúlyzavar, az ion-háztartás felborulás jelei.

Idő	Eseménynapló	Vérnyomás és EKG	Orvosi vélemény
-----	--------------	------------------	-----------------

Közel a negyedik órához.	„Asszony... nézd, ő a te fiad... ...ő a te anyád!”	110 / 61 Hgmm 191/perc, sinustachycardia időszakosan flutterrel váltakozva, gyakori kétgócú kamrai extrasystolia, jobb szívfél terhelés jelei, valamennyi elvezetésben mélyen depresszált ST-, szimmetrikus, mély, negatív T-hullám.	A koszorúerek további keringés romlása mellett kifejezett jobb szívfél terheltségre utaló jelek, háttérben fokozódó légzési nehezítettség.
--------------------------	--	---	--

A hatodik órában sötétség támadt az egész földön, mely a kilencedik óráig tartott.	„Szomjazom!”	102 / 48 Hgmm 204/perc frekvenciájú sinustachycardia, időszakosan pitvarfibrillációs tachyarrhythmia abszolúta, többgócú kamrai extrasystolia, tovább fokozódó jobb szívfél megterhelési jelek, inkomplett jobb szárblock, valamennyi elvezetésben kifejezetten mély ST-depresszió, a T-hullámok negativitása változatlan.	Súlyos koszorúer-elégtelenség, szív-izom oxigénhiány, a nagyfokú légzési nehezítettség egyértelmű, ion-eltolódás, folyadékhiány, shock-állapot felé tendáló klinikai kép.
--	--------------	---	---

Idő	Eseménynapló	Vérnyomás és EKG	Orvosi vélemény
-----	--------------	------------------	-----------------

Közel a kilencedik órához heves vihar csapott le a városra.	„Én Istenem, én Istenem, miért hagytál el engem?”	70 / 39 Hgmm Pitvarfibrilláció, kamrai frekvencia: 211-237/perc, gyakori kamrai salvék, jelentős jobb szívfél túlterhelés, teljes jobb szárblock, az ST-szakaszok valamennyi elvezetésben extrémén depri-máltak, T-hullámok mélyen negatívak.	Shock-állapot, életet veszélyeztető kamrai ritmuszavarok, kritikus mértékű jobb szívfél-túlterhelés, légzési, keringési elégtelenség, súlyos szívizom-oxigénhiány, tompuló tudat.
---	---	--	---

Közvetlen a kilencedik óra előtt.	„Atyám, kezedbe ajánlom lelkemet!”	64 / 33 Hgmm Torsade de pointes kamrai tachycardia.	Keringés-összeomlás, manifeszt shock, felületes légzés, elhomályosult tudat.
-----------------------------------	------------------------------------	--	--

A nap kilencedik órájában a templom függőnye közepén kettéhasadt, felülről egészen az aljáig, és a föld megrendült.	„Beteljesedett!”	40 / 00 Hgmm Kamrafibrilláció.	Keringésleállás, légzésmegszűnés, eszméletvesztés.
---	------------------	---------------------------------------	--

Közvetlen a kilencedik órát követően.	Feje mellére hanyatlott, és kilehelte lelkét.	00 / 00 Hgmm Izoelektromos vonal, kamrai pótütések.	A szívhalál beálltának jelei, testszerte egy-egy izomrángás.
---------------------------------------	---	--	--

A kilencedik és tizedik óra között.	Mikor a katonák hozzáértek, látták, hogy meghalt, egyikük lándzsával megnyitotta az oldalát, melyből azonnal vér és víz folyt ki.	00 / 00 Hgmm Asystolia.	Izomcsillámlások megszűnnek, tónus-talan, ernyedő moz-dulatlanság.
-------------------------------------	---	--------------------------------	--

Idő	Eseménynapló	Vérnyomás és EKG	Orvosi vélemény
Tizedik óra.	„Ez az ember valóban az Isten fia volt!”	00 / 00 Hgmm Asystolia.	Vég

Egyedül maradtam a templomban, az utolsó távozók csoszogós halk neszezésüket is magukkal vitték. Egyedül voltunk... – a halott és én.

Halott?

Néztem az arcát, a tekintetét... és mélyen belül még két tekintetet... Veronikáét és Cirenei Simonét...

Másnap a maga természetes módján folytatódott a kongresszus, kizárólag orvos-szakmai szempontok szerint zajlottak a szekciók, hangzottak el az előadások és viták. A *remény* mint fogalom, nem tartozott a napi szóhasználat gyakorlatába.

Én mégis megnyugodtam.

DEPRESSZIÓS ÉLESZTŐVEL A HÁBORÚ ELLEN

Sz. Koncz István beszélgetése

Megbízható emberek hozták a hírt, hogy a faluban, ahol lakom, valaki nagyot bukott egy szép, de nem hivalkodó motorkerékpárral a körforgalomban. Fehér Zsuzsáék siettek a balesetet szenvedett, középkorú úr segítségére. Megtették, amit megtehettek, de az ismeretlen, hála Istennek, nem sérült meg komolyabban, és nemigen fogadott el semmit. Legalábbis úgy mesélték. A pletykák persze gyorsan terjednek, így a jól értesültek hamar tudni vélték, hogy a vezető valószínűleg a szétszóródott kukoricán csúszott meg, és nem volt más, mint a Pécsi Tudományegyetem orvostudományi dékánja. Gondoltam, már csak meg-nézem magamnak ezt a motorozó professzort, és nem mellesleg megkérdezem tőle: útra kel-e még olykor a gépesített, makacskodó drótszamárral?

Miseta Attila – merthogy ő a fenti kis történet szenvedő alanya – 1960. január 26-án született Kaposvárott. Egyetemi tanulmányait már Pécsen végezte, itt vált a klinikai laboratóriumi vizsgálatok szakorvosává is, 1999-ben. 2004 óta a Magyar Tudományos Akadémia doktora. Kutatási témái: a hexóz metabolizmus, a metabolitok és a sejt ionháztartása közötti kapcsolat, a hangulatstabilizáló gyógyszerek farmakogenetikai-sejtélettani hatásai, valamint a kalcium ionokhoz kötött jelátvitel – ezekről hamarosan kifaggatjuk. A most második dékáni ciklusára készülő egyetemi tanár 1984 óta folyamatosan a Laboratóriumi Medicina Intézet munkatársa, bár az intézet és az egyetem neve, státusa is nemegyszer változott a mögöttünk hagyott évtizedek alatt. Miseta Attila korábban gazdálkodási- és diákjóléti dékánhelyettesként is működött, még Németh Péter regnálása idején, és 2013-ig ő volt a Dél-Dunántúli Régió Szakfelügyelő főorvosa a laboratóriumi diagnosztika területén.

Nevére 1983-ban figyeltek föl először, akkori pályamunkájával kiemelt rektori I. helyezést érdemelt ki. Tudományos diákkör-vezetői tevékenységéért 1991-ben mestertanár ekvivalens miniszteri díjjal tüntették ki. Abban az évben a British Council támogatásában részesült. 1993-ban EEC-Go West ösztöndíjat nyert. Egy évre rá már a Royal Society ösztöndíj kedvezményezettje volt. Munkásságát 2001-ben Holub-, 2006-ban Markusovszky-, 2013-ban Báthory-díjjal ismerték el. Ami a családi életét illeti: felesége Sipos Katalin biokémikus, orvos. Három gyermekük, egy unokájuk van, a családfő hobbija pedig a motorozás mellett a kertészkedés és fotózás.

A professzor egyetemszerte akkor vált igazán ismertté, amikor a rendszerváltozás után bekerült az úgynevezett reformbizottságba, annak legfiatalabb tagjaként. A bizottság alapvetően jobbító szándékú működését nem egy összezördülés kísérte. Sokan megkérdőjelezték döntéseit, vitatták elsősorban személyi kérdéseket érintő határozatait, javaslatait. A többiekkel együtt Miseta Attila is jó pár konfliktust vállalt. Aztán az évek során az ellentétek elsimultak, meg sok idő is telt el. Az egykori főszereplők lassan félretették vélt vagy valós sérelmeiket, és a professzor is visszanyerte egyébként jól megérdemelt népszerűségét.

Kérdezem a kollégáit, milyen ember az, akivel hamarosan együtt ülök majd? Jószerével alig hallok bíráló szót. Hanem, amit a legkevésbé sem gondolnék telefonbeszélgetésünk és első benyomásaim alapján: azt mondják, zárkózott ember.

– Hinnéd, hogy közel érzed magadhoz – meséli egyik munkatársa. – Távolról sem akarnál vele bratyzni, épp csak egy kicsivel lépnél még közelebb, amikor egyszer csak megérzed, hogy fölkeményedik a fék. Attila nem enged beljebb a lelkében. Talán ezért is tud néha nagyon szigorú lenni.

– Ha valami nincs ínyére, nem fukarkodik a feddő szóval – teszi hozzá az intézet egy másik munkatársa –, de soha nem személyeskedik. És tud kellően nagyvonalú is lenni.

Hogy mi nincs Miseta professzor ínyére, azt a beszélgetés alatt magam is megfigyelhetném. Ebéd közben diskurálunk ugyanis, az egyik intézetközeli kis étteremben. A bulvársajtó biztosan megírná, hogy az uborkasalátát tejföl nélkül szereti... Magam azon az összeszedettségen csodálkozom leginkább, ahogyan a professzor beszél. Az étkezés sokadrangú melléktevékenységgé válik, a kés olykor a szó szoros és átvitt értelmében is megáll a levegőben.

Alighogy túl vagyunk a kölcsönös üdvözlésen, már a szakmáról folyik a szó. Tudom, hogy a jelenlegi az első magyarországi munkahelye, és persze kezdetben azt firtatom, miként került oda.

Miseta Attila: – Bár még nem így hívták, de már elsőben a Laboratóriumi Medicina Intézetbe kerültem, mint afféle hallgató, aki bekapcsolódott a tudományos diákköri munkába.

Sz. Koncz István: – *Azért ez elég ritka, azt hiszem. Mi vihett egy elsőévest a TDK felé?*

– Kellermayer professzortól hallottam egy előadást, amely a sejt vázelemeiről szólt. Olyan lelkesedéssel töltött el, hogy még azon a héten megkerestem, és megkérdeztem: lehetne-e nála valamiféle munkát találnom? Nem kergetett el, én meg ott ragadtam. Azóta sem mentem másfelé. A név változott ugyan, de a helyem máig megvan.

– *Azért nyilván voltak kisebb-nagyobb megszakítások...*

– Persze, először is a katonaság, 1986-ban. Hosszabb időt szolgáltam a Honvéd Kórházban, majd alakulathoz kerültem. Az alakulatom, a nagykanizsai harckocsizók csapata volt abban az időben az, amelyik rendszeresen felúszott a Dunán, és vaktöltényekkel durrogatott az Országház előtt, ha úgy kívánta az ünnepi alkalom. Úgynevezett FUG-okkal történt mindez, páncélozott, elég ramaty állapotban lévő harcjárművekkel. Az ilyen alkalmak előtt egy hónappal már stoppolgattuk valamennyit, javígtatták a szerelők a Csepel motorokat satöbbi. Mindez a végzés után történt, tehát már orvusként töltöttem azt a tizenkét hónapot. Nem volt rossz időszak. Azután, amikor megszületett az első lányom, épp az említett Kellermayer Miklós révén sikerült Amerikába kerülnöm. Jackson, Mississippi fővárosa, Biokémiai Intézet. Ott dolgoztam, kicsivel több mint két évig. Sok jó barátot szereztem, jól sikerült a beilleszkedés, de sosem volt bennünk olyan ambíció, hogy tartósan kint maradjunk.

– *Kiket takar a többes szám első személy?*

– A családot, hiszen a feleségem velem tartott, és a kislányunkat is vittük magunkkal. Nagyon életrevaló gyerek volt egyébként. Olykor oda kellett adnunk egy bébiszitternek, aki azért szakította meg utóbb a kapcsolatot, mert állítása szerint a kislányunk terrorizálta az ő két, idősebb gyermekét.

Az Egyesült Államok déli része, különösen Mississippi erősen presbiteriánus, reformkeresztény, puritán közösséget alkot, de azt kell mondanom, hogy igen-igen segítőkészek az emberek. Velünk összevetve nagyon szembeötlő egy óriási különbség. Mi szemlátomást intenzíven érdeklődünk egymás dolgai iránt, ellenben nem vagyunk túl készségesek a bajban. Ők távolságtartók, de bármilyen helyzetben készen állnak, hogy ott álljanak az ember mellett. Ezt például eltanulhatnánk tőlük.

– *Mivel foglalkozott a bő két esztendő alatt? Mi volt a kutatási területe?*

– Biokémiai terület volt. A vizet kivéve az élő sejt legtömegesebb elemei, ugye, a fehérjék. A fehérjeszintézis mikéntjével, molekuláris biológiájával foglalkoztam.

– *És hogy lett a két évből hat?*

– A kettőre vonatkozóan az 1988 és '90 közötti időszakról beszélünk. Nagyon érdekes periódus volt az Magyarországon is. Természetes, hogy intenzíven követtük az európai eseményeket. Amikor például Ceaușescu megbukott, a CNN-t néztük egyfolytában, és örültünk a fejleményeknek. Akkor még... Húsz év elmúltával már kevésbé boldog az ember. De az időnk lejárt, és terveztük is a hazatérést. Feleségem áldott állapotban volt a fiammal, akit már itthon szült meg. Az egyetemen elég nyugtalan helyzetbe csöppentem, és az úgynevezett reformbizottság legfiatalabb tagja lettem. Prominensei Kelényi Gábor és Kellermayer professzorok voltak. Érdekes átalakulási periódus volt. Mivel negyven évig nem sok minden történt politikai vonatkozásban Magyarországon, az emberek azt hitték, hogy ők majd nem úgy működnek, mint eleik. Később azonban ugyanazok a gyarlóságok, gyengeségek, erények kerültek elő, más köntösbe bújtatva. És... Fogom magam vissza, hogy ne mondjak jelzőket... Meglepő emberek tűntek föl.

– *Emlékszem. Zsúfolt volt a damaszkuszi út.*

– Bizony, sokan közlekedtek rajta. Mindenesetre eltelt két-három év, és egyszer csak azon kaptam magam, hogy nem érzem jól magam ebben az új konstellációban. Sem. Erre az időszakra sikerült elérnem, hogy nagyon sokakkal összeütközésbe kerültem, mindkét oldalon. Úgy döntöttem tehát, hogy attól fogva csak a szakmával foglalkozom. Igen ám, de Magyarországon a szakma is annyira átpolitizált, hogy lépten-nyomon problémák adódtak. Amúgy is terveztem egy második amerikai utat, és úgy gondoltam, hogy itt az ideje nyélbe ütni azt. Ugyancsak dél volt a célpont, Birmingham, Alabama. A mikrobiológiai intézetben dolgoztam David Bedwell mellett. Nagyon harmonikus, nagyon produktív időszak volt. Több mint három évet húztunk le ott. Akkor már három gyermekkel. Nem volt könnyű, természetesen.

– *Különösen a bébiszitternek nem.*

– Akkor már nem volt bébiszitter, becsaptuk a gyerekeket az óvodába meg az iskolába. Dolgozni mindig szerettem, így amikor letelt az időnk, itt is marasztaltak, de a szándékaink nem változtak. A kapcsolatunk viszont azóta is jó, bár nyilván csak informális.

– *Birminghamban melyik tudományos terület volt a célkeresztben?*

– Egy olyan egysejtű élőlény, amelyik az emberré válásban hihetetlenül fontos. Nem is tudom, lenne-e emberiség nélküle? Az élesztő nélkül, tudniillik. Tehát az élesztő molekuláris biológiájával foglalkoztam, aminek számos aspektusa van. Az alapkutatás, a diabétesz vizsgálata során arra a kérdésre kerestük a választ, hogy az élesztő belső környezetét hogyan befolyásolja a metabolizmusa. Tehát az, hogy mit eszik. Számos, szép eredményt értünk el, amelyek komoly érdeklődésre tartottak számot.

– *Mit ehett?*

– Legjobban a cukrot szereti. Tehát amikor pálinkát főzünk vagy sört, akkor a természetes cukrokat, amelyek amúgy is benne vannak a közegben, fogyasztja előszeretettel. Vagy a hozzáadottakat. Leginkább a glukózt. De képes majdnem minden más cukrot is elbontani.

– *Mondja, hogy az emberré válásban különös szerepe volt. Miért?*

– Hogy egy tréfával válaszoljak: sör nélkül nem létezne férfi, kenyér, sütemény nélkül pedig nő.

– *Az ám, ha már a sört szóba hozta, professzor úr! Igaz az, hogy gyakorlatilag valamennyi sörélesztő génmanipulált?*

– A sörélesztők a gyártók féltve őrzött titkai közé tartoznak. Ezek általában úgynevezett poliploid fajták. Az ember által végzett genetikai manipuláció nagyjából spontán módon is végbemegy a természetben. Nem nagyon tudunk olyasmit kitalálni, amit a természet már ne csinált volna meg. Persze, lehet jogos a félelmünk, de lássuk be: ultra-zöld és kevés tájékozottságot mutató vélemények is megjelennek e tárgyban. Kétségtelen, hogy

a lehetőségek kitarultak, és rengeteget fejlődött a technika az elmúlt huszonöt-harminc évben. De tudjuk például, hogy azok a genetikai tulajdonságok, amelyek nem előnyösek az élőlény szempontjából, egyszerűen kiszelektálódnak. Tehát például, ha az élesztőbe beviszek egy ilyen tulajdonságot – rengeteget manipuláltunk élesztőket –, nem marad meg, csak kitüntetett körülmények között. Hozzáteszem: az ember is egy sokmillió éve tartó genetikai kísérlet eredménye. Ha meggondoljuk, az ön genomja 99,9 százalékban azonos az enyémmel. De az az egytized százalék még mindig negyven-ötvenezer eltérést jelent. Az a probléma, hogy a legtöbb különbségről nem tudjuk, van-e jelentősége.

A genetikai adatokat amúgy egy kis fetisizmus is körülveszi. Azt mondják, hajtogatják az emberek, hogy az adott genetikai konstelláció mellett bizonyos korban biztos kialakul valami előre kódolt betegség. Hozzáteszem: akad ilyenre is példa. Az esetek többségében mégis az, hogy milyen életmódot folytat, hogyan táplálkozik az ember, igen erősen befolyásolja, hogy történik-e valami vagy sem. Tehát semmi sem készíthet bennünket arra, hogy ölbe tett kézzel várjuk, mi jön el az életünkben. Igenis felelősek vagyunk magunkért! Sok mindent tudunk tenni, ha akarunk.

– Visszacsatolnék egy korábbi kijelentéséhez, professzor úr, amelyben arra utalt, hogy örömmel figyelték a sok év előtti romániai eseményeket, majd ez az öröm kissé megkeseredett. Tudom, hogy nem ezeket a szavakat használta, mégis ezt éreztem ki a mondataiból. Két kérdés következik mindebből. Mi az oka a csalódottságnak, illetve van-e valami személyes kötődése ez erdélyi magyarokhoz, tudva, hogy nemrégiben Báthory-díjjal tüntették ki?

– Azt hiszem, mindannyian tudjuk, hogy ha nem is olyan durva és otromba módon, mint Ceaușescu idején, de a román kulturális térfoglalás az átalakulás után folytatódott. Az erdélyi magyarság körében jelentős létszámcsökkenést is regisztrálnunk kellett. Úgy tapasztaltam, hogy nem túlságosan magas azoknak a magyaroknak és románoknak a száma, akik hisznek a hosszú távú, békés egymás mellett élésben a szülőföldön. Jó példa erre az erdélyi magyar orvosképzés helyzete. Hiszen hiába szerzett érvényt a rendelkezésnek egy felvilágosult román miniszterelnök, Ungureanu, hogy csak magyar nyelvű fakultás alakuljon, a szenátus megakadályozta azt. A mai napig, az RMDSZ kormányra kerülésével sem történt lényegi előbbre lépés.

Ami a kérdés második felét illeti: 1985-ben jártam először Romániában. Bukaresti kongresszusra utaztunk néhány kollégával. Jóval később, már mint dékán-helyettes köteleztem el magam a magyar nyelvű képzés mellett. Az érdem, ezt minden álszerűség nélkül mondhatom, nem az enyém, hanem azé a nagyjából hetven docensünké, professzorunké, akik hosszabb-rövidebb kurzusokat tartottak ott. Emellett – részképzésekre – körülbelül háromszáz gyereket fogadtunk. Mint dékán, a magam módján igyekeztem ezt a folyamatot továbbvinni, erősíteni. Sokszor fontos a személyes jelenlét, van olyan hónap, hogy kétszer-háromszor is kiutazom. És az én dékánságom alatt gondolták a döntéshozók úgy, hogy a segítséget egy gyönyörű díjjal honorálják. Ezért ért a megtiszteltetés éppen engem.

– Tehát a gyökerei nem erdélyiek. Mifélek akkor?

– Erdész nagybátyám, aki sajnos nagyon fiatalon meghalt, kutatásokat végzett, és szerezte a Miseták a délvidékről jöttek, a török hódítás elől. Szembeszökő, hogy Buzsákon például mennyien élnek ezzel a vezetéknevvel.

– Szülei?

– Édesapám gyógyszerész, igazi unikum. Tudniillik máig aktív. A szakmájában talán a legidősebb a maga nyolcvanhárom évével. Nem teljesen szabad akaratából, ugyanis édesanyám, aki asszisztensként dolgozott mellette, nem engedte nyugdíjba vonulni.

– Mindig az asszony dönt, mondta az ilyen helyzetekre egy barátom.

– Nálunk különösen. Egyébként Buzsákot nem véletlenül említettem: apám is onnan származott el. Budapesten végezte az egyetemet, majd Tabra vitte a hivatása. Anyai nagy-

szüleim ott laktak, édesanyám pedig az ottani bíróságon dolgozott annak idején. Szüleim rövid kaposvári kitérő után kerültek Göllére, Fekete István szülőfalujába. Az emlékeimben még mindig nagyon szép helyként él.

– *Vigyázzon, mert azzal, amit mond, sejteti, hogy a valóság már nem olyan idilli.*

– Fekete István, miután elkerült a községből, holtában ugyan hazatért, ott temették el, de életében sosem ment vissza. Amikor megkérdezték tőle, hogy miért nem látogat Göllére, azt felelte: biztos nem olyan szép, mint az emlékeiben. Nos, valahogy így érzek én is. Valamikor gazdag település volt ez, távol a fő közlekedési útvonalaktól. Lassan, sőt, mára nem is lassan fogy a lakosság, és bekövetkezik az a populációcsere is, amely oly sok magyar faluban mostanság. Elszegényedett, munkanélküli, olykor dologtalan emberek váltják az ősidők óta itt élő családokat. Már nem azt találok otthon, amit magam mögött hagytam annak idején, de a két gyerekkori barátom, Bodó Bálint és Kovács Ernő megvan még.

– *Milyen gyerekkora volt?*

– Nagyon szép. A táj, a környezet megegyezett azzal, amit Fekete István leírt. Nagy kertünk volt, szerettem benne dolgozni. A nyarakat többnyire a nagyszüleimnél töltöttem, és mezőgazdasági munkát végeztem nagy kedvemre. Amúgy meg rengeteget olvastam. A helyi általános iskola elvégzése után – hadd említsem meg Mezei Béla igazgató urat és az akkori tantestületet, rengeteg, utóbb egyetemet végzett ember került ki a kezeik alól – következtek a kaposvári gimnáziumi évek. Nehezebb időszakként éltem meg, hisz minden reggel fél hatkor kellett kelnem, hogy le ne késsem a menetrend szerinti buszt. Viszont sokat jelentett, hogy Kontra József, Miklós Endre és Kiss Zoltán voltak többek között a tanáraim.

– *Melyikük volt a biológia szakos?*

– Egyikük sem. Szekeres Erzsébettel semmilyen értelemben sem volt bensőséges a kapcsolatam. *(A professzor nagyon nevet.)*

– *Akkor mégis hogy jött az orvosegyetem?*

– Fizikából jó voltam, kémiából, történelemből nagyon jó, és azért a biológiával sem adódtak problémáim. Édesanyám, akiről ugye elmondtam, hogy a családban többnyire ő határoz, azt kérdezte, ha nem tudom eldönteni, hogy mit kezdjek magammal, miért nem leszek orvos? Így kerülttem Pécsre.

– *Ugorjunk egy nagyot az időben, professzor úr! Ön 2004-ben, nagyon fiatalon védte meg nagydoktori disszertációját. Miről szólt?*

– Még az élesztővel kapcsolatos kutatásokról. Azt tanulmányoztam többedmagammal, és közöltem abban a dolgozatban, hogy hogyan változtatja meg az élesztő belső viszonyait, szerveződését az, ha különböző géneket manipulálunk. Később állatkísérleteket is végeztünk, áttértünk emlős, még később emberi sejtekre... Kevesen hinnék el, de az élesztő-genom, ami 1996-ban már ismert volt, körülbelül negyven-ötven százalékban azonos az emberével. Az alapl működések tekintetében tehát az élesztő nagyon jól használható modellsejt. Számos előnye van. Jelentősen egyszerűbb, gyorsabban nő.

– *Ha már a sejteket említi, professzor úr... Olvasom egy interjújában, hogy egy vérvétellel megállapítható ma már a szívizom elhalásának ténye, és azonnal megkezdhető a terápia. A laikus ezt nem érti. Hogy van ez?*

– Arra is van precedens, hogy enyhébbek a tünetek, de a szívinfarktus általában mégiscsak borzasztó érzés. A gondot az okozza, hogy a szív saját vérellátása nem elegendő. Az egyik koronária ér vagy mellékág záródik el. Elhalnak a sejtek, és bizonyos komponensek elhagyják ezeket a sejteket. A vérből órákon belül ki tudjuk mutatni a komponenseket. Meg tudjuk mondani, hogy szorító mellkasi fájdalom lépett-e föl, hisz ez is előfordulhat, vagy tényleg infarktus a diagnózis, és elhalt az izom.

– *Mintha a laboros az emberi test minden porcikájával kapcsolatba kerülne.*

– A labordiagnosztika a kórismék hetven-nyolcvan százalékában meghatározó. Egy-

kori korlátai abból adódtak, hogy nagy mennyiségű vérből kevés dolgot tudtunk kimutatni. Mára a helyzet megfordult. Pár milliliterből több száz paramétert mérhetünk, amelyek szerveink megbetegedésének fölismerése felé terelhetik a gondolkodást. Néha megfellebbezhetetlen diagnosztikus értékkel, például a cukorbetegségnél.

– *Jut eszembe! Úgy a nyolcvanas évek közepén a Cell-adammal utóbb megbukott Kovács Ádám azt állította, hogy a vérből diagnosztizálni tudja a rosszindulatú daganatos megbetegedéseket. Lett abból valami?*

– Kovács Ádám észrevett egy érdekes jelenséget, amely a vér kiszáradásával volt kapcsolatos. Sajnos a hozzá fűzött ideológia nem állta ki a tudomány próbáját. De ha már szóba hozta... Szeretném fölhívni a nagyközönség figyelmét, hogy Magyarországon rengeteg rák-csodadoktor van, és rengeteg rák-diagnosztika. Ha ebből indulok ki, nem is értem, hogy miért van rákos megbetegedés nálunk! Egyébként az említettek között ismerünk nagyon jóindulatú megszállottakat, fantasztákat, és akadnak szép számmal olyanok is, akik inkább a pénztárcák iránt érdeklődnek élénken.

– *Térjünk is vissza önhöz! Egyik kutatási területéül a hangulatstabilizáló gyógyszerek farmakogenetikai-sejtélettani hatásait jelöli meg az életrajzában. Mit kell ezen értenünk?*

– Elevenemre tapint, mert a kérdéskör a mai napig foglalkoztat. Talán el sem hinné, de ez is élesztős kutatásokból ered. Észrevettük, hogy egy foszfozlukomutáz nevezetű enzim genetikai deléciója a sejt kalcium-szintjében és a kalciumionok által közvetített jelátvitelben is nagyon jelentős eltolódásokat eredményez. Egy volt TDK-som hívta föl a figyelmemet, hogy ezt az enzimet a lítium is gátolja. Foglalkozni kezdtünk tehát azzal a kérdéssel, hogy lítium hatására vajon a genetikai manipulációnak megfelelő reakciókat látunk-e? Bebizonyosodott, hogy igen! Tehát emlősök, illetve utóbb itt is az ember szövetszövetmintájával kezdtünk foglalkozni, ugyanezt a kérdést feszegetve. Az eredmény hasonló volt. Ahogy korábban említettem, az alapvető életmechanizmusok sokszor átfedésben vannak a különböző élőlényeknél. Depressziós élesztőről persze még nem hallottunk, de nagyon tudnám javasolni, mert ha az ellenség sörgyárába bejuttatunk egyet, akkor nem lesz sör, és ha nincs sör, nincs háború...

– *Ezek szerint a hangulatjavító szerekben lítium van?*

– A lítium maga az egyik legrégebben alkalmazott hangulatjavító szer. Évtizedekkel ezelőtt sokkal több forrásvizet ittak az emberek, és számon tartottak nyugtató hatású forrásokat is. A nyugtató hatás pedig a magas lítium-koncentrációnak volt köszönhető, ezt tudjuk ma már. Egyébként egy téves feltételezés eredményeként létrejött kísérlet szülte ezt a felfedezést. Az ausztrál katonaorvos, John Cade úgy gondolta, hogy a hangulatunk a vér húgysavszintjétől függ. Kísérlete során tengeri malacokban igyekezett emelni a húgysavszintet. Nem egyszerű amúgy, hisz nem oldékony, kicsapódik a vérben, köszvényt okoz. Viszont Cade hallott róla, hogy a húgysav lítium-sója jobban oldódik. Ezt használta tehát, regisztrálta az eredményeket, és hamarosan arra is rájött, hogy a változás – eredeti feltételezésével ellentétben – nem a húgysavnak, hanem a lítiumnak köszönhető. Természetesen azóta más hangulatstabilizáló szerek is vannak, de ez a fém máig része a depresszió ellen folytatott harc fegyverarszájának.

– *Ha már ezt a kérdést tisztáztuk, beszéljünk kicsit az ön másik nagy kutatási témájáról, a kalcium ionokhoz kötött jelátvitelről is.*

– Ahogyan az emberi szervezetben is vannak – hormonoknak hívott – molekulák, amelyek az egyes szervek működését szabályozzák, úgy a sejten belül is röpködnek, működnek úgynevezett szignál molekulák. Ezek befolyásolják a sejt-szervecskében végbemenő folyamatokat. Az egyik ilyen, a legfontosabbak egyike a kalcium. Csak kis hányada ionizált. Ám ezek jelátadásai bizonyos folyamatokat beindítanak, másokat leállítanak, és így szabályozzák a működést. Majdnem minden hatás, amely a sejtet éri, úgy jelenik meg, mint nálunk a vérnyomás. Önnél is, ha rossz hírt hall, ha meglát egy csinos hölgyet, ha csí-

pőset eszik, ha sportol, megemelkedik a vérnyomás. Ha a sejt szaporodni akar, ha táplálékhoz jut vagy nem jut, vagy valamilyen ártalom éri, akkor kalcium-szintbeli változások következnek be, amelyek arra hivatottak, hogy a sejt alkalmazkodni tudjon az új környezeti körülményekhez. A kalcium tehát nemcsak építőelem megesszenciális komponens és így tovább, hanem jelátvivő ion is.

– *Karrierjének alakulásával folytatom, professzor úr! A beszélgetés korábbi szakaszában említette, hogy reformbizottsági tagsága után úgy gondolta, a szakmájába menekül. Mi miatt vállalt mégis dékáni megbízatást?*

– Azt is mondtam, hogy Magyarországon a szakma átpolitizált. Lépten-nyomon azzal találkoztam, hogy azért nem tudok szakmai területen érvényesülni, mert keresztbe tesznek nekem. Ezért elhatároztam, hogy visszatérek, és szakmapolitikával foglalkozom. Az első ilyen lépés volt, hogy tudományos diákköri főnök lettem. Nagyon sikeres periódust zártunk. Utóbb fölmerült a lehetőség, hogy a dékáni vezetés tagja legyek. Így kerültem be gazdálkodási és diákjóléti helyettesként. Jó időszak volt, fölfutóban volt az idegen nyelvű képzés. Amikor beléptem, hatszázmillió forint volt a bevételünk, most négy és fél milliárd. Csak az a baj, hogy az állami bevételek párhuzamosan egy milliárddal csökkentek, és a klinikum krónikus alulfinanszírozottsággal küzd. Az a közgazdasági filozófia, amelyik arra épít, hogy akinek van, attól elvesz, akinek pedig nincs, annak ad, csak egyszer működőképes. Csak egyszer. Utána már senkinek sem lesz. E tekintetben az állami gazdálkodást illetően a szocializmus óta semmilyen változást nem tapasztaltam. Tehát az államháztartás meglehetősen érzéketlen arra, hogy melyek a kitorési területek, és melyek azok a pontok, amiket fenn kell tartani, de nem valószínű, hogy fejlődőképesek, és melyek azok, amelyekre keresztet kell vetni, mert eljárt fölöttük az idő. A politika sajnos nem erről szól, hanem a szavazatokról. A magam működéséről talán elmondható, hogy igyekeztem hadra fogni mindenkit a legjobb képességeinek megfelelő helyen, és ez nagyon sok esetben működött.

– *Folytatja?*

– Elhatározás született, hogy megpályázom a dékáni pozíciót ismét. Ám hogy a folytatásra a közösség lehetőséget ad-e, az majd az ő szavazatuktól függ.

– *Végezetül muszáj megkérdezni: elővette-e a nyári idő beálltával a motorját?*

– Kicsit hosszabban felelek. Régi szenvedély ez, egy Riga mopeddel kezdődött, amely nem sokáig gurult, mert állandóan elromlott. A folytatást egy már sokkal jobb Simson S 50-es jelentette, meg is volt, amíg el nem lopták. Utána a háromgyermekes labororvosok életét éltem, úgyhogy szóba sem jöhetett motor, de az ezredforduló után vettem egy 650-es Suzukit, most pedig egy huszonhárom éves BMW boxerem van. Tehát hogy a kérdésre végre válaszoljak, igen, motorozom továbbra is. Hogy jártomban-keltemben mit tapasztalok? Hát, olyasmiket, hogy túlságosan sokat foglalkozunk egymás gyengeségeivel, és hiányzik belőlünk a segítőkészség. Úgy látom, akkor tud az ország előbbre lépni, ha szakmai és nemzeti kérdésekben is lesz közös nevező. Anélkül nagyon nehéz lesz. De optimista vagyok!

„MANDULAFÁD VIRULÓ: ŐRZI ÖRÖK TAVASZOD”

A via delle Volte egymásra szorult házaiból kevés kilátás nyílt a ferrarai égboltra. Ezen az enyhe téli napon egy felső nyitott ablakban álló alak is inkább lefelé tekintett. Az utca megélenkülő esti életét látszott figyelni. Háta mögül jókedvű fiatal társaság zajongása hal-latszott. A ciprusi görög diákok a bérelt szálláson, a Podocatarók otthonában gyülekeztek. Gazdag és előkelő családok fiai voltak, akiket a messze Itáliába küldtek tanulni. Csak egy idegen volt köztük, ő is messziről jött, csak éppen ellenkező irányból, a hegyeken túlról, az északi Pannóniából. Janusnak hívták a diákok. A görögök maguk közé fogadták, mert olyasmit tudott, amit ők már nem. Csodálták is azért, mert olvasta és értette is az őseik nyelvét. Tudta azt a nyelvet, amit ők, a késő unokák most újra vagy inkább visszatanultak.

Janust ugyan meghívták maguk közé, de ő mégis idegen volt köztük. Félrehúzódnva állt most is az ablakban, ahol egyébként is szívesen tartózkodott. Kicsit magát is bátorítva mormolgatta a kedvelt, Petrarcanál talált sort:

„standomi un giorno solo alla fenestra”.

Ezt valahogy így formálta a maga helyzetére:

„si quando in summa scribo meditorve fenestra”
„fönt, ha az ablakban mélézok vagy pedig írok”

Az emlékezetébe idézett petrarcai sorból különösen a solo/egyedül ragadta meg, és a helyzet, hogy ennek helye az ablak. Ez a valahogyan sem kint, sem bent talált rá a leginkább arra, amit érzett. Vendéglátói maguk között most is a görög nyelvnek olyan változatát beszéltek, amelyet Janus nem értett. Ha énekeltek, azt pedig sűrűn tették, abból is csak egy-egy szó csengett ismerősen, ha emlékeztetett a kedvelt ókori szerzőknél olvasottakra. Most is, ahogy zümmögték a sokszor hallott dalt, már várta az ismerős szavakat: „anthizmeni amigdalia” majd a végén: „barihimonia”. A vers valami virágzó mandulafáról szólt, majd visszafojtottan, megcsendesedve a zord télről.

Az ének is, a zaj is hirtelen megszakadt. Öreg mesterük, Guarino lépett a szobába. Érkezését rendszerint valami már-már a ceremóniához tartozó szabódás késleltette. Végül is a verselő Janust kérték arra, hogy a meghívást ünnepélyes formába öntse.

A vendéget most éppen Janus is nagyon várta. Sok év után hazaszólították, hogy tanulmányairól számot adjon. De nem mehetett, mert adósa volt a mesternek:

„Nec remanere queo, sed nec discedere possum,
talía iussa vocant, talía vincla tenent.”
„Nincs maradásom e helyt, távozni se bírok e helyről,
hív a parancs, de maraszt éppoly erős kötelék.”

A cím Pákolitz István *Janus mandulafájára* című versének zárósora.

A küldemény végre megjött. A görögök is valamiféle búcsúünnepségnek szánták az estét. Azért Janusnak mégiscsak a kedvét szegték. Örömmel szórta az asztalra a most érkezett, anyja sütötte mézes-mandulás süteményt. Váratlanul jött, hogy valaki elszólta magát: nézd már, medvetalpacskák! Nem volt ebben semmi rossz szándék. Csak hát ilyet még nem láttak. Itt, északtól le egészen Lampedusáig meg tovább Görögországban is nagyon kedvelt volt a mandulás sütemény. Minden családnak, minden kolostornak megvolt a maga receptje. De egyben valamennyien egyeztek: a díszítő rózsaszín vagy zöld máz nem hiányozhatott a csemegéről. Akinek eljárt a szája, az Petrus lehetett, éppen ő, aki Ciprusról visszatérve mindig megfeledezett a kötelező ajándékról. Most a feddő tekintetek ugyan tüstént elhallgattatták, de ami elhangzott, azt visszaszívni már nem lehetett. A túske sértette is Janust. Legalább ezek ne hánynák a szemére azt, amit úgylis folyton hallott, hogy a távoli, medvék lakta birodalomból jött le hozzájuk.

Az itt is-ott is, az itt sem-ott sem érzése amúgy is egyre erősebben kerítette hatalmába. Hamarosan indulnak haza. Az otthonról jött követség, Rómából visszatérve, érte jön, hogy hazatérjenek. Jövet Miklós deákot (ő hozta a mandulás süteményt) itt hagyták. Ez a Bodó Miklós, az ifjabb, ezen a néven a családban, majdnem egykorú volt Janusszal. Janus szerette őt, ha megérkezett, az otthont hozta magával. Nagy családja volt, szerte az országban, tőlük sok mindenről hallott, sok mindenről hírt hozott. Hacsak engedték, csatlakozott az itáliai követségekhez. Ismerte az utat, mindenről tudott valamit mesélni, ami látni és megjegyezni való volt. Meg aztán vele is megesett már egy és más, emlékezetes dolog. Janus tudta, hogy nem fog unatkozni az úton, örömmel bízta magát tapasztalt társra.

Közben ismét fölcsendült az ismerős dallam, az ismerős ének a virágzó mandulafáról meg a zord télről. Mintha neki szólt volna búcsúzóul. Miklós azt mondta, hogy amikor eljöttek otthonról, ott már jeges páncél borította a folyókat. Ott már a zord tél az úr. Janus úgy tudta, és remélte is, hogy márciusban térhet majd vissza Ferrarába. Itt akkor már a tavaszi szél árasztja a vizeket, és a virágba borult mandulafák fogadják a messziről érkezőt.

HUMOROS EXEMPLUMOK ERKÖLCSI TANULSÁGGAL: PIER PAOLO VERGERIO KISPRÓZAI JELLEGŰ MŰVEI

Eximio et clarissimo viro, domino Nicolao Boda, homini iocoso et faceto

Pier Paolo Vergerio, a kiváló humanista életének magyarországi időszakából (1417–1444) – korábbi itáliai munkásságához viszonyítva – igen kevés alkotás maradt fenn. A hozzá hasonló műveltségű személyek társaságát sokszor nélkülözve, úgy látszik, a humanista a közép-európai igényeknek igyekezett megfelelni: görög műveket fordított latinra, és kultúrmissziós szerepet töltött be. Tudni vélték, hogy megírta Luxemburgi Zsigmond császár és magyar király életrajzát, de ezt nem ismerjük. Két görögből készült fordítását, Arrianosz Nagy Sándor életrajzát és Héródianosz történeti művének latin változatát humanista kortársai nemigen ismerték vagy elfelejtették, és feltehetően ez volt az oka, hogy néhány évtized múlva Itáliában újrarendelték őket. Az előzőt 1454-ben Enea Silvio Piccolomini szerezte meg és küldte el Nápolyba, ahol I. (Aragóniai) Alfonso kívánságára Bartolomeo Fazio újrarendeltette. II. Pius pápa/Enea Silvio Piccolomini véleménye arról árulkodik, hogy Vergerio fordítása kevésbé felelt meg a humanisták ízlésének, de – úgy tűnik – a Fazioé sokkal rosszabb volt, legalábbis Georg Voigt lesújtóan nyilatkozott róla. A másik Vergerio-fordításnak, Héródianosz történeti művének egykori fogadtatásáról és értékeléséről nincs adatunk. Ezt nem sokkal 1486 előtt, Antonio Bonfini fordította le újra, és Mátyás királynak ajánlotta.

Úgy látszik, Vergerio itáliai barátainak nem írt levelet Magyarországról, legalábbis ilyen nem maradt fenn. Gazdag levélkorpuszában, mely 1417 előtti levelekből áll, az Arrianosz-fordítása elé Zsigmondnak írt ajánlólevélén kívül egyetlen Magyarországon írt episztolát sem találunk tőle. Leveleinek kiadója, Leonardo Smith felvette ugyan gyűjteményébe két szöveget, melyek Magyarországon, illetve Zsigmond környezetében keletkezettnek tűnnek, de ezek műfaja nem felel meg a levél kritériumainak, mivel az ars epistolandira jellemző elemek egyáltalán nincsenek bennük. Az egyiknek címzettje és dátuma sincsen, a másikat Vergerio Ioannes de Dominis zenggi püspöknek címezte, tehát 1440 decembere előtt keletkezhetett, akkor ugyanis de Dominis váradi püspök lett. Ez a dedikáció lehetett az oka, hogy Vergerio egykori barátja, Nicolò dei Leonardi epistolának nevezte az írást, s Smith is ennek alapján sorolhatta be a másik említett, hasonló jellegű irodalmi alkotással együtt a levelek közé. Ezek az irodalmi művek Vergerio egykori „facetiái” (Csehy Zoltán szóinvenciójával: elméncségek) közül valók, amelyeket eddig elveszítettnek hittek. Hogy léteztek ilyenek, azt Vergerio egyik kései leszármazottjának 1509-ben kelt leveléből tudjuk. Ugyanez a levél őrizte meg azt a hagyományt, hogy Vergerio Boccaccio egyes novelláit is lefordította. Ezek szintén elvesztek vagy lappanganak.

A Ioannes de Dominisnak dedikált írás két humoros történetet beszél el. Az elsőnek a tartalma Poggio Bracciolini CCIII. számú facetiájáéval azonos, mely később némi módosítással Masuccio Salernitano gyűjteményében és további szerzőknél is megjelent. Egy szélahámsról szól, akit Vergeriónál Tuscanellinek hívnak, Poggio facetiájában anonymként szerepel. Vergerio nem jelöli meg a történet helyét, Poggio viszont azt írja, hogy Rómában

történt az eset. Tuscanelli kis cédulákra olyan orvosságok nevét írta föl, melyek orvosi gyógyszerkönyvekben szerepeltek, majd berakta őket egy kicsi zsákba, s orvosnak öltözve, gyógyító doktornak adta ki magát. Miután átvette a honoráriumát a páciensétől, bedugta annak a kezét a zacskóba, cédulát húzatott vele, e szavak kíséretében: Kérd Istent, hogy jó jöjjön ki neked! Amit a beteg kihúzott a zsákból, azt ajánlotta neki orvosságként. Sokszor volt káros és a betegséggel ellentétes hatású a gyógyszer, és csak ritkán esett meg, hogy gyógyító hatással rendelkezett. A másik sztori egy földművesről szól, aki értesülván arról, hogy ura nagyon szereti a fügét, meg akart előzni minden más parasztot, aki fügével akart kedveskedni neki, és mindenféle machinációval elérte, hogy az ő fügei hamarabb érjenek meg, mint a többiekéi. De mivel kevésnek találta az adományt, hogy soknak látszódjék, félig éretteket is közéjük tett. Ezt látva az úr haragra gerjedt, de mérsékelte dühét, viszont meg is akarta leckéztetni a parasztot, ezért az édes, érett fügeket megette, a keményeket pedig a fejéhez vagdosta. A paraszt halkan nyögte: Hála Istennek, hogy nem körtéket hoztam! A két történet – Vergerio szerint – a tudatlanságra (ignorantia) példaként és arra szolgál, hogy máshol is fel lehessen őket használni exemplumként. Az írás terjedelmes vallásos–moralizáló fejtegetéssel zárul, amelyben a szerző a két történet közös tanulságát az Istenbe vetett bizalom és hála példájaként összegezte.

A másik írásnak nincs címettje. Kiadója 1420 utánra keltezte, e dátum után tehát Vergerio haláláig bármikor keletkezhetett. Egy csehről és egy lengyelről szól, és Vergerio velük kapcsolatban a két nép hasonló nyelvéről és eltérő nemzeti vonásairól is közli röviden az észrevételeit. Smith éppen ezt használja fel az 1420 utáni keltezéshez, mondván, hogy a humanista a két nép fiait közelebből magyarországi tevékenysége idején ismerhette meg. Az elbeszélés szerint a két atyafi a Prágába vezető utazás során találkozott össze, és együtt folytatták az utat a cseh fővárosba. Megérkezve egy fogadóban szálltak meg, azonban a cseh hajnalban, míg a lengyel aludt, a legnagyobb csendben, búcsú nélkül osont el. A lengyel is felcihelődött, és kereste a kalapját, az egyetlen komoly értékét, de nem találta. Gyanította, hogy útítársa lopta el. A főtéren találta meg a csehet, aki az ő kalapját árulta. Ez az én capturom – mondta neki –, lengyelül nevezve meg a fejedőjét. Ez nem captur, hanem cluca – válaszolta a cseh, saját anyanyelvén nevezve a tárgyat, és a körülötte álló csehek mind megerősítették, hogy bizony, nem captur az, hanem cluca. Istenem, – mondta a kárvallott –, milyen ravaszok ezek a csehek! Hát nem megváltoztatta a kalapom nevét, hogy ne ismerjem meg!

Az előző levélhez hasonlóan ez a mű is morális fejtegetéssel zárul, de ebből hiányzik az Istenre és az istenhívő magatartásra való bővebb hivatkozás. A negatív hangzású szavakat – olvassuk – a latinok is közömbösekre cserélik, így például az uzsorát cserére, pénzváltásra (cambium), megváltoztatva a nevet, de nem a jelenséget, hogy az egyszerű emberek a jogosan elítélt szerződéseket ne tudják könnyen felfogni, s hogy mintegy megengedettnek tüntessék fel tevékenységüket. Hasonlóképp változtatják a művészeteket ócska szolgáltatássá, a philosophiát phylargyriává (pénzéhség), a szónoki mesterséget (oratoria) pénzszerzésre (nummaria), és a görög betűket, mivel változott a tudásanyag, rossz cserével olyanokra változtatják, melyekről azt mondják, hogy cserét jelentenek. (A történet jó példa a mienkétől eltérő középkori, úgynevezett etimologikus gondolkodásra is, melyben a név azonos a viselőjével, a megnevezés pedig azonos magával a megnevezett tárggyal vagy jelenséggel.)

A *Racconto d'un calzolaio e d'un signore* (Elbeszélés egy vargáról és egy úrról) című harmadik Vergerio-történet a fenti két írással rokon, de befejezetlennek látszik. A csattanós-humoros befejező „dictum”, ha volt benne ilyen, hiányzik. A latin nyelvű szöveg olasz címe bizonyára nem Vergeriótól származik, de – kiadója kritikai jegyzete szerint – még a XV. századból való. Keletkezésére nézve nincs semmilyen támpont, éppúgy íródhatott Itáliában, mint Magyarországon. Vergerio fent említett episztola-gyűjteményének kiadásában szere-

pel, de már nem is a levelek között, mint az előző két írás, hanem a Függelékben. A maga rövidségében és befejezetlenségében látszó állapotában emlékeztet az elbeszélés műfajra, úgy látszik, nem véletlenül nevezték „racconto”-nak. A másik két írással együtt közel áll a később létrejött novella műfajhoz, amelynek reprezentánsai nemzeti nyelven keletkeztek.

A De Dominisnak ajánlott első történet – mint említettük – Poggio híres, később keletkezett *Facetiae* című könyvében (1452) is olvasható. Poggio műve magyarul Csehy Zoltán fordításában, *Elméncségek* címmel jelent meg (Pozsony, Kalligram, 2009). A két olasz humanista, Boccaccio honfitársa és tisztelője egykor a pápai udvarban együtt dolgozott titkárként, és igen szellemes emberek lévén, ott gyakran szórakoztathatták egymást és társaikat hasonló történetekkel. Az Alpokon túl, ahol nemigen találtak hozzájuk hasonló humanista műveltségű embert, viszont az írásbeliség nyelve a latin volt, a kultúra közös nyelvén szórakoztatva nevelték, mulattatták uraikat és a környezetüket. Vergerio „facetiai” ismeretében nagyon is elképzelhető, hogy a humanista valóban fordított (latinra) Boccacciót, bár ezeknek csak a híre maradt fenn.

Vergerio második említett (a fűgés) elbeszélése már az 1281–1300 között keletkezett *Novellinóban* is szerepel, s feljegyezték, hogy a Talmudból származik. A zsidó tradíció a keresztények körében is keringett, s középkori exemplumot is ismerünk, mely a babiloni Talmudból ered. Vergerio e két művének három humoros exemplumában közös, hogy mulatságos frázissal, mondással (dictum) zárulnak. Mindkét műben találunk proverbiumokat, illetve bölcs mondást. Műfaji megjelölésük nem könnyű. Többen rámutattak, hogy a humanista „dicta et facta”, apophthegma, vici, exemplum, facetia stb. mennyire közel álló műfajok. Sokszor elkülöníteni is nehéz őket egymástól, mert ezek a kifejezések nemegyszer azonos tartalmú fogalmak jelölésére szolgálnak. Alaposan elemezve őket, az anekdotáról szóló összefoglalásában E. Rohmer tárta fel e műfajok hasonlóságait és különbségeit. Közös bennük, hogy a reneszánsz nemzeti irodalmak fontos jelenségeivé, az elbeszélő művek alkotóelemeivé váltak, vagy önálló kisprózai szerepben jelentek meg. A novella műfaj létrejötté máig sem tisztázott teljesen, de ezek a kisműfajok, melyek a vergeriói történetekben is felfedezhetők, e műfaj és az elbeszélő kispróza fontos előzményét jelentik. A vergeriói történetek, melyek az isztiai humanista magyar barátainak, ismerőseinek színvonalas, élvezetes szórakozást nyújtottak, terjedelmükkel és irodalmi igényű megformáltságukkal már a novella műfajához közelítenek.

Irodalom

Pier Paolo Vergerio, *Epistolario*, ed. Leonardo Smith, Roma, tip. Del Senato, 1934, ristampa Torino, Bottega d'Erasmus, 1969, 384–394, 452–453; Poggio Bracciolini, *Elméncségek. Reneszánsz egypercesek*, ford. Csehy Zoltán, Pozsony, Kalligram, 2009; E. Rohmer, *Anekdoté = Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, hrsg. Gert Ueding, Bd. 1, Tübingen, Niemeyer, 1992, coll. 566–579; Konrad Vollert, *Zur Geschichte der lateinischen Facetien-Sammlungen des XV. und XVI. Jahrhunderts*. (Palaestra CXIII), Berlin, 1912; Gilbert Tournoy, *La novella latina nel Rinascimento = Acta Conventus Neo-Latini Lovaniensis. Proceedings of the First International Congress of Neo-Latin Studies*, ed. J. J. Ijsewijn, E. Keßler, Leuven – München, Univ. Press-Fink, 1973 (Humanistische Bibliothek, 1. 20), 681–686; Lionello Sozzi, *Le „Facezie” e la loro fortuna europea = Poggio Bracciolini. 1380–1380. Nel VI centenario della nascita*, ed. Istituto Nazionale di Studi sul Rinascimento (Studi e testi VIII) Firenze, 1982, 239–259; Klára Pajorin, *Per la storia della novella. Due narrationes umoristiche e un frammento di ‘racconto’ di Pier Paolo Vergerio = Syntagma. Essays on Neo-Latin Literature in Honour of Monique Mund Dopchie and Gilbert Tournoy*, ed. Dirk Sacré, Jan Papy, „Supplementa Humanistica Lovaniensia”, XXVI (2009), 33–45.

MÁTYÁS KIRÁLY EGYKORI LOVAS KÉPE RÓMÁBAN, A CAMPO DE' FIORI SARKÁN

Immár 125 esztendeje annak, hogy Hampel József (1849–1913) régész felhívta a magyar tudomány figyelmét Mátyás király egykori római lovas képére,¹ mégpedig a francia Eugène Müntz közleménye alapján.² Rodolfo Lanciani fedezte fel azt a XVII. század eleji vízfestményt a Bibliotheca Vaticana egyik kéziratában (Cod. Barberini. Lat. 4423. fol. 75.), amely egy római ház falán látható freskó nyomán készült.³ Ez a kis kép a páncélos, kivont kardot emelő Mátyás királyt lóháton ábrázolja, feje fölé egy angyal koronát tart, balra fenn egy másik angyal, jobbra fenn egy szárnyas ördög alakjával, alattuk pedig két epigramma olvasható, keretbe foglalva. A kép alatti jegyzet a következő:

„Corvinus Mátyás lefestve egy házon, bal felől a Pellegrino utca kezdetén, az a kép az, amelyről Jovius említést tett.”⁴

A XIX. század közepén Jacob Burckhardt is utalt arra, hogy Paulus Jovius (1483–1552) Mátyás királyról szólván, a római freskóról is említést tett.⁵ Az olasz történetíró ugyanis saját tapasztalata alapján írta a következőket:⁶

„Az ő [Mátyás király] fegyveres lovas képmása, a legpompásabban lefestve, Rómában, a Campo de' Fiorin, szemközt a szobám erkélyével, egy a San Lorenzónál lévő ház szegletén látszik, amelyhez jól illik egy másik, nagyon hasonló, Andrea Mantegna keze által festett képe, amely a mi múzeumunkban megsejmelhető.”⁷

A magyar kutatók örömmel használták fel ezt az adatot. Berzeviczy Albert Beatrix királynéről írott életrajzában közölte a vatikáni vízfestményt, a jegyzetekben pedig a rajta olvasható két epigrammát.⁸ Alaposabban azonban Balogh Jolán művészettörténész járt utána a

¹ Hampel József: Mátyás király lóháton. *Archaeologiai Értesítő*, 1888, 330.

² Müntz, Eugène: *Les sources de l'archéologie chrétienne dans les bibliothèques de Rome, Florence et de Milan*, Roma, 1888, 65–66, Planche I.

³ Lanciani, Rodolfo: Il Codice Barberiniano XXX, 89, contenente frammenti di una descrizione di Roma del secolo XVI. *Archivio della Società romana di storia patria*, 6 (1883), 228.

⁴ Matthia Corvino dipinto in una casa a mano manca all'entrar della strada del Pellegrino, della qual pittura ne fa' menzione il Giovio.

⁵ Burckhardt, Jacob: *Geschichte der Renaissance in Italien*, Stuttgart, 1868, 231.

⁶ Jovius, Paulus: *Elogia virorum bellica virtute illustrium veris imaginibus supposita*, Florentiae, 1551, 159.

⁷ Effigies eius armata equestris, luculentissime depicta Romae in Campo Florae, contra Podium cubiculi mei in Angulo Laurentianae domus spectatur, ad quam aridet altera persimilis Andreae Mantinae manu picta, quae in musaeo nostro conspicitur.

⁸ Berzeviczy Albert: *Beatrix királyné (1457–1508)*, Bp., 1908, 692.

hajdani freskónak, amelyről hosszú élete során többször is értekezett.⁹ Időközben további említések kerültek elő a freskóról. Ezeket az 1940-es években Bánfi Florio gyűjtötte össze, az itáliai magyar emlékekről készült katalógusában.¹⁰ Legújabbban Pócs Dániel foglalkozott a Mátyás-kép egykori helyének kérdésével és vitatott alkotójával.¹¹ Az ő eredményeit használta fel Pattantyús Manga tanulmánya.¹²

Az alábbiakban felsoroljuk a római Mátyás-freskóról szóló, eddig ismert említéseket, majd újabb adatokat is bemutatva, összegezzük a belőlük levonható tanulságokat. Az olasz nyelvű szövegek pontosításában és magyar fordításukban Bánfi Florio munkájának új kiadása, valamint annak egyik szerzője, Kovács Zsuzsa volt a segítségemre, köszönet érte.¹³

Giovangirolamo De' Rossi (1505–1564) Mátyás királyról írott művében, amely egy firenzei kéziratban maradt fenn, a király több ábrázolásáról is említést tett: „[Mátyás] lovas, fegyveres képmása Rómában a Campo de' Fiorin látható, amelyet most nem akarok részletesen leírni, mert könnyűszerrel meg lehet nézni a S. Lorenzo templomban. Egy Andrea Mantegna által készített hasonló [képe] Giovio múzeumában van, s birtokol róla még egy másikat II. Cosimo de' Medici firenzei herceg, amely a Mantegnáról készült.”¹⁴ Nathan Chytraeus (1543–1598) német humanista útikönyvébe is bekerült a Mátyás-freskó leírása: „A Fiori sarkánál, egy bizonyos ház falán, Mátyás magyar király, a fegyveres és lovas, valamint a törökök csapatán tapodó számára, Scaramella ezt a záradékot toldotta.”¹⁵ Giulio Mancini (1558–1630), VIII. Orbán pápa orvosa *Viaggio di Roma per vedere le pitture* című római útikönyvében, amely egy vatikáni kéziratban maradt fenn (Cod. Barberini Lat. 4315), némileg félreértvén a korábbi feljegyzéseket, a következőt írta: „A Pellegrino elején Mantegna Hunyadi Mátyást ábrázoló képmása.”¹⁶ Egy XVII. századi vatikáni kódex (Cod. Chigiano III. 66.) immár az időközben eltűnt Mátyás-freskóról emlékezik meg: „Ennek az utcának az elején, a Campo de' Fioriról jövet, balra, úgy látszik, Mátyás király lakott, nagyjából a S. Lorenzo in Damaso templommal szemben, amelynek abban az időben a

⁹ Balogh Jolán: Mantegna magyar vonatkozású portréi. *Századok*, 1925, 244–247; Balogh Jolán: *Mátyás király arcképei. Mátyás király emlékkönyve születésének ötszázéves fordulójára, I. kötet*, szerk. Lukinich Imre, Bp., 1940, 483, 496–498; Balogh Jolán: *A művészet Mátyás király udvarában, I. kötet. Adattár*, Bp., 1966, 707–708.

¹⁰ Bánfi, Florio: *Ricordi ungheresi in Italia*. Annuario della R. Accademia d'Ungheria, Roma, 1940–1941, 250–251.

¹¹ Pócs Dániel: L'affresco di Mattia Corvino a Campo de' Fiori. Quesiti stilistici e iconografici. *Arte Lombarda*, 139 (2003), fasc. 3, 101–109; Pócs Dániel: Mátyás király elpusztult freskója Rómában. *Mi végre a tudomány? Fiatal Kutatók Fóruma 1.* (2003), MTA Társadalomkutató Központ, Bp., 2004, 85–112.

¹² Pattantyús Manga: A török kérdés a XV. században Róma egyik közterén. Az elpusztult Mátyás-lovaskép megrendelésének lehetséges alternatívái. *Orpheus Noster*, A Károli Gáspár Református Egyetem történeti és filológiai folyóirata, Reneszánsz és kora újkor, 2011, 27–37.

¹³ Bánfi, Florio: *Magyar emlékek Itáliában*. Bővített, átdolgozott kiadás, szerk. Kovács Zsuzsa és Sárközy Péter, Szeged, 2005, 268–269. (*Casa in Campo dei Fiori*)

¹⁴ L'effigie sua è ritratta armata a cavallo a Roma in Campo di Fiore, la quale non voglio entrare altrimenti a descrivere, potendosi con molta agevolezza vedere nella chiesa di San Lorenzo. Una simile fatta da Andrea Mantegna è nel museo del Giove et un' altra anco ne ha Cosimo de' Medici, Duca Ilo di Fiorenza tratta da quella del Mantegna. Nehring, Karl: Vita del re Mattia Corvino. Aus einer florentinischen Handschrift des 16. Jahrhunderts. *Ungarn-Jahrbuch*, 1973, 64.

¹⁵ In acie Florae, in area domus cuiusdam, Matthiae Hungariae regi armato & equestri, Turcorumque turbam calcanti, Scaramella elogium hoc addidit. Chytraeus, Nathan: *Variorum in Europa itinerum deliciae*, Herborn, 1594, 390.

¹⁶ A capo al Pellegrino il ritratto di Mattia Unniade del Mantegna. Di Giulio Mancini e del suo trattato inedito sopra le pitture di Roma. *Il Buonarroti, scritti sopra le arti e le lettere raccolti per cura de Benvenuto Gasparoni*, volume secundo, Roma, 1867, Quadreno I. Gennaio, p. 7.

homlokzata a Florida, avagy del Pellegrino utcára nézett. A külső falon volt ábrázolva a magyar hős, és a festmény VIII. Orbán pápa [1623–1644] idejében még megvolt.¹⁷

2010-ben vált publikussá az a vászonra festett, ám erősen megrongálódott, Mátyást ábrázoló lovas kép, amely Fraknó várában, az Esterházy-gyűjteményben maradt fenn.¹⁸ A festmény még 1645 előtt készülhetett. Az ábrázolás több ponton eltér attól a vízfestménytől, amely a már ismertetett vatikáni kéziratban maradt fenn. Itt angyalok helyett szárnyas puttókat látunk, az ördög alakja is más formájú.

Ezek után pedig következzenek a mindeneddig fel nem használt adatok. Az MTA Könyvtárában őrzik azt az 1565-ben megjelent, Heltai Gáspár által kiadott Bonfini-kötetet, amelynek belső táblájára és az azt követő előzéklapra egykori tulajdonosa, a kolozsvári születésű, brünni orvos, Jordán Tamás (1539–1585) három Mátyás királyra vonatkozó verses adalékot jegyzett fel, valamikor az 1570-es évek elején.¹⁹ Ritoókné Szalay Ágnes fedezte fel ezeket a bejegyzéseket, amelyek közül ő csupán az elsőt, az alvó nimfa kútjáról és az azt kísérő epigrammáról szólót használta fel nevezetes tanulmányához.²⁰

A második bejegyzés nem más, mint Mátyás király sokszor idézett, „Matthias iaceo rex hac sub mole sepultus” kezdetű, ismeretlen szerzőtől való, fiktív epitáfiuma.²¹ A harmadik bejegyzés, az eddigiekben tárgyalt, Mátyás királyt ábrázoló, római freskóról tudósít a következőképpen:

„Rómában, a Campo de’ Fiorin, a San Lorenzo in Damaso templom tájékán van Mátyás király lovas képe, aranyos páncélban, lába alatt törökök eltiport csapatával. A kép teteje fölött jobbról egy angyal, balról egy ördög.

Az ördög így szól

*Vágyik rád a pokol, de a menny is tégedet óhajt,
Virtusod istenek is, drága király, szeretik.
Míg nem vár birodalmam, míg nem hív el az égbolt,
Köztük a föld színét vessed uralmad alá!*

¹⁷ Al principio di questa via, entrandovi de piazza Campo di Fiori a sinistra pare abitasse Mattia Corvino, circa di fronte alla chiesa di S. Lorenzo in Damaso, che a quel tempo aveva la sua facciata nella via Florida o del Pellegrino. All'esterno vi era rappresentato l'eroe ungherese e la pittura esisteva ancora a tempo di Urbano VIII. Gnoli, Umberto: Facciate graffite e dipinte in Roma. *Il Vasari*, 1938, 35–36.

¹⁸ Körner, Stefan – Kopp Margit: Die Bilderwelten des Fürsten Paul I. Esterházy. Gemälde und Bildprogramme. „Ez világ, mint egy kert...” *Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére*, szerk. Bubryák Orsolya, Bp., 2010, 218: Mátyás király lovas képe „nach dem Fresko am Campo de’ Fiori in Rom, 16. Jahrhundert. Öl auf Leinwand Burg Forchtenstein, Esterházy Privatstiftung.”

¹⁹ *Historiae inclity Matthiae Hunyadiis, regis Hungariae*, ex Antonio Bonfinii, Claudiopoli, 1565. MTA Könyvtára, RM II. 4/b. – Címlapján kéziratos jegyzet: „D. Thomae Iordanus fratri charissimo Stephanus Iordanus Claudiopoli mittebat 1569.

²⁰ Ritoókné Szalay Ágnes: „Nympha super ripam Danubii” *Irodalomtörténeti Közlemények*, LXXXVII (1983), 67–74; és Uő: „Nympha super ripam Danubii” *Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből*, Balassi Kiadó, Budapest, 2002. (Humanizmus és Reformáció, 28) 87–102.

²¹ *Analecta Nova ad historiam renaissance in Hungaria litterarum spectantia*. Relictis cum commentariis edidit Eugenius Abel partimque auxit Stephanus Hegedűs, Budapestini, 1903, 419.

Az angyal

Számit az ég tereád, győztes Mátyás, de a folyvást
Védendő vallás megköt a föld kerekén.
Ezt diadalmasan óvd ezután, és mennybe hogyan jut
Földi halandó, azt, ily kegyesen, te tanítsd!”²²

Jordán Tamás feljegyzése az első, amely a két epigrammát nem a vatikáni vízfestményről közli. Meglepő viszont, hogy nála balra van az ördög, jobbra az angyal; az epigrammák sorrendje is ezt a fordított helyzetet követi. Ő maga, itáliai tanulmányait követően, 1564 elején, Rómában is megfordult, s ekkor vélhetőleg saját szemével látta a Campo de' Fiori sarkán a Mátyás-freskót.²³ Jordán feljegyzése hibátlan szöveget ad, szemben az eddigi publikációkban közölt hibás, illetve bizonytalan olvasatokkal.

Az internetes keresőprogram segítségével került elélem egy Jordán Tamáséhoz hasonló, eddig ismeretlen adat. Podhradczy József (1795–1870) a *Tudományos Gyűjtemény* című, reformkori folyóirat 1836. esztendei évfolyamában, a Jelességek című rovatban, forrás megjelölése nélkül, négy történeti érdekességet közölt.²⁴ Az első kettőben, Szamosközy István történeti feljegyzéseiből kiemelve, egy nándorfehérvári sírfeliratot ismertetett, majd egy olvasni tudó, krími tatár kánt mutatott be. A harmadik és negyedik közleményben pedig Mátyás királyról szóló római és olasz feliratokat idézett. Az első kettő és a negyedik adat könnyen azonosítható, mert ezek a budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzött, Hevenes Gábor (1656–1715), Pray György (1723–1801) és Kaprinai István (1714–1785) által összeírt kéziratokból származnak.²⁵ A harmadik idézet lelőhelye azonban ismeretlen, talán ez is az Egyetemi Könyvtár valamelyik kéziratában rejtekezhet. Podhradczy adata a következő:

²² Romae ad campum Florae è regione S. Laurentii in Damaso pictura equestris Matthiae regis aurea panoplia sub pedibus agmina Turcarum prostrata. Supra verticem a dextra Angelus: a laeva Diabolus.

Diabolus loquitur

*Tartara te cupiunt, sed te sibi vendicat aether
Diis adeo virtus Rex bone grata tua est.
Dum neque te sperant mea Regna nequ' astra reposcunt
Imperio terras inter utrumque rege.*

Angelus

*Deberis coelo Matthia invicte sed ipsa
Religio in terris usque tuenda tenet
Hanc victor defende diu: coelumque mereri
Mortaleis possint qua pietate doce.*

Pataki Zita Ágota: „nympha ad amoenum fontem dormiens” (CIL VI/5, 3*e) *Ekphrasis oder Herrscherallegorese? Band I*, Stuttgart, 2005, 51., a 83-as lábjegyzetben a feljegyzés szövegének hibákkal teli közlése!

²³ Magyar László András – Szentmártoni Szabó Géza: Jordán Tamás. *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*, IV., főszerk. Kőszeghy Péter, Balassi Kiadó, Bp., 2005, 489–490.

²⁴ *Tudományos Gyűjtemény*, VI., Pest, 1836, 129–130.

²⁵ *Collectio Hevenesiana*, tomus LXVIII. 116. lap; *Collectio Prayana*, tomus J. 59. 82. lap; *Collectio Kaprinaiana*, tomus XIII. 67. lap

„Egy más régi kéziratban meg ezeket találtam: Mátyásnak, Magyarország királyának aranyozott lovas képmására, Rómában, a tekintetes Farnese bíboros régi palotájában. Az angyal ...” (A két epigrammát saját fordításomban lásd feljebb.)²⁶

Podhradczy közleményében az epigrammák a fennmaradt két ábrázoláson látható sorrendben követik egymást; szövegük, csekély eltéréssel ugyan, de azonos a Jordán Tamás-féle változattal. Ez az adat azért különleges, mert nem a freskóról szól, hanem egy azzal egybevágó festményről, amely Alessandro Farnese (1468–1549) bíboros, a későbbi III. Pál pápa (1534–1549) régi palotájában, azaz a pápai kancellária épületében volt látható. (Az új Farnese-palota, az ifjabbik Antonio da Sangallo építész terve szerint, a XVI. században épült fel.) A kancelláriát a régi San Lorenzo in Damaso templom lebontása után építették át a ma is látható formájára.

A Podhradczy-féle adat talán egy olyan feljegyzésből származhat, amely Bakócz Tamás csaknem két esztendőes római tartózkodása idején készült. Az esztergomi bíboros-érsek 1512. január 26-án érkezett a városba, ahol a továbbiakban éppen a Campo de’ Fiorin lakott. Bakócz és kísérete Pietro Isvalies (+1511) reggiói bíboros-érsek és veszprémi püspöki adminisztrátor ottani palotáját bérelte ki, mégpedig egy szomszédos házzal együtt.²⁷ Aligha kerülhetett el a hosszasan ott vendégeskedő magyarok figyelmét a közeli házon látható Mátyás-freskó.

Az eddigiek alapján úgy látszik, hogy Mátyás királynak két lovas képe volt Rómában. Az egyik freskó formájában a Campo de’ Fiori és Via Pellegrino találkozásánál álló ház falára került. Ott, két említés szerint, a freskó alatt eltapodott törökök festett alakjai is látszottak. A másik, vélhetőleg egy táblakép, talán a freskó előzménye, avagy mintája lehetett, amelyet a kancellária épületében, illetve korábban a régi San Lorenzo in Damaso templomban tartottak. A Fraknón lévő, vászonra festett másolat az utóbbi nyomán készülhetett. Ma tehát mindkét képről rendelkezünk többé-kevésbé hiteles másolattal.

A festmény, majd a róla készült freskó Mátyás 1464. március 29-én, nagycsütörtökön történt, székesfehérvári koronázása utáni időben készülhetett. Erre utalhat a Mátyás feje fölé tartott korona. Ezt az eseményt az tette lehetővé, hogy 1463 nyarán, csaknem negyed század után, sikerült Mátyásnak visszaszereznie III. Frigyesztől a nála lévő Szent Koronát. A kép nagyon emlékeztet a magyar koronázási szertartás azon részére, amikor a lován ülő király egy dombon a négy égtáj felé suhintott kardjával. A két epigramma pedig az éppen ebben az időben dúló, a pogány törökök és az eretnek husziták elleni harcokra utal.

²⁶ In effigiem auratam equestrem Matthiae regis Hungariae, Romae in antiquo palatio illustrissimi cardinalis Farnesii.

Angelus.

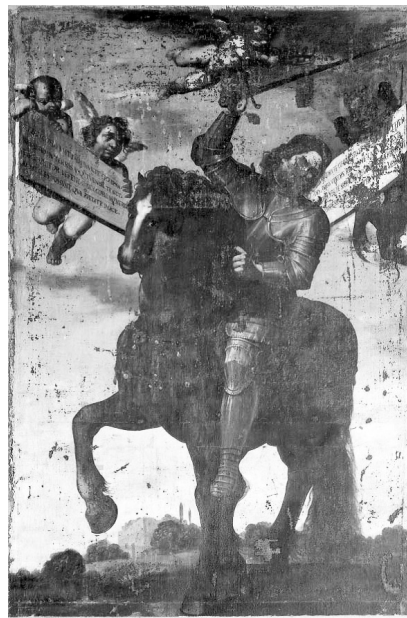
*Deberis coelo Matthia invicte! Sed ipsa
Religio in terris usque tuenda, tenet.
Hanc victor defende diu, coelumque mereri
Mortales possint qua pietate, doce.*

Dämon.

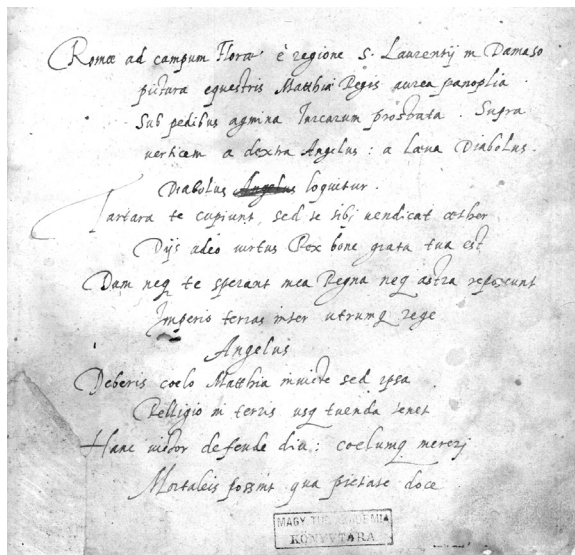
*Tartara te cupiunt, sed te sibi vendicat aether,
Diis adeo virtus, rex bone, cura tua est.
Dum neque te sperant mea regna nec astra reposcunt,
Imperio terras inter utrumque gere.*

²⁷ Fraknoi Vilmos: *Erdődi Bakócz Tamás*, Bp., 1889, 117.

Végül azt javaslom, hogy a Via del Pellegrino végén, a Campo de' Fiori sarkán álló mai ház falára, az egykori freskóra emlékeztető tábla kerüljön. A hely a római Mátyás-kultusz előmozdítására igen alkalmas, hiszen rendkívül közel esik a Via Julián található Magyar Akadémiához.

A vatikáni akvarell és a fraknoi festmény

Jordán Tamás feljegyzése a Bonfini-kötet előzéklapján

Egy más régi kézírathan meg ezeket találtam :
„In effigem aurata in equestrem Matthiae Regis Hungariae,
Romae in ant quo Palatio Illustrissimi Cardinalis Farnesii.”

Angelus.

Deberis Coelo Mathia invicta! Sed ipsa
Religio in terris usque tuenda, tenet,
Hanc Victor defende diu, Coelumque mereri
Mortales possint qua pietate, doce.

Dämon.

Tartara te cupiunt, sed Te sibi vendicat Æther,
Dij adeo virtus, Rex bone, cura tua est.
Dom neque te sperant mea regna, nec Astra reposcunt,
Imperio terras inter utrumque gere.

Podhradczky József közleménye a Tudományos Gyűjteményben

Részlet Antonio Tempesta Rómát ábrázoló metszetéről (Roma, 1645)

Ház a Via del Pellegrino végén, a Campo de' Fiori sarkán

ÚTBAN, FORRÁS MELLETT

Janus Pannonius Feronia-verséről

Qui primus ad Histrum redegit Musas, eodem primus rediget et Platonem, aki elsőként hozta vissza a Múzsákat a Dunához, elsőként hozza majd vissza ugyanoda Platón is: olvassuk a firenzei platonikus filozófus, Marsilio Ficino Janus Pannoniushoz írt levelében. A levélben Platón dialógusához, a *Lakomához* írt magyarázatát ajánlja Janusnak, cserébe azokért az elégiáért, amelyeket a költőtől olvasott. Az előbbi idézettel alighanem egy Janus-vers soraira utal. Ezekben a hadviselés közben betegségtől szenvedő költő mintegy megfogalmazza saját, jól ismert sírfeliratát. Életművének lényegét, a Múzsák hazájába vezetését emeli ki ott: *hic situs est Janus, patrium qui primus ad Histrum duxit laurigeras ex Helicone Deas*, itt fekszik Janus, ki hazájába, a Dunához először vezette el a Helikonról a babérviselő istenasszonyokat.

Az elégiákról, amelyeket Ficino olvasott, más itáliai kortárs is ír. Janus korábbi tanuló társa, a ferrarai iskolamester, Battista Guarini dicséri őket. Együttesen, egyező sorrendben jelennek meg ezek a művek több helyütt a Janus-szövegek hagyományában. Egyikük, a versgyűjteményt záró, a költő saját lelkéhez szóló elégia kifejezetten platonikus mű. Talán ez a vers is alkalmat adott Ficinónak arra, hogy a pécsi püspöknek mint platonikus barátanak küldje magyarázatát Platón egyik legfontosabb munkájához. Ha pedig a teljes gyűjtemény került a kezébe, orvosként és csillagtudósként is érdeklődve olvashatta azt.

Miért kezdődik ez a gyűjtemény éppen a Feroniához írt verssel? Mi a szerepe a Feronia-himnusznak a ciklusban? A továbbiakban a vers értelmezésével erre is próbálunk választ adni.

A Janus Pannonius név a költő programjának foglalataként is értelmezhető. Iskolai olvasmányából tudhatta, hogy Itália lakóinak Ianus, a legősibb itáliai isten tanította meg a kultúrát. Saját eredeti névalakja és az ősi itáliai istenség neve egyformán hangzott a magyarországi latin kiejtésben. A név másik eleme, a Pannonius az egykori római provinciára utal, amelynek területét nagyrészt a Magyar Királyság birtokolta a költő korában. Amint a fent idézett sírfelirat is mutatja, a költő azzal a szándékkal készült vissza hazájába, hogy ott elterjessze az Itáliában újrászületett latin kultúrát. Valószínűleg ezért kezdődik a ciklus jelképesen a forrásnál: egy olyan verssel, amely az itáliai forrásistennők fejedelemasszonyához, Feroniához szól.

A vers olyan költőhöz méltó, aki kijárta az egyik legjobb itáliai magániskolát, a veronai Guarino ferrarai gimnáziumát. Birtokában van a költői és a szónoki mesterség. Amikor a forráshoz intézi versét, a himnusz hagyományára tekint vissza: elsősorban Horatius versére, amelyet a nagy költő-előd a Bandusia-forráshoz intéz. Janus adaptációja azonban ennél bonyolultabb, Horatius mellett számos költőt használ fel.

Janus műveinek kiadásaiban a verset az elégiák közt találjuk. Helyesen, mivel a vers disztichonokban íródott, sokkal hosszabb, mint egy epigrama, szerkezete összetettebb. Ám ha meg akarjuk érteni az elégiák felépítését, érdemes észben tartanunk más műfajok hagyományát is. A Feronia-költemény esetében a himnusz műfaja ad kulcsot az értelmezéshez.

Az első nyolc sor önmagában is megálló himnusz: invokáció, hivatkozás a korábbi segítségnyújtásra, majd kérés és előzetes jókívánság. A himnusz tradicionálisan többes számban

szól: a költő mintegy képviseli kísérőit, köztük valószínűleg barátját, egykori iskolatársát, Narni nagy fiát, a humanista Galeotto Marziót is, aki, akár egy akkori Boda Miklós, tudós vezetőként járhatta be a költővel Narnit, szülővárosát.

Az invokáció a megszólított jóindulatú, a kívánságnak megfelelő megjelenését célozza. Ezért a megszólításban Feronia mint a szomjat oltó gyógyvízű forrás anyja jelenik meg. A következő két sorban a csillagok állásából azt is megtudjuk, hogy az invokáció milyen helyzetben hangzik el. Közeledik a nyári napforduló ideje, a nap már majdnem érinti a Rák csillagképének szélét, és ezt mutatja az is, hogy felkelt az égbolton a Kutya csillagképe is. A kérés kétszer hangzik el, az 5. sor elején és a 6. sor végén. A megismételt kérés keretében hangzik el az utalás a korábbi segítségre: *tolle sitim; saevis tulerat Langia Pelasgis, / quae nostra exurit pectora, tolle sitim* — oltsd szomjam (Langia is eloltotta a vad pelaszgokét), amely bensőmet perzseli, oltsd szomjam!

Érdemes észrevenni, hogy a himnuszok szerkezetétől itt Janus eltér. Nem Feronia, hanem egy másik forrás korábbi, hasonló segítségét idézi. Langia forrásnimfájára hivatkozik, amelyből a régi ismert mítosz szerint a Théba városának ostromára induló hősök ittak. A példaként idézett történet forrása Statius eposza, a *Thebais* (4, 776–777). Langia ott az a forrás, amely a nagy forróságban egyedül tudja megőrizni vizét, s így enyhíteni tudja a hősök szomját. Az idézett példában szintén megjelenik a Rák és a Sirius: az egyetlen olyan forrás, amely ebben a vad melegben is szakadatlanul csordul. Langia példáját úgy is érthetjük, mint felhívást versengésre, arra, hogy az istenasszony megmutassa, vajon képes-e ugyanígy a szomjúság megszüntetésére.

A kérésre, ismét a himnusz szabályai szerint, egy feltételes jókívánság következik. A *magna parens*, Gaia/Tellus, a föld istenasszonya bensejében az ókori elképzelések szerint folyók és tengerek rejlenek, s ezek a folyók összeköttetésben vannak egymással és a föld felszínén futó társaikkal. Mindannyian Gaia oltalmában vannak – aki tehát a forrásoknak, tehát Feroniának is parancsol, tehát a kívánság mérlegelésekor, mondhatni, érdemes rá figyelmeztetni.

Janus finoman érzékelteti a különbséget a *Thebais*-beli történet és a maga versében megjelenített helyzet között. Az égbolton a Nap még csak a Rák csillagképének széléhez ér, a föld még csak éppen érzi Icarus kutyája, a Sirius csillagképének hatását: június elején jár az idő. Statius epikus előadásában a mohó sereg úgy ront rá a forrásra, mint egy ostromlott városra, s összezavarja annak vizét. Janus a kisköltészet keretei közé alakítja a képet: a forróság nem elviselhetetlen, a víz nem válik zavaros iszappá, hanem tisztán csordítja a *ferrea fistula*, a vékony vascső, akárcsak napjainkban.

Az ezt leíró sorokban Feronia ajándékának dicsérete, egy újabb himnusz kezdődik. Ahhoz, hogy elmagyarázzuk, miként, érdemes röviden összefoglalni Janus Pannonius ismereteit a természet működéséről. Ferrarai iskolájában a filozófiai tanulmányok során olvasta Macrobius magyarázatát Cicero munkájáról, a *Scipio álmáról*. Ez a sok tekintetben enciklopédikus munka tárgyalja az emberi test és a kozmosz anyagi természetét. Mind a kettőt a föld, a víz, a levegő és a tűz alkotóelemének együttese határozza meg. Ezek az alkotóelemek a hideg, a meleg, a száraz és a nedves tulajdonságból különbözőképpen részesülnek: a föld hideg és száraz, a víz hideg és nedves, a levegő meleg és nedves, a tűz pedig meleg és száraz. Ekképpen a víz lehet földszerű, ha túlságosan sok száraz minőség van benne. Az egészséges test kis világában és a harmonikusan berendezett nagy világban ezek az elemek és tulajdonságok összhangban működnek. A szomjúság a megbomlott összhang, a nedves alkotóelem hiánya miatt kínozza az embert. Feronia nedűje olyan folyadék, amely a leírás szerint nem tartalmaz túl sokat a földből, ezért nem válik *gravis humor*rá, nehéz nedűvé, amely megakadályozza a nedves elem eloszlását a szervezetben, s a vizet egészségtelen úton távoztatja el.

A leírás köre a következő sorokban kitágul: a test gondjainak megszűnése lehetővé teszi a szemlélődést, az érzéki tapasztalás felszabadulását. Az irányok és az érzékek változatos-

ságáról olvasunk. A fölfelé pillantást, a sziklára épült vár csodálatát a mélységben zúgó Nar, mai nevén a Nera folyó hangjának hallgatása követi. Az égből érkező, a hegyeket felüdítő szél leírása a látványhoz újabb érzéket társít. Egyben itt is megjelennek az érzékelhető világ alkotóelemei, ezúttal a föld, a víz és a levegő – olyan sorrendben, amely egyre finomabb alkotóelemhez vezet: a földből kinövő durva sziklától a finom égi fuvallatig.

Az érzéki tapasztalatot követi az érzékin túlihoz, az istenséghez kötődő áldozat, újabb, hálaadó himnuszban. Kettős áldozat jelenik meg. Először Horatius már említett Bandusia-ódájának mintájára a termés legjava: a bor, a kecskegida és a virág áldozata. Azután a költő hálaáldozata következik: újabb himnusz, amelyben Feronia nemcsak mint földi, hanem mint a csillagok világában is jelen levő forrás kap magasztalást. Feronia vizét vegyíti az olümposzi istenségek nektárjával a frígiai fiú, az istenek pohárnoka, Ganümedész, s vele mossza le a hadisten, Mars a sebeit. Itt az első és legnagyobb költőre, Homéroszra történik utalás. A csatában sebesült hadistent, Arészt az *Ilias*ban (5, 899–904) Apollón gyógyítja meg. Homérosznál Apollón a Paiéon, „a Gyógyító” néven jelenik meg — ezt a nevet mint jelzőt olvashatjuk Janus versének 2. sorában. Maga a költő évenkénti áldozatot ígér, Vergilius és Ovidius szavait szöve beszédébe. A hálaadó himnusz utolsó két sorában egyenesen a Múzsákkal s az általuk gondozott forrással, a Hippokrénével teszi egyenrangúvá Feroniát és a forrást.

A záró tíz sort olvashatjuk úgy is, mint annak igazolását, hogy a költő képes az ígéret beváltására. A forrás eredettörténete hangzik el a költő által megidézett Múzsák által. A történetet egyedül Vergiliusnál találjuk meg (*Aeneis*, 8, 560 kk.). Eszerint Praeneste királyát, Herilust (a mai kiadásokban Erulust) az Arcadiából származó hősnek, Euandernek háromszor kell megölnie, mivel anyja, Feronia három lelket adott ellenfelének. A fia halála miatt panaszkodó istenasszonyt Juppiter megszánja, és a fiút forrásistenné változtatja át: innen a forrás ereje. Janus olyan történetet mond el újra, amely Vergilius, a római költő-fejedelem leleménye: az egyetlen olyan költő, aki a latin hagyományban Homérosszal egyenrangúvá lett. A 4. századi Vergilius-életrajzok szerint Vergilius kijelentette: egy Homérosz-sor átültetése nagyobb feladat, mint kicsavarni Héraklész kezéből a buzogányt. Most Janus nemcsak Vergilius, hanem Homérosz elbeszélésével is megpróbálja ugyanezt megtenni. Azt az invokációt használja fel, amely az *Ilias* híres hajó-katalógusa előtt hangzik el (2, 484–485, Devecseri Gábor fordításában): „Most, Múzsák, ti beszéltek, olümposzi béceken éltek, / istennők vagytok, mindent jól látva ti tudtok”. Ez az invokáció Janus adaptációjában így hangzik: *omnia quae nostis, dicite, quaeso, deae*, istennők, ti, akik mindent tudtok, kérlek, szóljatok erről. Ha jól látjuk, Janus csak azután ülteti át Vergiliust, hogy bebizonyította: ugyanezt Homérosszal is képes megtenni.

Ez magyarázhatja azt is, hogy miért került a vers végére a benne megénekelt forrás keletkezésének története. A költeményben minden rész-himnusz magasabb szinten jelenik meg, mint a megelőző. Az első himnusz a testi szomjúságot jeleníti meg, a második az érzékelhető külvilágot, a harmadik a szertartás jelen idejét, a negyedik, utolsó a régmúltat, amelyet csak a Múzsák által segített tehetséges költő tud megidézni, aki, mint a nagy elődök, a jelen mellett a múltba is tud tekinteni. És képes a Múzsákat elvezetni nemcsak Feronia forrásához, hanem talán Pannóniába, hegyentúli hazájába is.

Irodalom

Ficino levele Janus Pannoniushoz (1469. augusztus. 5): *Analecta ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia*, ed. Eugenius Ábel, Budapest–Leipzig 1880, 202. Battista Guarini dicséretéről: Jankovits László *Accessus ad Janum: A műértelmezés hagyományai Janus Pannonius költészetében*, Budapest 2002, 168–170. Az elégiagyűjteményről: Jankovits

László: *Nobilis ingenio: Janus Pannonius költészete*, szerk. Szőcs Géza, Budapest 2012, 118–142. A Janus Pannonius névről: Ritoókné Szalay Ágnes: *III. János pécsi püspök, azaz Janus Pannonius családjáról*. Uő: *Nympha super ripam Danubii: Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből*, Budapest 2002, 23–29. Horatius Bandusia-ódájának humanista hagyományáról: Jürgen Blänsdorf, Dieter Janik, Eckart Schäfer: *Bandusia: Quelle und Brunnen in der lateinischen, italienischen, französischen und deutschen Dichtung der Renaissance*, Stuttgart 1993, a Feronia-versről 18–20. Janus Macrobius-olvasmányáról: Jankovits: *Accessus*, 141–142, 144, 153, 155–158. Vergilius Homérosz latinra átültetésének nehéz voltáról: *Vergilius-életrajzok*, ford. Ritoók Zsigmond irányítása mellett a Martos Flóra Leánygimnázium Latin Szakköre, *Antik Tanulmányok* 8(1961), 157. A Feronia-vers antik szövegpárhuzamainak nagy része Török László jegyzetében itt: *Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény*, I., szerk. Ács Pál, Jankovics József, Kőszeghy Péter, Budapest 1998, a 245. sz. vers jegyzetei.

A VISSZANYOMOZOTT ÍRÓ

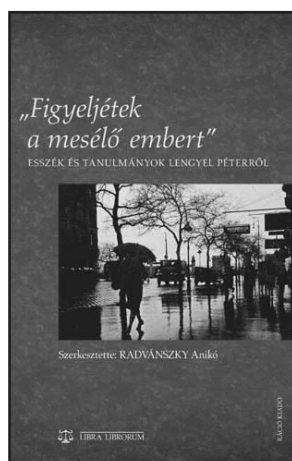
Radvánszky Anikó (szerk.): „Figyeljétek a mesélő embert”.
Esszék és tanulmányok Lengyel Péterről

1

Jócskán hatszáz oldal terjedelmű, nagyalakú könyv számos forrásból célirányosan egybe-ömlő szövegének millió és millió betűje szükségképp tartalmaz egymást árnyaló ismétléseket. Ezen ismétlések leggyakoribbja esetünkben – csupán a valóban fontos kijelentésekre ügyelve –, hogy a *Libra Librorum* sorozat 1., impozáns gyűjteménye által középpontba állított prózaíró, Lengyel Péter monolitikus jellegű, magát összefüggéseiben feltáró koherens életművet hozott létre. A fiatalabb íróárs, Békés Pál így fogalmazott: „Lengyel Péter egyetlen szerteágazó elbeszélést ír egész életében – ennek részleteit, éppen elkészült szeleteit publikálja köteteiben” (*Az eszményi szoba*, 517. – a hivatkozott oldalszámok mindig a most recenzált esszé- és tanulmánygyűjtemény citált textusára és megfelelő helyére utalnak). Feltételes módban, ám egyetértően visszhangozza és gondolja tovább e megállapítást Radnóti Sándor: „Ha igaz az az intuíció, amelyről valaha Békés Pál írt, [...], akkor minden újabb publikációtól az egész módosulását várhatjuk” (*Az adósság, a hűség és a remény*, 579.). Parti Nagy Lajos a következőképp finomítja ugyanezt: „Ez az író nem tesz egyebet, mint a dolgát, rendületlenül ír, évek, évtizedek óta regényírással foglalkozik, ez tölti ki a munkaidejét, az életét, ül egy lakásban a számítógépe előtt, és írja, szövi, nyüstöli, nagyszabja, aggályozza, gyönyörűsíti a következő regényét, a következőt ama egyetlen regényből, melynek tervrajzát és méreteit jó, ha az Isten ismeri, aki előtt nincs titok – ahogy ez a *Macskakő* borítólapjáról tudható” (*Kis kalapemelés*, 550.).

A további variációkban is olvasható vélekedés koronatanúja maga az író. Csordás Gábor a *Macskakő* a *Cseréptöréstől* és a *Mellékszereplőktől* való különbségét említi (az „alapvetően közös vonásokat” ő is kiemeli), s a nagyinterjút ezzel a kérdéssel indítja: „A *Macskakő* után hogyan tekintesz vissza az előző két regényedre?” A válasz: „Jól. Nem más könyv a *Macskakő*, mint a többi. Aki épít valamit, az alakul, érik, nő, netán vannak sávos és hullámos korszakai. De hogy valaki egészen mássá lenne, olyat nem láttam még” – s ennek igazolására értelmezés-változatokkal is szolgál (*Regényszólamok*. Csordás Gábor beszélgetése Lengyel Péterrel, 580. stb.).

Amennyiben a fentebb taglalt, a szerzők által részint egymás nyomában újraértelmezett álláspontot elfogadjuk – s hajlunk rá, hogy (bizonyos megszorításokkal) elfogadjuk –, a kezünkben tartott, strukturálása és jellege szerint erősen, világosan osztott esszé- és tanulmánykötet ugyancsak

Ráció Kiadó, *Libra Librorum* 1.
Budapest, 2013
639 oldal, 4500 Ft

inkább egységes egésznek, mintsem élesen eltérő szílamok könyvének foghatjuk fel. A különbözőségeiben is egybehangzó, a jövőben nélkülözhetetlen filológiai bázis szilárd-ságát a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karán 2010. december 3-án tartott, a jelen könyvvel azonos című konferencia anyaga biztosította. Szintén fontos, bár jóval régebbi előzmény a veszprémi *Vár Ucca Tizenhét* kiadványsorozat 1996. évi 2. száma, amely különszám, Lengyel Péter-összeállítás volt. Az íróról Visy Beatrix *A macskakő nyolcadik élete. Műfaj, narráció, emlékezet Lengyel Péter prózájában* címmel 2007-ben kis-monográfiát jelentetett meg a Fekete Sas Kiadónál. Nem egészen indokolt hát a kötetben helyenként felrémlő sötétén látás, mely az 1993 óta új alkotást nem publikáló szerzőt a felejtés, a zavar, a bizonytalanság befogadói veszélyeitől félti (mint Radvánszky Anikó is, Radnóti Sándor szavaihoz kapcsolódva: *Szerkesztői bevezető*, 19.).

Paradox módon az esetleges feledés ellen épp a menthetetlenül nagy késéssel oda-írt Kossuth-díj, Lengyel 2010-es hivatalos elismerése is hatott. Az apropó nélkül (noha a Kossuth-díj évében) tartott konferencia, illetve az ugyancsak apropó nélkül 2013-ban közzétett kötet még apropójára is rátalál, hiszen Lengyel a könyvről megjelenő első recenziók esztendejében – idén, 2014-ben –, szeptember 4-én tölti be hetvenötödik életévét. Nem biztos, hogy csupán a véletlennek köszönhetően a „*Figyeljétek...*” éppen hetvenöt írást sorakoztat fel.

2

Ahol nagy a lélegzet, néha mutatkozhat aritmia vagy pillanatnyi kihagyás. E nagy formátumú és magas színvonalú „lengyelpéterezés” egyértelműen kitetsző szerkesztői és filológiai akkurátussága ellenére ad okot a műhelymunka kritizálására. A névmutatóban hiába keressük Géczy János nevét, holott a *Vár Uccát* annak idején ő szerkesztette, a Lengyel Péter-összeállítás megvalósulásáért nagyon sokat fáradozott. A különszám meghívott szerkesztője pedig H. Nagy Péter volt, akinek itt két mellékes, más vonatkozású lábjegyzeti említés jut. Holott a „*Figyeljétek...*” egy regiment közleménye egybeesik ama *Vár Uccáéval*.

Nem is mindig tudjuk meg, melyek (egyébként a *Vár Ucca* is lényegében – noha nem kizárólag – kompilációként, már megjelent vagy elhangzott írások csokorba szedéseként jött létre). A Ráció tervezett sorozata a jövőben semmiképp sem követheti azon gyakorlatot, mely a szövegek *eredeti megjelenési helyeként* azt az orgánomot vagy könyvet jelöli meg, ahonnan a szerkesztő a közleményt származtatja. Így igen sokszor vagy az eredeti folyóirat-közlés helyéről és idejéről, vagy a periodikában történt publikálást követő kötetbeli közreadás adatairól nem informálódhatunk, csak véletlenszerűen az egyikről vagy másiktól (és esetleg arról sem, hogy a jelölteken kívül nem egy további szöveg szintén részét képezte a *Vár Ucca* különszámának).

A *Lengyel Péter könyvei* című jegyzéknek mindössze kilenc tételt kell számlálnia, mégis többszörösen pontatlan. A legmeglepőbb, hogy bár igyekszik regisztrálni az új edíciókat, az *Ogg második bolygója* esetében csak az első kiadást rögzíti.

Mi kerüljön egy antologizáló jellegű (tanulmány)gyűjteménybe, mely nem értékpreferenciákat szüljön, hanem értékelés-égtájakat kíván becélni? A Pázmányon rendezett tanácskozás, a „klasszicizáló” tanulmány- és kritikatermés java, a *Vár Ucca*-előzmény, az összeállításban első közlésként felbukkanó gondolatsorok együttesen szétfeszítenék a vállalkozás kereteit. Nem érdemes tehát hiánylistát benyújtatunk, s az sem lenne a Lengyel Péter munkássága kapcsán oly sokszor szóba hozott (Ottlik Gézától megörökölt) *fair play* szelleméhez illő, ha a (legalábbis ebben a kontextusban) semmi eredetit vagy frappánsan fogalmazottat nem mondó írásműveket szednénk lajstromba (nincs belőlük sok, de akad).

Viszont a mindenkori – vagy inkább jelenkori, mai – szerkesztői dilemmákat jelezheti egy példa. Hol az a szerkesztő, aki kihagyná egy Lengyel Péterrel foglalkozó könyvből Petri György írását – noha az levél-köntösbe öltöztetett röpke fecsegés, a gratuláció-„műfaj” („könyvet írniak rólad”) kaján kikerülése, a végén egy bökverssel, amely a legkézenfekvőbb éter/Péter rímest sem restelli elsűtni? Petri gyermekkorra eszményképeit nevezi meg (Latabár Kálmán, Fővárosi Nagycirkusz), biztosítja barátját, hogy Mesterházi Lajos- és Kovai Lőrinc-köteteket senki sem lop a könyvtárból, de a Lengyel Pétereket igen, és – nem csekély magasztalás, mégis megcsavarított kitüntető párhuzam – „olyasféleképpen vagyok a műveiddel, mint kedvenc zeneszerzőmmel, Schuberttel. Mindig azt hiszem, hogy fejből tudom a *Winterreisét*, csak éppen ha megpróbálom elénekelni, akkor igen falsra sikerül”. Petri „biztos összefüggést” tréfásan felfedező üzenete szerint „a nagy írók majd mind kistermetűek (Krúdyt és Ottlikot leszámítva). Továbbá a nagy írók többnyire alkoholisták, narkománok vagy idegbetegek. Dicsőségedre szolgál, hogy Te pótszerek nélkül tudsz írni” (*Kedves Péter*, 554–555. A termet-kérdésben – hol marad Kosztolányi és még egy légiónyi langaléta? – nem a csipkelődő magáncélzás lehet relatíve tartalmas, hanem Lengyel váratlan, kommentálatlan, de *külső* szembeállítás példaképével, Ottlikkal).

Példánk „másik fele”: hol van ma az a szerkesztő, aki beválogatna a résztanulmányokból szerveződő Lengyel-„monográfiába” egy írást Faragó Vilmos tollából? Az utókor nagy általánosságban idegenkedik egykori, az *Élet és Irodalomban* kifejtett kritikusiténykedésétől, élete végén ő maga szintúgy (írásban is) idegenkedett a már el is érkezett utókortól. Ám *Megidézett novellisták* című 1967-es bírálatának Lengyelre vonatkozó részét nem lenne haszontalan itt látni, mivel hat hivatkozás történik rá másoknál. Több ízben előfordul: amire egy-egy szöveg hivatkozik, eredetibb, mint ami hivatkozik, az előbbit azonban nélkülöznünk kell. Nem Faragóé az egyetlen olyan írás a „lefeketedett” kritikai közelmúltból, amely reveláló dokumentumértékkel bírna.

Kiváló segítség az olvasó számára, hogy a „*Figyeljétek...*” élén az életmű egészéről, majd (a köteteket illető bizonyos összevonásokkal vagy indokolt sorrendi cserével) az egyes Lengyel-könyvekről nyerünk körképet, s a gyűjteményt a *Méltatások és interjúk* alcímű fejezet szegi be. Nem ily logikus a fejezeteken belüli közlési sorrend. Legkirívóbb(nak tűnik), hogy a recenzióit annak idején szakmányban papírra vető (ám futó oda- és oldalpislantásaival is éles szemű, sokszor mértani pontosságú verdiktjeiben a grandiózus kijelentésektől sem tartózkodó) költő, Határ Győző a *Mellékszereplők*-elemzésciklus élén találja magát, ahol az őt követő Béládi Miklós vagy Balassa Péter tán jobb helyen volna.

Nem az a bibi, hogy Határ szövege 1991-es lenne, amint datálják, azaz tíz évvel későbbi a két irodalomtörténész írásánál. Ezt a dátumot filológiailag henyén egyszerűen „kiúrták” Határ *Irodalomtörténetének* (mely a legkevésbé sem irodalomtörténet) 1991-es békéscsabai kötetéről (vagy pusztá sajtóhiba: 1991, 1981 helyett). Csak bele kell olvasni a nehezen ellenőrizhető emlékezetünk szerint eredetileg rádiós beszélvények készült méltatásba: „Összeesküvésről szeretnék hírt adni [...], a főkolomposok – mármint a Péterek – ott hemzsegnék a fiatalok antológiájában, amelyet *Isten tenyerén ülünk* címmel adott ki a Magvető tavaly, jó négyszáz oldalon, s amelynek tizenhat szerzője listáján csak rápillantásra is látnivaló, hogy túltengenek a Péterek: Nádas Péter, Hajnóczy Péter, Esterházy Péter, Lengyel Péter; bár a nem-Péterek sem amolyan orruk-nál-fogva-vezetett ma született bárányok, és ők is benne vannak az összeesküvésben” (Lengyel Péter: *Mellékszereplők*, 185.). Az *Isten tenyerén ülünk* 1980-ban látott napvilágot. Azaz e *tavaly*hoz képest Határ is szinkronban, 1981-ben írt a friss Lengyel-könyvről. Az új prózáíró generációt lelkesen üdvözölve ekkor még valószínűleg nem értesült arról, hogy Gáll István egy picivel korábban – Esterházy Péter 1979-es *Termelési-regény* (*kisssregény*) című regénye kapcsán – vonta a „Péterek stb.” gyűjtőfogalom alá „a Péterek nemzedékét”, s ezt 1981-es kötetében, a *Hullámlovás* címűben a befejező esszé, a *Péter, küzdjünk meg?* lapjain ki is bontotta.

A kollegiális szakmai udvariasság mulasztásai és a kisebb filológiai vétések nem szólhatnak az ellen, hogy a közhelyes, de igaz fordulat következze: mindezt tudva és szóvá téve is az újabb magyar irodalmi tudományosság fontos eseménye és teljesítménye a *„Figyeljétek a mesélő embert”* megjelenése, és remek kezdeményezés az elindított *Libra Librorum*.

Radvánszky Anikó kontúros szerkesztői érdemeinek egyike, hogy a gyűjtemény nem hagyja magára hőstét. A Lengyel Péter-portré és -pályakép az esszéisztikus kitérőket is meg-megengedő kötet jóvoltából nemzedéki és tágabb kor-közegebe: irodalomtörténeti távlatosságba ágyazódik (már amennyire ez lehetséges ott, ahol a közvetlen tét nagyjából és mindösszesen egy fél évszázad). Például épp a Péterek nemzedékének „külön” irodalomtörténetébe. Bár nem szűkölködünk a modern magyar próza, a posztmodern előtti, alatti és utáni prózánk – ezen belül egy generáció, valamint a műveiket uraló apa-problematika – gyümölcsöző elemzéseiben, azt szinte még senki sem vizsgálta, valójában kikre terjed ki e „köszikla”-nemzedék (amelyre építeni lehet: amelyre új magyar próza épült).

Miként látják (vagy látták, míg láthatták) saját helyüket e mezőnyben a fő-Péterek? Nádas, Lengyel, Esterházy, Hajnóczy – sőt: Balassa? Miként a további Péterek, akiknek alkotásait igen hosszú lajtorján az esztétikai jelentőség más-más grádicsára lépteti ma a szaktudomány is, az olvasói érdeklődés is, vagy kikezdte valóban a feledés? Bólya Péter (akit Gáll bevett „a három Péterek”: Nádas, Lengyel, Esterházy mellé a felsorolásába), Dobai Péter, Szentmihályi Szabó Péter, Módos Péter, Kampis Péter, mások? Miként az úgy-ahogy megszámítható Péterek mellett a Határ-szemle nem-Péterei (Gállnál: a „Pé-, bocsánat [Gé-][za” stb.]-sor felsorolhatatlan tagjai)? A Radvánszky szerkesztette kötet névmutatója többek között Bereményi Géza, Csalog Zsolt, Hajnóczy Péter hangsúlyos, Ajtony Árpád, Balázs József, Czákó Gábor, Csaplár Vilmos, Császár István, Dobai Péter, Marosi Gyula, Pályi András, Tar Sándor alkalmibb jelenlétével (szűk, ám beszédes névsorral), a szerzők között Tandori Dezsővel, Györffy Miklóssal, Kurucz Gyulával jelzi a nemzedéki környezet megjelenését, felvillanásait.

A kötet legfontosabb újdonsága is az iménti nevek, személyek egyikéhez köthető. Csalog Zsolt 1978-ban előszóban elhangzott *Cseréptörés*-vitaindítója nyomtatásban most válik először hozzáférhetővé. Soltész Márton, aki a Csalog-hagyatékából előbogarásztta a szöveget, korfestésként és személyiségrajzként is nagyszerű „Bevezető gondolatokat” fűz (az írás után) Csalog bevezetőjéhez. Ennek záradékában írja: „Csalog Zsolt 1978-as fölszólalásának telitalálatai és félreértései, barátja és saját művészetét érintő figyelmének vakfoltjai és ráfogásai mindenestül hozzá tartoznak a kor »külső« (akadémiai-zsurnálkritikai) és »belső« művészi diszkursusához” (*Bevezető gondolatok Csalog Zsolt Cseréptörés-kritikájához*, 256.).

Megállapításának érvényét ki kell terjesztenünk a „kis kort” (az ezerkilencszázhatvenes–ezerkilencszáznyolcvanas évek fordulóját) magába foglaló „nagy korra”, az ezerkilencszázhatvanas évek közepétől napjainkig húzódó, természetesen szakaszolt folyamat teljességére. A *„Figyeljétek...”* tükre annak is, mint változtak a domináns irodalomtudományi, kritikai (akadémiai és mezei-irodalmi) narratívák. Melyikből mi maradt, teoretikusan és az értékítéletet tekintve, morálisan és stílusán: mi helytálló máig, s melyikből mi fakult ki?

Béládi Miklós – akkor, 1981-ben – közvetlen olvasói élményközelből tájékoztatott a „lézengők”, „fejforgatók”, „új tudatú lovagok” epikai beáramlásáról (Lugossy Gyula, Császár István, Csaplár Vilmos könyvcímeire utalva a szójátékokkal), s okkal jelentette ki: a *Mellékszereplők* Madarasa mintegy „idősebb testvérük” lehetne az önvizsgálatban. Lehetne, ha a *Mellékszereplők* (Béládi a „Melléktörténet” címet véli beszédeesebbnek) a cenzúra kény-

szeréből nem később jelenik meg, mint a később írt, de előtte kiadott – és jelentőségében nagyobb szabású – *Cseréptörés*. Minderre manapság is bólinthatunk, ugyanakkor – és ez az irodalomtudományi diszkurzusok aligha kiküszöbölhető *sic transit*ja – nyilván a harmadik évezred elején Béládi maga is mosolyogna érvelésének kifuttatásán, mely szerint állítása centrumában „a főszereplő” áll, „(vagy az elbeszélő, aki maga az író)” (*Melléktörténet mellékszereplői*, 190.). Mennyiben „maga az író” az elbeszélő: e kérdéssel mások és más Lengyel-könyvekről meditálva is megküzdének. Kit segít a kettő elválasztásában (és részben-mégis egy szemlélésében) a változó és változtatott szakmai beszédmód, kit kevésbé.

Az idő másik pályán haladva teszi dolgát, mint az értelem. Ismét más írások képviselőiben ugyancsak kiragadva egyet: Füzi László a *Holnapelőtt* című, *nem-regény* műfajozású Lengyel-könyvet (mely „89–90–91” napló-lecsapódása) recenzálja, s az írónak a határon túli (romániai) magyar olvasók érdekében tett felajánlását, felhívását idézi is (honoráriumot nem kérő szövegkiadások ajándékával szerette volna enyhíteni Lengyel a romániai magyarok feltételezett betűhűségét, s buzdította író társait: kövessék elhatározását). Füzi margináliája ehhez: „Azóta az írott magyar kultúra már odaát sem fontos, idehaza pedig összeomlott a kulturális élet minden eleme, a könyvpiacnak már betegségei sincsenek, mert maga a könyvpiac is megszűnt” (*A regényíró látásmódja*, 476.). Az emlékező ész nagyjából rekonstruálja, mi válthatta ki – 1992-ben – a szakember totális rezignációját. Utólag, idő múltán viszont kritikát kér a kritikus kritikája: álláspontja vitatható, legalább azért, mert két évtized alatt is volt azután hová omlani, betegedni. (Ez optimizmusra ad okot, hiszen akkor innen is van tovább.)

A *Holnapelőttre* vonatkozó reflexiók tömbje a könyv egyik meglepetése és egyik legfontosabb fejezete. A *Macskakő* és a *Cseréptörés* a Lengyel-életmű két legolvasottabb, legismertebb kötete – kinél melyik az „első helyezett”, felfogás vagy ízlés kérdése –, a *Mellékszereplők* és a *Rondó* is bír olyan olvasótáborral, amely a kritikai visszhang iránt szintén érdeklődik. A *Holnapelőttnek* árnyékosabb sors jutott, s ezt megformálásának vállalt töredezettsége, a számítógépes írás kipróbálása, mámora, a kompozíciós kísérlet sajátos atonalitása is okozta. A *Holnapelőtt* értelmezéseit szemügyre véve a cíkcímek meglepőlegzik a problémát – Mekis D. János írásának éléről kölcsönözve: *A metaforikus számítógép problémáját*. Mondhatni, „párban”: Almási Miklós: *Nézz vissza és annyi* – Sziráki Péter: *Van hová nézni*; Borbély Szilárd: *A regényíró nyelve* – Sz. Molnár Szilvia: *Bábel*. E szövegeket mérlegelve azután ráébredünk: nem csupán az oeuvre pillanatnyilag utolsó előtti darabjára vonatkoz(hat)nak az okfejtések.

Borbély egy gondolatláncából indulunk ki: „A *Holnapelőtt* alkalmazza az egymásutániság és a kronológia elkerülhetetlen kényszerét mint minimális szerkesztési elvet, de a regényre jellemző konstruált cselekményt egyszerűen mellőzi, ehelyett magáneseeményeknek a tényleges és véletlenszerű megtörténését emeli (főként az összekötő szövegekben) egyfajta laza utalásos és kihagyásos hálóval (mert nem ad naplószerű eligazodást ebben a magántörténetben sem) a konstruált regénycselekmény vagy -történet helyébe. Ugyanakkor ez a magántörténet kirajzolására irányuló igyekezet, amely a hagyományos önéletrajziság vagy vallomásosság jellemzőitől is mentes, ezáltal a laza utalásosság által szabadon mozog az időben, és nemcsak a megjelölt három évre terjeszti ki hatáskörét, hanem Lengyel Péter teljes élettörténetét teszi rekonstruálhatóvá (beleértve az Apa re- és konstruált alakját, akit Lengyel Péter művészileg teljes mértékben magába olvasztott, és az Apa fotói által az Apával többé-kevésbé azonosult és megszemélyesített Budapestet, aki az Apa tekintetében ismerős nyomait viseli: fotón és valóságosan); ezzel magyarázódik a helyenkénti szerzői önidézés, önmagára utalás, korábbi műveinek visszakösző jelenléte” (*A regényíró nyelve*, 491.).

Bár Lengyel életrajzi énje és a regényeiben *átjáró* főfigura énje itt is túlzottan összemossódik, Borbély nem csupán Lengyel munkásságának majdnem összes fő témáját sze-

di rendszerbe (önéletrajziség, ön- és én-rekonstrukció, Apa-keresés, Budapest-motívum stb.), hanem magának az ábrázolásnak a működését modellálja. Beláthatóvá, de legalábbis nyomatékosan feltételezhetővé teszi, hogy Lengyel könyveinek egymásutánja a laza epikai mozgástér szabadságát a problematizálás döntő, ismétlődő, fogva tartó elemeinek szigorú fenntartása mellett éppen a struktúra (a konvencionális történetesség) „felmondásában” lelhetette meg önnön célképzetét. Sokféle írástechnikai eljárással, bravúrral ezt az „ugrást” az író korábban is megtette, csak nem oly radikálisan, mint a számítógépet „alkotótársként” maga elé véve végre a *Holnapelőtt*ben megtehetette. E könyv (az addigiak, azaz *eddigiek* virtuális vagy meg is tervezett summázataként) a Lengyel-életmű homogenitásának, egy-történetességének a történet felszámolása általi *ad absurdum* állomása, miközben az újszerű szövegforgalomra az ottliki zöld tárcsa is ráta kantja: szabad ez az út is. Érdekes és érdemes megfigyelni: a *Holnapelőtt* egyes szöveghelyei mennyire hasonlítanak az Ottlik (*Iskola a határon*) ihlette Lengyel-féle cselekménytábla-tartalomjegyzékek szemezgető formálásához és modorához, praxisához és törekvéseihez.

4

Ne áltassuk magunkat azzal – e sorok írója nem áztatja magát azzal –, hogy a három „alap-Lengyel”, a *Cseréptörés*, a *Mellékszereplők* és a *Macskakő*, egymást világítva meg, zavartalan és teljes értelmezhetőséggel szolgáltatva ki magát bármely olvasási stratégiának. A „Figyeljétek...” írásainak segítségével és tanúságával megállapítható, hogy Lengyel könyveit forgatva mindig ügyelnünk kell azokra az épp visszahúzódnóbb, homályosabb kérdés- és motívumkörökre, amelyek az adott műben éppen nincsenek jelen, vagy átmenetileg nem a mű homlokterében jelennek meg. Tehát az életmű-egység – példának okáért – abban is felszínre kerül, hogy a fotó-problematika (az édesapa, a nagyon korán elvesztett Merényi Endre fotói; a Budapest-fotók; Merényi Budapest-fotói; a fotó mint világmegörökítés, világrekonstrukció általában stb.) azon szöveghelyek esetében is lapang, potenciális reflektálást kér, ahol szó sincs róla, s teljes írói nézetrendszer, írás-rendszer szervesül hozzá. A fénykép-valóság, fénykép- emlékezet mint reanimáló folyamat Bán Zsófia a *Cseréptörés*-fejezetbe sorolt, de alcíme (*A fénykép fenomenológiája Lengyel Péter Búcsú és Cseréptörés című műveiben*) szerint is még egy könyvet érintő, *en bloc* nagyvonalúan összegző tanulmányában (és más szerzők írásaiban is) keresi a megoldást önmagára. Az „átadás-áttestálás-átörökítés” motívum vizualitása, vizuális megélése és megértetése olyan konkrét írói valóságérzékeléseket, ábrázolás-szerkezeteket, szövegformációkat sejtet Bán gondolkísérletében, amelyek – menet közben Balassa Péter is átveszi a szót – Lengyelnek „a transzcendenciával szembeni süketsége” ellenoldalán (magunk úgy mondanánk: a hétköznapi-gyakorlati és etikai-elvi éleslátás frontján) működnek. Ami elúszik a réven, bejön a vámon (*Pingvinboci, jumpampuli és a létező irdatlan hatalma*, 313., 319.). Itt említendő alap-írás a kötetben Visy Beatrix tanulmánya is („Tőle tanultam látni”. *A fénykép narratív esztétikája Lengyel Péter műveiben*).

Bán Zsófia kettős regénytükre a következetesen végigvitt szakszerűség mellett az esz-széiszitkusságra sem mond nemet (elég *Az elvackolódás módjai* belső címre utalni, melynek stílár is ihletője maga a Lengyel-szöveg). Ebből a szempontból nem a szükségképp leg-személyesebb, legesszéesebb „*Én még ilyen palit nem láttam!*” ciklus, a *Méltatások és interjúk* fejezete a mérvadó, hanem – többek között – *Macskakő*-ügyben Szörényi László (*Homo paleohungaricus*) és Ferenczy Nikolett (*A macskakő éneke. Egy kérdés Lengyel Péter Macskakő című regényéhez – vagy talán kettő*) írása, Török András a tobzódó lábjegyzetek révén egy „második kritikában” kiteljesülő kritikája, *Búcsú*-ügyben pedig Esterházy Pétertől Németh

Tamásig mind az öt írás, amelyek, talán a könyvcím kétséges lengedezésétől megindítva, kivétel nélkül szimbolizáló beleérzéseket bíztak kis terjedelemre. A maga módján az impresszióktól lehetőleg meg nem karcolt értekező nyelvet rugalmasan használó Németh is. Az esszéisztikus tónus termékeny oltás a kemény szakmaiság törzsén. A kettőt nem érdemes különválasztva „rangsorolni”, néha nem is lehetséges, mert a két hang egymásban csendül fel. Az esszé a tanulmányokat, kritikákat is megérinti, az értekező szövegek is nemegyszer esszéizálnak.

A kardinális munkával jelentkező Bónus Tibornak (*A korlátozott viszonylagosság. [Lengyel Péter prózájáról]*) és Kulcsár Szabó Ernő tömörségében nagy volumenű *Cseréptörés*-lekövetésének (*Családtörés és „kistörténelem”*), Albert Pálnak és Pór Péternek, a Bazsányi Sándor–Wesselényi-Garay Andor szerzőpárosnak és Dömötör Editnek, Mészáros Sándornak és (az előszót is író) Dérczy Péternek, Tandori Dezsőnek és Hanák Péternek meg a többieknek nem külön-külön (noha úgy is), hanem együtt köszönhet sokat a Lengyel Péter pályája és művei iránt nyitott irodalombarát, a specialista kutató és az „egyszerű” olvasó. Nem hat zavaróan – a tudományos ráció és a Ráció Kiadó újdonsága, sorozata ellenében – a helyenként misztifikáló, túlhabzó fogalmazás sem. Értékén kezelve valóban *önérték*, s az írói út teljes távjával összefüggő tényezővé nőhet, hogy Lengyel aszkétaként, megszállottan, a nap huszonöt órájában dolgozik – noha lehet tekeregve vagy lusták lustája léha fickóként is remekműveket alkotni.

A misztifikálásban maga Lengyel jár élen, amikor a Csordás-interjúban mesteréről, Ottlik Gézaról emlékezik meg. Vajon egy Ottlikkal foglalkozó „Libra Librorum”-ba, szaktudományi körképbe bekerülhetne az ő vallomása? Egyik szakasza így hangzik: „Földöntúli magasságokban lebeg előttem, s véleményének súlya emberfeletti. [...] Amit tanultam tőle, az *nem regényírás*. Lét. Egy nagyságrenddel többet tud a világról, mint az egyszerű géniuszok”. E szakrális-himnikus megnyilatkozás előzménye a fiúi árvaságát egész életművébe alaptémaként iktató író közelítése „a legnagyobb emberhez” (akit életében látott): „Megtette, amit apám nem tehetett meg: *volt*. Ott volt. Példa minőségre, igényre és polgári viselkedésre – más szóval hazaszeretetre – és erkölcsre. Az az igazság, ismételten kimondta: *fiául fogadott*. Az én öregem helyett. Nem beszéltem erről eddig” (Csordás: i. m. 589.).

5

A Ottlik-kérdés, a mester–tanítvány viszonylat pszichológiája és gyakorlati – Lengyel írásművészetében mutatkozó – konzekvenciája a kötet legalaposabban tárgyalt kérdéseinek egyike. Ottlik a hivatkozások számában hatalmas fölényrel vezeti a *Névmutatót* (nem meglepetés, hogy Balassa Péter, Nádas Péter, Esterházy Péter, Csordás Gábor, Merényi Endre, Radnóti Sándor követi őt az élbolyban. Valamennyiök kötetbeli funkcióját, érdemét az általunk eddig mondtak is megindokolhatták). Az Ottlik-hatásmechanizmus vetületeit leggazdagabban Horkay Hörcher Ferenc térképezte fel (*Az Ottlik–Lengyel szál. Hommage, variáció, beavatási szertartás*). E szálra közel tucatnyi írás fűz fel olyan értékeket, kérdéseket, megoldásokat, dilemmákat, amelyek a kívülálló számára néha kissé már túldimenzionálnak ható emberi-írói élmény és kötődés szöveges megképződéseit, Lengyel könyveinek helyenkénti, tudatos „ottlikosságát” és az „ottlikosság” összetéveszthetetlen, szuverén „lengyelességét” tárgyalják.

Ha az Ottlik-szál mellett a sokból még kettőt csévélünk – bizonyítva, hogy a „*Figyelték...*” miként állja ki a kritikai olvasás szakítópróbáját –, a térélmény/Budapest-problematika és az *önhelyreállítás*-problematika szálát kell előre sodornunk. Radvánszky Anikó szerkesztői fáradozása mellé egy iránytű-tanulmányt is adott a gyűjteménynek

(*Loci memoriae. Az emlékezés tér- és időbeli alakzatai* Lengyel Péter Cseréptörés című regényében), míg az opus magnumot analizálva Papp Ágnes Klára írt részben rokon kérdésekről (*A történet térképe. Tér- és identitásképzetek* Lengyel Péter Macskakő című regényében). Az önhelyreállítás-törekvés – mint a regények, novellák valószínűleg No 1 fontosságú tárgya – minden bizonnyal megengedi annak feltételezését, hogy Lengyel világfikciójában, létbúvárkodási tapasztalatában, erkölcsi imperatívuszában és meg nem írt pre-prózájában volt vagy lehet egy olyan „ön”, „én”, aki valaha a helyén állt vagy állhatott volna, tehát helyreállítható. Az elveszített önazonosság (az elveszített hely és elveszített „állás”) rekonstrukciója az a kérdéssor, amelyet a „Figyeljétek...” legtakarékosabb rezüméjének is fel kellene tüntetnie a tanulmányok, kritikák összességének tematikus bemutatásakor. Olyannyira uralkodó és sokféleképp megzendített (vita)téma, hogy csupán egyetlen és rövid felvetését, megválaszolás-próbáját emeljük ki: Szirák Péterét (*Van hová nézni*).

A problémacsoportok végiggondolás, kifejtés, megoldás helyett olykor a regisztráció stádiumában rekednek. Úgy tűnik például, hogy ráfér a további kutatás a Raymond Chandler írta bűnügyi regények és a Lengyel Péter-életmű egy szegmense közötti kulcsológódásokra. Lengyel kongeniálisan fordította Chandlert, ám ebből még nem következik, hogy a tényleges „chandleresség” is írásműveinek sajátja lenne; s körül kellene határolni, melyek a chandleri jellemzők, az olvasmányosságon és a kihagyásos, idősík-mozgató technikán stb. kívül. Petri maga is bedobja: „Igen komoly erényednek tartom azt is, hogy ebben a posztmodern betűsivatagban szórakoztató minden, amit írsz. Élvezet olvasni. Élvezet abban az értelemben, ahogy élvezet Chandlert vagy Christie-t” (Petri i. m. 552). Fatális tévedés. Petri 1996-ban már bizonyára tudta, hogy minimum a *Holnapelőtt* olvasására mennyire alkalmatlan az „élvezet” vagy „szórakoztató” minősítés (persze számára miért ne lehetett volna az?). Az egész Lengyel-oeuvre nehezen rendelhető a még oly komplexen értett „élvezet”, „szórakoztatás” fogalmak alá.

A Chandler-összevetés komoly és vissza-visszatérő elem (kilenc hivatkozással), s tapasztalható: nincs ellenére Lengyelnek sem, hiszen hangoztatott vágya a magas irodalom és az olvasmányos-populáris irodalom közötti árok betemetése, a szakadékos különbségek írásszakmai felszámolása. Egyben azt mondja Chandlerről: „Több mint krimiíró”. (A további vonatkozásokat lásd a *Big Sleep* magyarra fordításának, illetve címválasztásának cenzúratörténetileg tanulságos históriájában, az *Örök álmom* és a *Hosszú álmom* címek „ütközésére” emlékezve: Szem, kéz, csönd. Nagy Gabriella interjúja Lengyel Péterrel, 598.).

6

Maga a posztmodern, a „posztmodern betűsivatag” Lengyelről és műveiről szólva nem túlszólóztott témája a kötetnek. A tanulmányok megadják a posztmodernnek, ami a posztmoderné, és kész. Ez annak ellenére így van, hogy a szövegek egy része a posztmodern regnálása idején keletkezett. A „Figyeljétek a mesélő embert” sem tudatosan, sem a benne összehalmozódott-elrendezett anyag véletlenéből nem akar posztmodern bálványt faragni Lengyeltől. Döntően nem a posztmodernben helyezi el őt és munkásságát.

Hanem hol? Leginkább – mindkettőt – önmagában. Az identitásában. A saját lehetőségeivel és eszményeivel való arányosság terén belül. Ennek literátus furfangú megoldása és tanúságtétele, ahogy Forgách András a jelölőjével (a monogramjával) azonosítja Lengyel Pétert, s az LP-ből, azaz ennek ernyője alatt vezeti le, „játssza le” – nem hosszan, hanem rövidhosszan – számozott *longplay*-téziseit: „Lengyel Péter visszakereshető író”, „Lengyel Péter sugárzó író”, „Lengyel Péter sűrű író”, a szeretet írója, a szerkezet írója, és szerény, „Tanítvány”, és szer, „szedni lehet” stb. (*Long Play*, 543–546.).

„L. P.”, ahogy a 12. számú tételben, minimumra-maximumra hozva, befejezésül, ön-maga helyén áll.

A helyén. A tanulmányok hosszmetzete révén visszakereshető író: az örökös vissza-kereső (Radnóti Sándort parafrázálva: a visszanyomozható író, aki legalább két jelentős könyvében „visszanyomoz” – Radnóti i. m. 578.).

L. P., Long Play, Long Fair Play.

ROSSZ NEVELÉS

Kőrösi Zoltán: *Magyarka*

Vannak olyan könyvek, amelyek azt a benyomást keltik az olvasóban, hogy a sok érdekes, emlékezetes részlet ellenére nem áll össze egységes, koherens kép; valamiféle szétartás, egyenetlenség jellemzi a szöveget, ami tönkreteszi az összhatást. Kőrösi Zoltán legutóbbi regényére ennek az ellenkezője igaz: nem hibátlan alkotás, de betartja azt a fikciós „szerződést”, melyet az első oldalakon megköt olvasójával, tehát nem okoz csalódást. Egyenletes színvonalon, jó arány- és ritmusérzéssel, átgondolt írástechnikával viszi végig történetét a szerző.

Maga a téma – amely egyébként az író saját bevallása szerint jelentős mértékben támaszkodik egy valós személy élettörténetére¹ – nem előzmény nélküli a modern magyar prózában: Szép Ernő, Pásztor Árpád, illetve Tersánszky Józsi Jenő már megalapozták a „vengerkairodalmat”, amennyiben egy kategóriába sorolhatók azon írásaik, melyekben jobb sorsra érdemes magyar lányok kényszerülnek testük kiárusításával keresni kenyerüket.

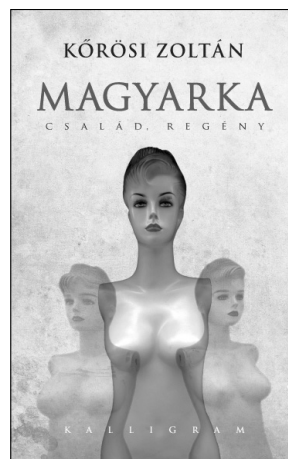
Tévedés lenne azonban szorosabb kapcsolatot feltételezni az imént felsorolt szerzők vonatkozó művei, valamint Kőrösi *Magyarkája* között, mivel ez utóbbi regény – a jórészt megtévesztő marketinges fogások keltette látszat ellenére – nem arról szól elsődlegesen, miként prostituálódik egy rendezett, polgári életkörülményei közül fokozatosan kicsúszó negyvenes asszony, hanem a történelem közönyös fogaskerekei között felőrlődő női sorsokról, generációkon átörökölt terhekről, legfőképpen pedig anyákról és lányaikról. A köztük lévő viszonyról, amely akár pozitív, akár negatív érzelmi töltettel rendelkezik, akár égető hiányérzet, akár a szoros kötődés jellemzi, mindenképpen megkerülhetetlen és meghatározó reláció.

Ebbe az irányba mutat a mű alcíme is: *család, regény*. Figyelemre méltó önreflexióról tesz tanúságot a szerző, mikor játékos-ironikus gesztus gyanánt vesszővel választja szét a szóösszetételt. Az én interpretációmban ezzel jelzi ambivalens szándékát, miszerint egyfelől a fenti műfajmegjelöléssel beilleszteni könyvét egy Thomas Manntól Nádas Péterig, illetve Oravecz Imréig ívelő patinás európai hagyományba, másfelől viszont az írásjel beékelésével érvényteleníteni látszik ezt a besorolást.

A *Magyarka* tehát családregegy, hiszen három nemzedék életútját mutatja be, és mégsem az, mert a narráció fókuszában egyetlen szereplő, Drozdics Kati áll, az ő szemszögéből,

¹ Lásd bővebben: Nagy Gabriella érdekes interjút készített a témában a könyv szerzőjével, amely *Mindenki Kati* címmel olvasható a Literán, <http://www.litera.hu/hirek/korosi-zoltan-mindenki-kati>

Kalligram Könyvkiadó
Pozsony, 2013
208 oldal, 2900 Ft

hozzá viszonyítva látják a történet többi karakterét. Ezenfelül Kőrösi regénye kapcsán nem beszélhetünk a családtörténet konvencionális, hármas tagolásáról sem (felemelkedés, konszolidáció, hanyatlás), mivel esetünkben szinte teljességgel hiányzik a feltörekvés vagy a kibontakozás szakasza; a családtagok lassú, banális és könyörtelen szociális-morális erodálódásának lehet csupán tanúja az olvasó. Mindazonáltal Kati, valamint anyjának és nagyanyjának száz évet felölelő története nem tragikus a szó klasszikus értelmében, habár a könyvborító elején szereplő három egyforma, csonka próbababa egyszerre utal az ókori görög tragédiákat megidéző archaikus torzókra és talán a mitológia párkáira is. A merev, hideg, ellenszenves arckifejezésű plasztikbabák első pillantásra eszünkbe juttathatják persze a hetvenes-nyolcvanas évek ruhaboltjait, fodrászatait és reklámjait, azaz a kor lélektelen, uniformizáló „esztétikáját” is. A borító hátoldalának „sugallata” már kevésbé izgalmas, nem rendelkezik efféle kettősséggel. A hazai divattervezőket népszerűsítő plakát szlogenje – „Divat a magyar” – valószínűleg arra hivatott, hogy a magyar utcalányok külföldi népszerűségére utaljon, de ilyesmiről nem nagyon olvashatunk ebben a könyvben. Az ugyanitt található idézetet is kissé félrevezetőnek érzem, hiszen kontextusából kiszakítva csak a mondat provokatív durvasága marad meg, s óhatatlanul elveszíti „eredeti” jelentését. Holott témaválasztás ide vagy oda, a *Magyarka* nem lektűr. Az elbeszélő ugyan akkurátus pontossággal írja le Kati munkakörülményeit, de kerül minden bulvárba illő szaftos részletet, s nem akar a tabudöngető szókimondás kétes dicsfényében tetszelegni.

A hátoldalon szereplő mondat egyébként kimondottan jó: „A kavics a kurva, ami felsebzi az ember lábát.” – az adott szöveghelyen ugyanis azt érzékelteti, hogy a kislány, akit az anyja lekurvázott, még nem is ismeri ennek a szónak a valódi jelentését, tehát csak másodlagos funkciójában, mint jelzőt képes értelmezni. Az iménti részlet arra is rámutat, hogy bár a szerző nem törekszik egy gyermeki hang megteremtésére, hiszen nem is autodiegetikus elbeszélővel van dolgunk, de alkalmanként – a szabad-függő beszéd következtében – a narrátor és Kati perspektívája mégis egymásra vetül, szólamaik összekeverednek. Ez az összemosódás továbbá azt is lehetővé teszi az író számára, hogy valamely explicit, részletező leírás helyett csupán finoman, jelzésszerűen villantson fel egy-egy helyzetet vagy hangulatot (például a főhősnő gyermekkorának bemutatása során).

Az egyes szám harmadik személyű, mindentudó elbeszélő, ha nem is szenvtelenül, de némileg távolságtartóan írja le az eseményeket, legyen bár szó háborúról, szerelemről, születésről vagy hétköznapi, alig érzékelhetően megalázó-megsebző mozzanatokról. A nagymama házát bombatalálat éri a második világháborúban, a nagyapa fiatalon, balesetben hal meg, lányukat, Ilonát rendszeresen bántalmazza féltékeny és iszákos férje, unokájuk, Kati útját pedig kisebb-nagyobb csalódások, kudarcok kövezik ki a perdita-létig. Mindezen szerencsétlenségek, veszteségek és fájdalmak azonban úgy jelennek meg, mint ha elkerülhetetlenek, sőt, az élet szükségyszerű velejárói lennének. Sajátos módon az *egyén* szenvedése nem tűnik *egyedinek*. Olykor-olykor nehezen dönthető el, hogy a meggyőző, kreatív láttatóerő hiánya, vagy megfontolt írói szándék húzódik meg a regény egyes jeleneteinek sablonossága, kiszámíthatósága mögött. Gondolok itt példának okáért a *Vizes konyhakő* című fejezetnek arra a részére, ahol Ilonkán erőszakot tesz brutális férje. Az eset leírásához igen expresszív képeket és kifejező nyelvi eszközöket használ a narrátor, mégis (vagy éppen ezért) túlságosan filmszerű, *tipikusan* (művész)filmes jelenettel van dolgunk, amely egyfajta elidegenítő hatást gyakorol a befogadóra: az ösztönös érzelmi reakciónk mintegy megbicsaklik, az empátia visszajára fordul.

Hajlok azonban arra a feltételezésre – különösen, ha a mű más prózapoétikai jegyeit is figyelembe veszem –, hogy az ábrázolás elmozdítása a klisé irányába végeredményben ugyanazt a célt szolgálja, mint a nyelvi közhelyek gyakori ismételtetése. Az alábbi néhány mondat például minden fontosabb szereplő szájából elhangzik, kisebb módosításokkal:

„Mostantól minden jó lesz [...] nem is csak, hogy jobb, de jó. Nem volt könnyű, de ha valamit nagyon akar az ember, az előbb-utóbb úgyis sikerül, lehet, hogy nem úgy és nem akkor, de sikerül, ez biztos. [...] Nem csak szerencse ez és nem csak kegyelem, de a dolgok rendje [...]. Jónak kell lennie, hát jó is lesz.” (16.)

Ez a minden mértéken felül optimista szózat már első olvasásra is zavarba ejtően falsnak, iskolában bebeflázott leckének tűnik, de ahogy újra és újra feltűnik a szövegben, eltérő helyzetekben, különböző emberek szájából – miközben pedig az események éppen ellenkező irányba mutatnak –, lassan egyértelművé válik, hogy nem csupán egy családi szubkultúra zsargonját akarja érzékeltetni ez a repetíció, hanem sokkal mélyrehatóbb jelentőséggel bír. A regényhősök ugyanis azáltal, hogy reflektálatlanul hajtogatják a fentebb idézett és ahhoz hasonló közhelyeket (mi több, bizonyos történetek is megismétlődnek egy-két generációval később), sokat veszítenek egyediségükből, sajátos mivoltukból. Egy, az európai, individualista énfelfogást kikezdő tendenciáról van tehát szó, ami szoros összefüggésbe kerül azzal a kérdéssel is, hogy mennyiben irányíthatjuk mi magunk a sorsunkat.

A *Magyarka* nőalakjai nem tétova, tehetetlen figurák, mégis, inkább mintha elszenvednék, nem pedig alakítanák saját élettörténetüket. A történelem a maga csendes, észrevétlen módján túlnő rajtuk, a körülmények alattomosan szorítják bele őket egy-egy döntésbe vagy annak megmásíthatatlan következményeibe. A nagymama tanulni szeretett volna, ha mást nem, legalább varrást, és ismerkedni, ha máshol nem, legalább bálókban. Kati anyja zenész, ő maga pedig orvos akart lenni, de ambícióik, vágyaik, törekvéseik sorra zátonyra futnak. Mintha semmiféle vonzás nem érvényesülne ebben a világban, csak a földé, a mélységé. De ez – ahogy azt már említettem – nem az a fajta tragikus és tartalommal rendelkező mélység, ahonnan a zuhanást követően el lehet rugaszkodni, újra, fölfelé. A csatornák és kertvégi reterátók mélysége ez, amit csupán a gravitáció banális törvénye és egy jellegzetes szag ural – ahogy azt a könyv mottója² és utolsó sorai³ is hangsúlyozzák.

A nehézkedési erő mellett azonban van egy másik, jobban megragadható motivációs forrása is a szereplők viselkedésének, ez pedig a neveltetésük. Közelebről az a feladat, hogy a szülő-gyerek kapcsolatban elszenvedett, majd (esetenként más formában) átörökölt pszichés traumákat valamiképpen el kell hordozniuk, fel kell dolgozniuk a regény hőseinek. Külső, eltávolított nézőpontból ugyan egyszerűnek tűnhet a problémák megoldása, a szereplők szemszögéből azonban egyetlen következtetés látszik logikusnak: az ellenkezőjét tenni mindannak, amit velük tettek. Így aztán a nagymama, akit egykor nem engedtek el táncolni, egyenesen erőlteti, hogy az ő lánya eljárjon a falusi mulatságokba, ha ő nem tanulhatott, legyen a gyereke tanítónő. A tanítónő később viszont nem egyezik bele, hogy tehetséges kislánya évfolyamot ugorjon. Végül mégis, ahogy az a pszichológia tankönyvekben meg van írva, elhatározásaik és igyekezetük ellenére megismétlik az ott-honról hozott mintát: Ilonát eltiltotta az anyja egyetlen nagy szerelmétől, csak mert cigány volt, ő pedig Katit tagadja ki, mikor tudomást szerez zsidó származású élettársáról.

Az anya és a nagymama alakja – hiszen utóbbinak még a nevét sem tudjuk meg – majdnem kizárólag abban a fénytörésben értelmeződik, melyet Katihoz való viszonyuk határoz meg; a felmenők rövidebb, vázlatosan bemutatott életrajza mintegy előhangként, s egyszersmind magyarázó kommentárként szolgál a Drozdics lány történetéhez. Nem gondolom, hogy ez degradálná a regényben betöltött szerepüket, hiszen ezek az „előtör-

² A Danilo Kiš-től vett idézet ironikus módon nem az almával, hanem az ürülékkel hozza összefüggésbe Newton világhírű elméletének megalkotását.

³ „[...] mert az ilyen időben valahonnan átható csatornaszag terjengett, ki tudhatta, mi történt a város beleiben, ki tudhatta, min úszik a város, minden egyes napnak szaga volt, szaga volt az estéknek is, néha már látta maga előtt az elrohadt csöveket, a felfakadt oldalukat, és elképzelte, ahogy megbillen a ház, aztán egyre gyorsulva csúszik lefelé.” (207.)

ténetek” nemcsak Kati jellemének és döntéseinek megértését teszik könnyebbé, hanem az őt körülvevő-meghatározó világét is.

Ebben az összefüggésben pedig az az út, amely ott ér véget, hogy Kati „magyarkává”, azaz külföldön dolgozó prostituálttá válik, nem ott kezdődik, amikor svédmasszázszt, s olykor ennek keretei között egyéb „szolgáltatásokat” is vállal, még csak nem is ott, mikor két ponttal marad le az egyetemi felvételtől, hanem évtizedekkel születése előtt, mikor a nagymama azért mond igent a tizedik lánykérésre, hogy ne maradjon vénlány. Vagy akkor, amikor Ilona, az anyja csak azért nem veteti el, mikor terhes lesz vele, mert már túl van három magzatelhajtáson, és fél a fájdalomtól, a várandósság alatt azonban mindvégig nyugtatókat szed. Innen nézve viszont Kati (akinek neve – talán nem véletlenül – a görög katharosz, azaz „tisztá” szóból ered) aligha ítéltető meg morális szempontok alapján, hiszen sorsa voltaképpen predesztinálva volt erre a végkifejletre.

Megjegyzendőnek tartom azonban, hogy a „bukott nő” szerepköre korántsem tűnik olyan drámainak ebben a műben: semmiféle utalás nem történik arra, hogy Kati bárki előtt is szégyellné új „foglalkozását”, vagy akár Tomit, a saját fiát különösebben zavarná, milyen forrásból finanszírozza anyja a rockegyüttesének felszerelését. Mikor Kati bejelenti a fiúnak, hogy megélhetésük érdekében ezentúl nightclubokban fog dolgozni, egyetlen negatívumként az kerül szóba, hogy ha az iskolában mindez kiderül, a gyámügy elveheti tőle Tomit. A prostitúció illetén bagatellizálására vélhetőleg az ad okot, hogy Kőrösi nem annyira erre a kiszolgáltatott helyzetre, mint inkább az ide vezető útra akarja irányítani a figyelmet. Arra, hogy – hasonló szociális, anyagi és lélektani körülmények között – ugyanez bárkivel megtörténhetett volna. Más megközelítésben: önmagunk elárulásának és eltékozlásának nem egy, de ezer és egy módja van, mint ahogy azt a *Magyarka* alkoholfüggő apafigurái is illusztrálják. A szerző egy interjúban úgy fogalmazott, hogy „[e]nnék a történetnek valóban az az igazi rettenete, hogy nincs olyan nagy különbség a szereplők foglalkozása között”.⁴ Ami talán abból következik, hogy a szereplők élettörténete között sincs túl sok különbség, legalábbis ami a megalkuvásait, önfeladásukat illeti.

Kőrösi egy korábbi könyvében, a *Milyen egy női mell?*-ben szerepel egy szét nem foszló füstcsík, amely motívummal egyértelműen Mészöly *Megbocsátás* című írását idézi meg. A *Magyarka* szintén valamiféle laza intertextuális viszonyt tart fenn az említett művel, csak éppen ellentétes előjellel: ez utóbbi Kőrösi-opusz ugyanis a meg nem bocsátás regénye. Drozdics Kati – éppenséggel érthető módon – képtelen megbocsátani az anyjának, hogy ötéves koráig tudni sem akart róla, hogy az intézetben úgy kezelte, mintha nem a saját gyereke, hanem egy tanítványa lenne a sok közül, hogy unokáját, csak mert „zabigyerek”, látni sem akarta.

A regény talán legerősebb, legjobban sikerült része éppen ennek az engesztelhetetlen haragnak, ennek a már-már gyűlöletbe forduló fájdalomnak a váratlan kitörése, mikor Kati meglátogatja kórházban fekvő, lebénult édesanyját, és egy oldalakon át hömpölygő mondatban, mondhatni egy szuszra, a szeretethimnusz keserű parafrázisát is szavai közé keverve panaszolja el mindazt a sérelmet, amely a hosszú évek során fölgyűlt benne. Érdekes módon az asszony nem sokkal ez után a látogatás után felgyógyul – a hiány, a sebzettség megfogalmazása, kimondása nem Katinak, hanem az anyjának hoz könnyebbséget, az ő bűnössége szűnik meg.

A fájdalom egyébiránt a regény egyik kulcsfogalma, s nyilván nem véletlen, hogy a szerző már a legelső sorokkal kijelöli e szó szemantikai horizontját a szövegben: „A fájdalom jobban kitölti az embert, mint bármi más, jobban, mint az öröm és jobban, mint az élvezet. Pedig a fájdalom nem okosság, nem, arról szó sincsen, a fájdalom éppen, hogy ostobává tesz.” (9.) Ez az idézet jellemző példája a Kőrösi által kedvelt kataforikus szó-

⁴ Szathmáry István Pál beszélgetése a szerzővel *Magyarka: borzalmak a bordélyházban* címmel, <http://mno.hu/grund/magyarka-borzalmak-a-bordelyhazban-1161300>

vegszerkesztésnek, minthogy a fenti pár sor az imént emlegetett kórházi jelenet megelőzése töredékes formában. Sőt, az előreutalást egy metaforával tetézi meg az író, Kati gyerekkori emlékének „álcázva”: a kislány iskolából hazafelé menet egy baleset tanúja lesz, motoros gázol el egy labdája után szaladó gyereket. A kislány többször is megpróbál feltápaszkodni, de karja eltörtött, újra és újra visszaruskad...

„[...] a gyerek és a motoros arcán látta, milyen bután, értetlenül néznek [...] Fájdalom volt az arcukon, s legfőképpen az értetlenség, hogy nem hiszik el, hogy mindez velük történhetett. Hogy ott vannak, ők vannak, és kitölti őket a fájdalom.”
(10.)

Kőrösi olykor talán túl sokat ismétel, és egy árnyalattal didaktikusabb a kelleténél, de mindenképpen figyelemre méltónak tartom a mű alaptézisének tekinthető gondolatot, miszerint a szenvedés egyáltalán nem (feltétlen) nemesít, jobbít vagy igazol bárkit is, éppen ellenkezőleg: megfoszt(hat)ja az egyént józan ítélőképességétől, akaraterejétől; a fájdalom tehetetlenné teszi a testet és önzővé a lelket.⁵ Ahogy egy törött kézre nem lehet rá támaszkodni, úgy egy gyerekkorban megsebzett önképre sem lehet könnyű, boldog életet építeni. És sem Drozdics Kati, sem a többi szereplő nem olyan ostoba, hogy ne lennének tisztában ezzel. Tudják is, értik is, csak nehéz szembenézni mindezzel. Könnyebb közhe-lyeket hangoztatni, hogy egyszer majd, előbb vagy utóbb, minden jóra fordul. Valójában éppen ennek az önáltatásnak a hazug, hiábavaló volta teszi megrendítővé a történetet.

Kőrösi Zoltán regénye megrendítő, de nem üti agyon olvasóját. A *Magyarka* nem *botránykő*, csak egy *kavics*, ami felsebzi az ember lábát...

⁵ Ezzel a gondolattal ahhoz az irodalmi vonulathoz csatlakozik a regény, amelyet Kertész Imre *Sorstalansága* és Agota Kristof *A Nagy Füszete* fémjelez.

IRODALMI TEREPSZEMLE

Bazsányi Sándor – Wesselényi-Garay Andor: *Kettős vakolás. Terek/szövegterek*

„Le tudná rajzolni, amit írt?”

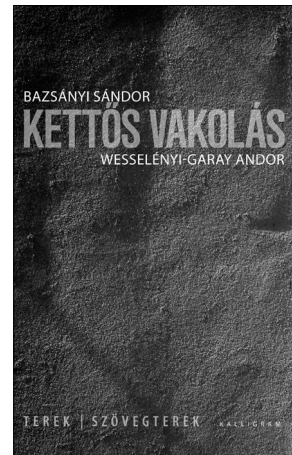
„Szűk folyosó-utcák, várfal, magas házfalak, ablak alig. Metafizikus útvesztő, megkesztelt labirintus. A bizalmatlan Szeretet sündisznóállása. Az Úr Sing-Singje.” Mészöly Miklós írja a fenti pár sort Toledóról noteszjegyzeteiben. Úgy, ahogyan egy író szeme látja a várost. Az írói pillantás szöveggé alakul.

Az olvasó elolvassa Mészöly sorait, és, ha nem is járt ott, belül mégis látja a várost, képzeletében „átfordítja” a szöveget, belső képpé transzformálja. Az így keletkező képzet már több, mint Toledo: Mészöly Toledo-élménye, az olvasó Toledo-élménye (ha már járt ott) és az olvasó Mészöly-élménye Toledóról. Az emberi gondolkodás belső képek közegeiben zajlik, nem csak szónyelvi formában. A képzetek fölényben vannak a szavakhoz képest, mivel valamennyire maguk is példái, esetei annak a fogalomnak, amelyet tudatunk elé idéznek. A szöveget olvasva Toledo kapcsán eszünkbe juthat a kereszténység kultúrája, Cervantes, a Don Quijote, El Greco és festményei is megjelenhetnek lelki szemünk előtt, de az időjárás vagy a napfényes nyár is eszünkbe juthat akár. E pár mondat alapján is világos, hogy Toledo – egy irodalmi műben megjelenő helyként – nem egyszerű topográfiai kérdés. Nemcsak a valóságból ismert város Spanyolországban a Tajo folyó partján, hanem az a fiktív város és szemantikai tér, amit az író teremtett meg szavaival: a szűkösség, a zártság, a labirintus, a kereszténység tere.

Az olvasó, ha irodalmár, másra is rákérdez. Miért éppen így látja a várost az író? Mi a szándéka Mészölynek ezekkel a mondatokkal? Ha regényben olvassa e sorokat, rákérdezhet a téralakzatokra, a nyelvileg, képzetszerűen születő térjelenségekre. Az olvasó, ha építész, eszébe juthat e pár sorról Toledo, a keresztény, arab és zsidó kultúra találkozásának egyedülálló építészeti helyszíne, maga előtt láthatja a katedrális, vagy a Narciso Clavería y de Palacios építész tervei alapján neo-mudéjar stílusban épült vasútállomást, de megjelenhet előtte a város térképe, a különböző korokban épült városrészek térbeli elhelyezkedése is. És mi történik, ha egy irodalmár és egy építész egyszerre, egymással dialogizálva, egymásra reflektálva fogalmazza meg gondolatait írók által elképzelt terekről?

Az eredmény egy olyan kreatív, hálószerű struktúrájú könyv, mint a *Kettős vakolás*. Hiszen szerzői – Bazsányi Sándor irodalmár és Wesselényi-Garay Andor építész – arra vállalkoztak, hogy egyszerre írnak az általuk kiválasztott irodalmi szövegekben megjelenő épített terek értelmezési lehetőségeiről az irodalomtudomány és az építészet szem-

Kalligram Kiadó
Pozsony, 2013
528 oldal, 2900 Ft

szögéből. Építészet és irodalom ókorig visszanyúló kapcsolatát értelmezik újra, egymással írásban beszélgetve, dialogikus formában. Struktúrája ennek megfelelően a párbeszéd jegyeit viseli magán, illetve arra játszik rá: a kiválasztott és a könyvben meg is jelenő tizennégy irodalmi szövegrész mindegyikét a két szerző egy-egy tanulmánya követi. Értelmeznek, lehetséges olvasatokat adnak, vitáznak, magyaráznak a művek kapcsán: ha Bazsányi Sándor a Mészöly *Filmjében* feltűnő terek szerepéről ír, Wesselényi-Garay Andor az építész szemével kommentálva-kiegészítve lábjegyzetel, „szól hozzá” az irodalmár olvasatához. Ha Wesselényi-Garay Andor a két főszereplő „Csaba utcai Odüsszeiájáról” ír, és magyarázza a Mészöly által behatárolt térből kimaradó építészeti alkotásokat és valódi épített tereket, azok szociális funkciójával együtt, akkor Bazsányi Sándor lábjegyzeteiben fűzi tovább az építész megjegyzéseit. Így alakul ki az olvasóban az a kép, amely a könyv sajátos, egyedi architektúráját adja. Talán így keresztelnénk el a műfajt: egy párbeszéd stílusát imitáló scriptum, mely tizennégyyszer három szöveget játszik egymásba, az Internet szerteágazó, de távoli összefüggéseket is egybekapcsolni képes szövegalkotói világát is megidézve. Erre a módszerre utal a cím is: egy adott textúrára kétszer „vakolnak rá”, létrehozva a saját olvasatukat, de ezzel a módszerrel megalkotnak egy újat, egy közöset is, ami az olvasó képzeletében egyesül. A könyv struktúrája mégis laza marad, tematikus láncot alkot, egy-egy adott primerszöveg többirányú megközelítésre ad lehetőséget. A szépirodalmi műrészeket így anyagszerű közelségbe kerülnek az olvasóhoz. Ahogy a szerzők maguk is írják: „a két terület tényleges kapcsolódásainak lehetséges térképe a könyv” (15).

A kötet központi témája a térhez kapcsolódó látvány(ok), a térpoétikai és architektúrális párbeszédből kibontakozó olvasat(ok) szerepe és közvetíthetősége az irodalmi műben. Michel Foucault szerint jelenünk a tér kora: „Az egyidejűség, mellérendeltség, a közel és a távol, a jobbra és a balra, a szétszóródás korát éljük.”¹ A kultúratudományok térbeli fordulata a tér kategóriáját kínálja a világ jelenségeinek megtapasztalásához, értelmezéséhez. A térre irányuló általános kutatások megmutatták, hogy a tér, amiben élünk, de az író által alkotott fikatív tér sem üres entitás, nem háttérdiszlet, nem is az események kerete. „A tér, a térbeliség fogalmának foucault-i felvetése egyes geográfusokat arra indította, hogy a »térbeli fordulat« (spatial turn) szükségességét kezdjék el hangoztatni mindazon tudományokban, ahol a tér – kutatási tárgyként vagy szemléleti előfeltevés gyanánt – így vagy úgy szerepet játszik.”² A téri fordulat azt sugallja, hogy a dolgok térbeli létezése került a megismerés fókuszába, a tér a dolgokról való beszéd szemléleti rendezőelvé vált. És valóban, a posztmodern térbeli fordulat előtt soha nem élvezett a tér analitikus fogalomként elsőbbséget az időbeliséggel azonosnak vett történeti (vagyis a genetikai) szemlélettel szemben. Gaston Bachelard³ (a téri fordulat társadalomtudományi elterjedése sokat köszönhet az ő topoanalízisének) szintén hangsúlyozza, hogy a múltra vonatkozó emlékezet alapvetően térbeli, nem pedig időbeli természetű. Az emlékezet nem emlékezhetszerű időbeli folyamatokra, csakis azoknak térbeli rögzüléseire. Karl Schlögel a történettudományok felől közelítve a tér kérdéséhez állapítja meg, hogy az emberiség története a tér kezelésére, uralására irányuló folytonos erőfeszítés.⁴

A *Kettős vakolás* analíziseiből kiderül, hogy a szerzők által kiválasztott szövegrészekben a térbeliség a konstrukció, a szöveg megépítettsége szempontjából jelentős szerephez jut. E terekbe sűrűsödik bele és e terekből olvasható ki az idő. Ugyanakkor egy-egy adott

¹ Michel Foucault: *Eltérő terekről*. In: *Uő: Nyelv a végtelenhez: tanulmányok, előadások, beszélgetések*. Latin Betűk, Debrecen, 2000. 147.

² Gyáni Gábor: „Térbeli fordulat” és a várostörténet. *Korunk*, 2007. július

³ Gaston Bachelard: *A tér poétikája*, Kijarat Kiadó, Budapest, 2011.

⁴ Karl Schlögel: *Im Raume lesen wir die Zeit. Über Zivilisationsgeschichte und Geopolitik*. München, Hanser Verlag 2003.

épület jelen idejű térbelisége és a leírás időbeli linearitása közötti ellentmondásra is felhívják az olvasó figyelmét. Az elemzett művekben a tér differenciált, jelentéskonstituáló viszonyrendszerként működik. A kettős, egymásba játszó szöveg-, illetve térolvasatok (Bazsányi kontra/és/vagy Wesselényi-Garay) nemcsak az adott mű fiktív térképzésének poétikai hátterére világítanak rá, hanem megmutatják az adott tér társadalmi, szociális, politikai, korhoz kötött valóságát és a kettő (fikció-valóság) egymáshoz való korrelatív viszonyát. A szerzők a művekben szereplő térleíró alakzatokat vizsgálják poétikai és architekturális szempontok figyelembevételével: az épített tér, a képi látásmód jelentőségét és következményeit, a szövegkonstitúció szempontjából.

Az elemzett művek a hetvenes évek közepétől 2010-ig keletkeztek, műfaji hovatartozás szerint regényrészletek, novellák, elbeszélésrészletek, költemények, illetve egy interjúrészlet. A könyv maga három fő fejezetre oszlik (a *Város*, az *Épület* és az *Építés*), a *Függelék*ben pedig még két további szövegrészlet együttes elemzése kap helyet, Horváth Márton és Konrád György regényrészletei a hatvanas, hetvenes évek létező szocializmusának világát idézik meg. Közös jegyük, hogy különböző írói nyelven beszélnek többé-kevésbé ugyanarról: az építészeti modernitás utópiáját is eltorzító szocialista eszme meg-, illetve meg nem valósulásáról. Mészöly Miklós, Lengyel Péter, Esterházy Péter és Márton László regényeinek színtere a város. A város mint térbeli tény és annak képi-, szövegbeli reprezentációi tárulnak fel az olvasó szeme előtt. A modernitás elsősorban a térben artikulálódik, pontosabban: a nagyváros terében és a nagyváros által ölt látható alakot, benne és általa lesz tömegesen megtapasztalható és egyúttal szavakban s képekben is kifejezhető társadalmi entitás. A város terébe zárt történelem megjelenésének fiktív és valós lehetőségei térképeződnek fel ebben a részben, rávilágítva annak háló-rendszerére, az ugyanazon tér többféle időbeli kitöltésének lehetőségére. Lengyel Péter regényeiben az utca bazaltköve kap mítikus szerepet, a macskakövek és a téglák válnak a folyamatosan átalakuló város állandó elemeivé, a tér- és időbeli folytonosság anyagszerű hordozóivá (80). Esterházy számára a város rút csapda, az emlékezet színtere, míg Márton László kisvárosa a játék regényszerű terévé válik, amely jelen van ugyan, de a hiányokon keresztül mutatja, illetve rejti el önnönmagát.

A második részben Szilasi László szövegterének Nagytemploma, Spiró György történelmi hűséget mutató fiktív Bazilika-Vásárcsarnoka, Krasznahorkai László Akropolisza, Térey Miasszonyunk temploma az interpretáció tárgya, miközben nemcsak az irodalom, de az építészet jelképértéke is megmutatkozik az okfejtésekben az épületek, valamint az épületek szövegben betöltött szerepének bemutatásán keresztül. Mindeközben arra is fény derül, amit amúgy is tudunk, csak talán hajlamosak vagyunk megfeledkezni róla: az építészet is jelképekkel dolgozik. Az irodalmi és az építészeti kánonok műfajukban eltérő tárgy- és szövegalakulatai mögött rendszerint hasonló szándékok állnak: „a ház kiválasztása és a saját megoldásait elbeszélő szöveg mögött egyaránt sejlenek a példázat és lelkesültség lélektani szerkezetei.” – jegyzi meg Wesselényi-Garay Krasznahorkai szövege kapcsán (284). Szöveg és város térszerű kapcsolata feltételezi a szöveg városszerű bejárhatóságát, de a város is tekinthető olyan újraírt szövegnek, amelynek legfelső rétegei alatt korábbi íráskor alakzatai sejlenek fel.

A kötet harmadik részének címe *Építés*. Az itt fellelhető primer szövegek kapcsán a szerzők az építkezés módjára kérdeznak rá. A Nádas Péter *Párhuzamos történetek* című regényéből kiválasztott szövegrészletet értelmezve a szerzők az épület megtapasztalásának összetett, minden érzékszervet bevonó, szinesztetikus jellegére hívják fel az olvasó figyelmét. Darvasi László *A lojangi kutyavadászok* novelláskötetének első darabját, *Az első építkezést* Bazsányi a parabola műfaji jellegzetességeivel ütközteti. Tolnai Ottó kiválasztott szövegrészlete rádióinterjú, amelyben a szerző a homokvár-építés élménye kapcsán asszociál későbbi életterére és a hozzá kapcsolódó életeseményeire, élményeire. Az értel-

mezések itt a palicsi Homokvár univerzummá emelésének írói módszerére világítanak rá. Oravecz Imre *Betonlapok* című versében – az építész-irodalmár duó szerint – Oravecz a használt betonlapok beépíthetősége, „újrahasznosításának” lehetősége által a tárgy múltba nyúló archeológiájának költői szöveg-kísérletét alkotta meg.

A *Kettős vakolás* illusztrált könyv. Wesselényi-Garay Andor fotói a könyvhöz tartozó szerves látványelemek. Az egyik fotón egy könyvekből épített házikó látható. Tekinthetjük a szöveginterpretációk sorából megszülető új alakzat, a kezünkben tartott könyv jelképének is. Vagy az otthon, az otthonosság jelének. Vagy egy olyan könyvekből kirakott könyv képének, amely – Bachelard szavaival – megszámlálhatatlan bugyraiban (itt: lapjaiban) összesűrítve őrzi az időt.⁵ A *Kettős vakolás*, a könyvekből kirakott új könyv nem csak érdekes olvasmány: óriási pozitívuma, hogy beszédhelyzetbe hozza a Bazsányi és Wesselényi-Garay által kiválasztott szerzőket; többek között olyanokat is, akikről manapság kevesebbet beszélünk. Eközben szerteágazó asszociációs lehetőséget kínál fel olvasójának és nem utolsósorban kedvet kapunk a választott szerzők műveinek (újra)olvasására is. Az építészeti térről való beszéd az azt alakító, használó, benne élő emberről való beszéddé is válik. Inspiratív erő rejlik benne.

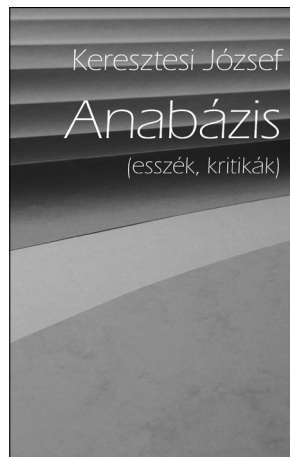
⁵ Előszó. *Helikon*, 2010/1–2. Térpoétika-szám, 1.

SZEMÉLYES VONATKOZÁSOK

Keresztesi József: Anabázis

Nincs unalmasabb a tegnapi újságnál – tartja a mondás, amit rögtön érdemes némileg pontosítanunk, hiszen lehet, hogy normális ember így gondolkodik, a kritikus viszont egész biztosan nem ebbe a kategóriába tartozik. Keresztesi József tavaly megjelent kritika- és esszégyűjteménye, az *Anabázis* legalábbis erről, épp az (irodalmi) félmúlt dokumentálásának igényéről árulkodik. Mintha egy öt évvel ezelőtti folyóiratszám kritikarovatát lapozgatnánk: a cikkekben vizsgált művek jellemzően 2008 és 2010 között jelentek meg, közülük pedig nem egyről az azóta eltelt viszonylag rövid idő alatt jóformán meg is feledkezett a szélesebb közvélemény. S ha mindez nem volna elég, a recenzált kötetek között is csak némi nagyvonalúsággal fedezhetünk fel komolyabban számításba vehető kapcsolódási pontokat. Mi ösztönözhetette a szerzőt mégis arra, hogy mindezek ellenére – amennyire a műfaj lehetővé teszi – egységes szerkezetbe rendezze az utóbbi években publikált, kortárs irodalommal foglalkozó írásait? Árulkodó lehet az előszóban külön megemlített recenzió Vilém Flusser *Az írás – Van-e jövője az írásnak?* című kötetéről, amely – az *Anabázis* végére illesztett mutató tanúsága szerint – először a BUKSZ 1998. nyári számában jelent meg. „A kötet utolsó szövege némiképp kilóg a válogatásból. Ez a régi, 1998-as kritika volt az első írásom, amely országos terjesztésű lapban jelent meg. Úgy gondoltam, talán megfelelő helyet talál itt, e gyűjtemény végén, egyrészt a témájánál fogva, másrészt pedig személyes vonatkozások miatt. A kötetet ugyanis, amelyről a recenzióm szól, nagyszerű tanárom, a közelmúltban elhunyt Kisbali László kínálta föl bírálatra annak idején, és ő volt a szövegem első olvasója is.” (10.) Keresztesi tehát élete első – a kötet legtöbb darabjánál jó tíz évvel korábban publikált, ráadásul a többivel ellentétben nem kortárs szépirodalmi művet vizsgáló – írását is felvette a gyűjteménybe, amit önmagában jelentékeny gesztusként értékelhetünk. A Kisbali emléke előtti tisztelgés mellett ugyanis valamiféle számvetésre való törekvés is kiérezhető az írás újraközléséből: számvetésre, méghozzá a kritikaírás, egyáltalán az írás mint olyan jelentőségével való szembenézésre. Könyvében Flusser az írott kultúra bukása és a digitális kultúra rövidesen bekövetkező eljövetele mellett érvel, ami a recensens számára nem tűnik magától értetődő alternatívának: „Amíg egy kultúra bukása mellett úgy érvelek, mint az adott kultúra része, a dolog természeténél fogva életben tartom azt. [...] A történelem beteljesedését prófétáló ember sírhat ugyan a tovatűnő történeti korszak fölött, ám ennek a sírásnak képtelen lesz hiteles módon értelmet adni: az abszurdot abszurdral tetézi.” (180–181.) Ezt az optimista álláspontot, úgy tetszik, ma is tartja Keresztesi, ami a Flusser jóslata óta eltelt évek történéseit tekintve igen-

Szépírók Alapítvány – Műút Könyvek
Miskolc, 2013
183 oldal, 2500 Ft

csak hősie – noha némi donquijotizmustól sem mentes – következetességre vall. Az eszé legszebb hagyományai juthatnak eszünkbe, amennyiben személyes motiváció látszik meghúzódní a kötet szerkesztési elve mögött, amellyel egyszersmind egy szakma – vagy nevezük bárminek is azon egyének összességét, akik valamiért kritikaírásra adják a fejüket – kortárs jelentőségével kapcsolatban is fontos kérdéseket fogalmaz meg. Az *Anabázis* egy letűnőben lévő műfaj melletti védőbeszédként, a megváltozott szellemi térben elfoglalandó hely keresésének dokumentumaként is olvasható.

Mindjárt erről az útkeresésről tanúskodik a kötet tulajdonképpen (a bevezetés után következő) nyitószövege, amely első ránézésre afféle 21. századi kritikai ars poeticának, a helyzetet felmérő és a lehetőségeket számba vevő használati útmutatónak tűnik. A 2007-es JAK Tanulmányi Napokon elhangzott, *Szerintem a kritika* című előadás elsősorban Keresztesi saját kritikai ethosának megértéséhez, a kötet további írásaihoz tehető sorvezetőként hasznos, de – bár nem ez adja a szöveg vezérszólamát – a mai értekező próza egyik legnagyobb problémájáról, az olvasóközönség bajos behatárolhatóságáról (tulajdonképpen: hiányáról) is esik benne néhány szó. Úgy sejtem, ez utóbbi kulcskérdés a kortárs irodalomról való beszéd közeljövőbeli alakulásának szempontjából: alkalmanként publikáló kritikusként magam is egyre inkább szembesülök azzal a Keresztesi által megfogalmazott általános problémával, hogy írás közben nem mindig tudni, kinek is címezhetnénk mondandónkat. „[A] kritikusnak, amikor írásba fog, újra és újra, minden egyes alkalommal azt is el kell döntenie, hogy kihez kíván szólni. A bölcsészszakmához? Esetleg tágabb körökhöz? A folyóirat vagy a hetilap olvasóihoz? A csajokhoz, mint az esszéíró Farkas Zsolt vagy az esszéíró David Hume?” (14.) A kritikus megszólalásait a szerző szerint tehát minden esetben „döntéskényszer” előzi meg, a kötelező választás azonban – számomra legalábbis úgy tűnik – nem kizárólag egyéni elhatározás kérdése, ahogy azt Keresztesi állítja. Azt hiszem, a kritikus által megtalálendő nyelv nem elsősorban elméleti felkészültség, a mű világába való belehelyezkedés vagy bármiféle szorosan vett „szakmai” tényező, hanem a befogadó iránti empátia kérdése kellene, hogy legyen – amit viszont a „Művelt Olvasóközönségről” (Keresztesi kifejezése) való tudásunk korlátozottsága miatt nem mindig tudunk érvényesíteni. A napi- és hetilapkritika helyzete viszonylag egyszerűen átlátható: a piaci felmérések alapján hozzávetőlegesen pontos képünk van az ilyen típusú orgánumok egyre csökkenő, de elhivatott olvasóközönségéről, amelynek tagjai nagyrészt kulturális ajánlókként tekintenek a lapokban közölt (jellemzően) rövid recenziókra. A kritikus itt egyfajta szűrőfunkcióval rendelkezik, akinek a javaslatától az elsődleges feladata: mondja meg, érdemesnek tartja-e az adott terméket (könyvet, színházi előadást, filmet stb.) arra, hogy a lap feltételezhető ideális olvasója súlyos ezreseket adjon ki érte. Az irodalmi folyóiratokban közölt hosszabb, elemző recenzió – amelyet egyébként Keresztesi is igen magas szinten művel, és az *Anabázis* szövegeinek nagy része is ehhez az altípushoz tartozik – státusza ehhez képest erősen billegni látszik: nem a piacról élő periodikáról lévén szó, az (egyébként szintén vészesen csökkenő) példányszámok nem igazítanak el bennünket abban a tekintetben, hogy vajon kihez jutnak el az ezekben olvasható írások. Az adott laphoz kötődő térség vagy intézmény kultúrafogyasztó kisebbségéhez? A megyei, városi és iskolai könyvtárak látogatóihoz? Vagy csakis a szakma néhány száz, újdonságok iránt érdeklődő képviselőjéhez? A magam részéről arra gyanakszom, hogy leginkább sajnos az utóbb említett tényállás a jellemző, persze erről nincsenek pontos információim – ahogy egyébként valószínűleg senkinek sincsenek. Alapvető olvasásszociológiai kutatások hiányoznak e kérdés megválaszolásához, amelyek a Keresztesi által említett „döntéskényszer” helyzetét is eltérő kontextusba helyeznék – ami még akkor is üdvös lenne, ha nem biztos, hogy örülnénk a felmérések eredményeinek. Amíg viszont ezek váratnak magukra, nem marad más választásunk, mint a magunk irodalom- és kritikaolvasói preferenciáit aplikálnunk a saját munkánkra.

Ahogy teszi azt Keresztesi is, amikor a műkritikusi szerep kapcsán az „előzékeny elitizmus” mellett tör lándzsát – szerintem némiképp önmagának ellentmondva. Az az állítás ugyanis, hogy „olvasóként messze nem egy-egy kötet éppen virágba bomló recepciótörténetére vagyok kíváncsi, amikor kinyitom az adott lapot, hanem néhány konkrét ember konkrét véleményére” (11.), nem igazán áll összhangban azzal a néhány oldallal későbbi kijelentéssel, mely szerint „ha a fenti vonások [ti. „számos tapasztalaton átszűrte, sajátos ízlés, a tárgyhoz fűződő szenvedélyes érdeklődés, sajátos értekezői- vagy esszényelv, illetve esetenként személyes bátorság”] nagyjából együttállnak, akkor teljesen mindegy, hogy egy vezető irodalmi folyóirat hasábjain vagy egy blogbejegyzésben található-e az adott írás.” (15.) Elsősorban a vizsgált művek recepciójával való folyamatos kapcsolat-keresés árulkodik Keresztesi „előzékeny elitizmusáról”, ami jól mutatja a szerző eltérő vélemények iránti nyitottságát. Ellenben jól érzékelhető azon kritikusok és orgánumok köre, akiknek/amelyeknek az ítélete fontos számára: ez egyrészt valóban közelebb engedi az olvasóhoz a szerző saját ízlésvilágát, másrészt viszont elhatárolódást mutat az általa mérvadónak tartott kritikusok körén kívül esők véleményétől, amit nem minden esetben tartok helyes hozzáállásnak. Persze egyáltalán nem arról van szó, hogy Keresztesi kritikái afféle előzmény- és véleményösszesítő művek volnának, hiszen általánosan elmondható róluk, hogy hivatkozásaik minden esetben a szerző szubjektív nézőpontjának árnyalása végett kapnak bennük helyet (a kötetben az egyetlen kivétel talán a Péterfy Gergely *Halál Budán* című regényéről írott cikk, amely szerintem túlzásba viszi a vizsgált mű recepciótörténetének taglalását).

Az „előzékeny elitizmus” mellett a „vidám eklektika” Keresztesi kritikusi ars poeticájának másik központi fogalma, amely voltaképpen összefügg az előbb említett kategóriával, hiszen az elérhető vélemények közötti szabad szelektálás is valamiféle szertelenséget feltételez. Ha úgy tetszik, eklektikát, méghozzá abban a felszabadító értelemben, hogy a művészeti alkotásról véleményt mondó recenzensnek nem kell, sőt nem szabad egységes szempontrendszer szerint dolgoznia. Így a részrehajlás, indokolt esetben a következetlenség is megbocsátható neki, amennyiben észérvekkel alá képes támasztani, miért alkalmaz eltérő mércét egyik vagy másik mű vizsgálatakor. „A kritikus ne legyen akár igazságos se: szenvedély ügyeiben, szerelmi dolgokban ugyan miféle igazságosságot követelhetnének meg? Méltányosságra törekedjék, ne igazságosságra, e méltányosság kereteit pedig mindig az adott olvasmányélmény szabja meg.” (13.) Ez a fajta fesztelenség, a kötelező körök le nem futása, a rutinszerű frázisok könnyed kerülése jellemző az *Anabázis* legtöbb darabjára: a szövegek olvastán így nemcsak az épp terítéken lévő műről, hanem az azzal személyes viszonyba lépő recenzens észjárásáról is sok mindent megtudhatunk. Ez utóbbit – és a fent vázolt kritikusi szerepnek való megfelelés problematikusságát – remekül fejezi ki a kötet cím, amely az azonos című (Bereményi Géza Cseh Tamás-dalairól szóló) kritika egyik fontos észrevételét vetíti Keresztesi közelmúltbeli elemzői tevékenységének egészére. Ahogy az *Anabaszisz* című Cseh–Bereményi-dal kapcsán olvashatjuk: „Ilyenformán maga a tudósítás erről a világról, maga a jeladás válik központi gesztussá, az *anabaszisz*, a nagy kitartást igénylő visszavonulás bátorsága.” (27.) A visszavonulás motívuma leginkább Keresztesi visszafogott hangján, ráérős szemlélődésén figyelhető meg, amellyel általában tárgyaához közelít. Esszéisztikus nyelvezete, az „elbeszélés nehézségeit” (vagyis az adott műről való beszéd nehézségeit) rendre tematizáló kiszólásai – bár voltaképpen magukban hordozzák az értékelés mozzanatát is – nem egy írói és egy értelmezői világ konfrontációjaként, hanem épp ellenkezőleg: összhangba kerüléseként képezi le az irodalomolvasás folyamatát. Remekül megmutatkozik ez a Borbély Szilárd két kötetéről, az *Árnyképrajzoló*ról és az *Egy gyilkosság mellékszálairól* írt szöveg felütésében, a Térey János *Protokolljáról* alkotott egyéni olvasat élményszámba menő végigvezetésében, Rosmer János és Kiss Tibor Noé köteteinek érzékeny elemzésében, amelyek a másság színrevitelének

irodalmi megnyilvánulásait tárgyalják – és a sort még hosszan folytathatnám. Keresztesi „előzékeny” hozzáállásának lényegéhez tartozik, hogy – ahogy Beck András is rámutat a könyv fülszövegében – sosem magasztalja vagy döngöli földbe a bemutatott regényt vagy verseskötetet, hanem annak logikája mentén, „az adott szöveghez hozzásimulva” teszi fel kérdéseit, fogalmazza meg észrevételeit. Azt hiszem, ebből a módszerből következik az is, hogy a lényegre törő érvelést, rövid véleménykifejtést igénylő zsumálkritika kevésbé áll jól Keresztesinek: a kötetbe felvett rövidebb írások számomra azt bizonyítják, hogy az elmélyült vizsgálódásnak az a foka, amely a szerző hosszabb szövegeiben megmutatkozik, a helytakarékos kisrecenzió esetében nem mindig alkalmazható. Ezek a cikkek (például a Grecsó Krisztián *Tánciskolájáról*, Kovács András Ferenc versgyűjteményéről vagy Cormac McCarthy regényeiről szólók) szerintem inkább az elért karakterkorlátnál elharapott és egy értékelő bekezdéssel (például „*A Sötét tus, néma tinta* megjelenése a jelenkori magyar költészet fontos pillanata” [110.], vagy „Tóth Krisztina új könyve erős és egységes kötet, kitűnő versekkel. Tessék elolvasni.” [107.]) gyorsan lezárt nagyrecenziók benyomását keltik.

Keresztesi igazi műfaja a szépirodalmi igénytel írt, esszébe hajló hosszú elemzés: irigylésre méltó könnyedséggel és éleslátással képes tárgyát minden irányból körüljárni, az őt érdeklő irodalmi művek személyes ügyként való kezelését pedig ugyancsak (szinte) egyedülálló tulajdonságának gondolom. Elsősorban ezekről az erényekről, rajtuk keresztül pedig egy kritikusi pálya kiteljesedéséről adnak számot az *Anabázis* érdekesen egymásba érő szövegei. Annak ellenére ugyanis, hogy a kötetbe felvett kritikák között első pillantásra nem észlelhetők különösebben erős kapcsolódási pontok, az írások frapánsan meghatározott sorrendje mégis kirajzol valamiféle lineáris motívumláncot. Az *Anabázis*ban minden, egymással szomszédos helyre illesztett szöveg között felfedezhető valamilyen apró – olykor csak egy visszatérő tematikai elembe vagy ismerős szempontban tetten érhető – hasonlóság. Izgalmas, leginkább a szólánkra emlékeztető játékban vehet részt az olvasó, ha figyelni kezdi ezeket az elejtett jelzéseket: úgy jutunk el az első, Németh Gábor *A tejszínről* című könyvéről szóló kritikától a zárószövegig, a Flusser fent már említett művéről írt recenzióig, hogy az olvasás során egyetlen tematikai ugrás sem tűnik indokolatlannak. Az *Anabázis* ezért nemcsak célirányosan (egy-egy szöveget kiragadva) olvasható, hanem afféle esszéfűzéerként is, amely az irodalomkritika mint személyes ügy létjogosultsága mellett emel szót – még akkor is, ha a körülmények nem látszanak kedvezni ennek a felfogásnak.